

DIGITAALISEN JA PAINETUN RAJALLA
- kirjan olomuotojen tarkastelua

Pro gradu -tutkielma
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Viestinnän laitos
Jari Paavonheimo

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	3
1.1 Tutkielman taustaa	3
1.2 Tutkimusongelma, tutkielman näkökulma ja rajaukset	5
2 MEDIUMIN KEHITYKSEN NÄKÖKOHTIA	8
2.1 Remediaatio ilmiönä	10
2.2 Mediaevoluutio ja innovaatioiden leviäminen	12
2.3 Teknologinen determinismi	20
3 KIRJA MEDIUMINA	24
3.1 Kirjan varhaishistoriaa	24
3.2 Kirjapainotaidon merkitys	30
3.3 Kirjan ominaisuudet	34
3.4 Digitaalisuuden vaikutus painettuun kirjaan	37
3.5 Kirja hyödykkeenä informaatioyhteiskunnassa	42
4 KIRJAN DIGITAALISET MUODOT	45
4.1 Digitaalisten tekstien piirteitä	45
4.2 E-kirjan kehittämisen haasteita	50
4.3 E-kirjan levinneisyys	55
5 KIRJAN LUKEMINEN	59
5.1 Lukemisen tapoja ja vaiheita	59
5.2 Painettu vai digitaalinen: lukemisen mukavuus	64

6 KIRJA 2015: ASIANTUNTIJAPANEELIN NÄKEMYKSET	70
6.1 Delfoi-menetelmä	71
6.2 Tutkimusaineiston kuvaus	74
6.3 Tulevaisuusskenaariot	76
6.3.1 Painetun kirjan skenaario 2015	78
6.3.2 E-kirjan skenaario 2015	81
6.4 Asiantuntijapaneelin argumentaation tarkastelua	85
6.4.1 Book-on-demand	86
6.4.2 Kirjan artefaktisuus	88
6.4.3 Teknologia kehityksen työntövoimana	90
6.4.4 Kirjan sosiaalinen konteksti	91
6.4.5 E-kirjan muodot	92
6.4.6 Tekijänoikeudet	94
6.3.7 Lukeminen	96
6.5 Tulevaisuuden kriittiset tekijät ja heikot signaalit	98
7 PÄÄTELMÄT	101
7.1 Medium vaikuttajana	102
7.2 Kirjan remediaation ja mediaevoluution tulkintaa	104
7.3 Painetun ja digitaalisen hybridit	108
7.4 Kirjan esineellisyydestä	110
7.5 Tekijänoikeudet ja kirja hyödykkeenä	112
7.6 Tutkimuksen arviointi	114
LÄHTEET	117
LIITTEET	134

1 JOHDANTO

” Kivien kyljissä saattoi nähdä maailmoitten rajan,
 jonka oli siihen viivoitellut mielevä sormi ajan:
 oli kiven ylempi puolisko jäkälöitynyt, alempi puoli
 kiilteli paljaana niin ylös kuin sitä elävä aalto nuoli.
 Iimetä sitenkin saattaa kalvo, läikkyvä, mitaton,
 allansa syviä melkoisesti, ja yllä toisia on,
 molemmissa jotakin liikuntaa, rajapinnalla ehkä enin
 kirjavoida kuohujen leikin: tulin, olin, menin.
 Kahden maailman kosketuspinnassa hetkeä hetket ajaa,
 kuvia piirtyy ja kirjoitusta, muttei näy kirjoittajaa.”

Aaro Hellaakoski¹

1.1 Tutkielman taustaa

Painettu kirja on saanut rinnalleen digitaalisen tallennusmuodon. Sama informaatiotiesäältä voi ilmestyä paitsi painettuna, myös verkossa, cd-romina, cd-äänikirjana tai lukulaitteelle sovitettuna e-kirjana. Digitalisoituminen on vaikuttanut myös painetun kirjan tuotantotapoihin. Johan Svedjedal (2000, 33) toteaa, että liiketaloudellinen puoli kirjakulttuuria on ollut tietokoneistettu kaikilla tasoilla jo pitkän aikaa. Vain kirja itsessään on vielä useimmiten paperille painettu.

Painetulla kirjalla on pitkä, vuosisatoja kestänyt historia. Kirja on sulautunut kulttuuriin tavalla, joka tekee vaikeaksi ajatella kulttuuriamme ilman kirjaa. Esineiden filosofiaa pilke silmäkulmassa pohtinut Roger-Pol Droit (2005 [2003], 196-197) toteaa, että ”kirjat ovat jollain tavoin ruumiin jatkeita, ikään kuin sen ei-aistimellisia osia, jotka tästä huolimatta kuuluvat fyysiseen muistiin ja jopa itse aistimellisuuteen”. Hän kutsuu kirjoja ”esinepersooniksi”. Tietokoneen Roger-Pol Droit (mts. 91-93) nimeää ”kakkospääksi”: ”Joka kerran vekottimen käynnistyessä tunnen fyysisesti käynnistävänä tietyn osan sieluani.” Hän kuvaa painetun ja digitaalisen rajapintaa: ”Minun sukupolveni ihmiset elävät toinen jalka virtuaalimaailmassa, toinen musteessa ja paperin rapinassa.” Droit näkee digitalisoitumisen myötä edessään maailman, jossa ”tekstejä ei enää ole erotettu toisistaan, vaan ne muodostavat yhden ainoan jättiläismäisen pinnan”.

---

¹ Hellaakoski (1993 [1952], 415).

Tutkielmani lähtökohdassa kohtaavat kirja ja tietokone, Droitin ”esinepersoonaa” ja ”kakkospää”. Erilaisina välineinä ne vaikuttavat toisiinsa, täydentävät toisiaan, lomittuvat toisiinsa ja osittain myös korvaavat toisiaan. Olen kiinnostunut kirjan kehityksestä kirjan varhaisvaiheista tulevaisuuteen. Se, mikä paljain silmin näyttää melko staattiselta, onkin aina ollut liikkeessä. Kirjan ja digitaalisen kulttuurin kohtaamisessa on kiehtovaa pitkäkestoisen ja nuoren kulttuurin toimiminen samalla alueella. Kirjan mediahistoriallinen tarkastelu on mielestäni välttämätön kirjan ontologian ymmärtämiseksi. Työskentelen kirjastossa, joten painetun ja digitaalisen suhde kiinnostaa työntekijänä.

Aika ajoin nousee otsikoihin huoli ”kirjan kuolemasta” ja lukuharrastuksen hiipumisesta. Mikko Lehtosen (2001, 13) mukaan puheet menneiden aikojen kirjojen kulta-ajasta ovat jälkikäteiskonstruktioita, joille ei ole vastinetta todellisuudessa: ”Jos kirjan kulta-aika pitäisi määrittää, olisi juuri nyt elämämme myöhäismoderni kausi mitä varteen otettavin ehdokas tehtävään.” Digitalisoituminen on avannut monia mahdollisuuksia kirjatuotannolle, mutta toisaalta voi kysyä, onko kulta-ajan määrittäminen menneeseen tai nykyaikaan sinällään hedelmällistä: kirja on muutoksessa ja osa asioista on ehkä paremmin kuin ennen, osa huonommin, mutta kiinnostavaa on muutoksen dynamiikan hahmottaminen.

Shelton A Gunaratne (2001, 1)² jakaa mediavallankumoukset kolmeen osaan: kirjoitustaidon syntymiseen, kirjapainotaidon syntymiseen ja digitaalisen kulttuurin aiheuttamaan mullistukseen. Astetta hienovaraisemmin tiedonvälityksen kehityksen voi jakaa Kaarle Nordenstrengin ja Margaretha Starckin (2002, 10) tapaan puhetaitoon, kirjoitustaitoon, kirjapainotaitoon, sähköiseen viestintään ja digitaaliseen viestintään. Nordenstreng ja Starck sijoittavat tiedonvälityksen käännekohdat kulttuurin ja yhteiskunnan kokonaiskuvaan, jolloin niitä ei voi heidän mielestään kutsua ”vallankumouksiksi”, vaan lähinnä teknisiksi piirteiksi, ”pyörteiksi yhteiskunnallisen kehityksen virrassa”.

Frederick G. Kilgour (1998, 5) on jakanut kirjan historian seitsemään välietappiin: savitaulut 2500 eKr., papyruskääröt 2000 eKr., koodeksi 150, kirjapainotaito 1450, höy-

---

² Tutkielmassa noudatan elektronisen aineiston osalta käytäntöä, että olen merkinnyt sivunumeroinnin vain siinä tapauksessa, että numerointi on toteutettu itse dokumentissa.

ryvoiman vaikutus kirjanpainamiseen ja paperinvalmistukseen 1800, offset painaminen 1970 ja elektroninen kirja 2000 (mt.). On kiinnostavaa tarkastella kirjan muutosta jatkumona. Nykyisin erilaiset digitaaliset tekstit ovat yhä luontevampi osa arkipäiväämme. Elämme keskeneräisen tulevaisuuden kynnyksellä, kun vanha kirjapainokulttuuri ja nuori digitaalinen kohtaavat. Toisiinsa kietoutuneina ne muovaavat käsitystämme ”kirjasta” uudelleen.

1.2 Tutkimusongelma, tutkielman näkökulma ja rajaukset

Tutkielmani rakentuu teoreettiseen ja empiiriseen osaan. Näkökulmani on mediahistoriallinen. Ymmärrän kirjalla mediumina paitsi tiettyä teknologista informaation tallennustapaa, myös pitkäkestoista kulttuurista muotoa siihen liittyvine käytäntöineen. Tutkimusongelmani voi pelkistää seuraaviin tutkimuskysymyksiin. **Miten kirjan olomuoto on historiallisesti muovautunut? Miten digitalisoituminen on muovannut ja muovaa kirjaa? Miltä painetun kirjan ja digitaalisen e-kirjan tulevaisuus näyttää tässä ajassa tarkasteltuna?**

Pitkäkestoisen mediumin luonnetta on mielestäni tarkasteltava laajan kaaren avulla, jotta siitä saa otetta. Tulevaisuudentutkija Edward Cornish (2004, 145) on todennut, että katsomalla taakse ja identifioimalla menneen ajan tapahtumien malleja, saamme vaikutusvaltaisen työkalun yrittää ennakoida, mitä saattaa tapahtua tulevaisuudessa. Tämän päivän kirjallisuus tulevaisuudesta ei ole suunnattu tulevaisuuteen, vaan tähän päivään. (Mt.) Tämä pätee myös tutkielmani tulevaisuusosioon: kartoitan kirjan ja e-kirjan tulevaisuutta osana digitaalisen ja painetun rajaseudun tarkastelua tässä päivässä. Kirjan ja digitaalisen kulttuurin varhaisvaiheiden rinnastamisen kautta on ehkä nähtävissä metaforinen yhteys näiden välillä. Historiallisen tarkasteluni painopisteenä ovat kirjapainotaidon varhaisvaiheet, siirtymä käsikirjoituskulttuurista kirjapainokulttuuriin.

Cornish (mts. 146) toteaa, että ilman historiallista perspektiiviä erehdymme helposti pitämään lyhyen aikavälin muutoksia pysyvänä tilana; oletamme, että asiat jäävät tulevaisuudessa juuri sellaiseksi kuin ne ovat nytkin. ”Historia ja tieteellinen tutkimus osoittavat, että mikään ei ole todella pysyvää; kaikki muuttuu ajan kuluessa”, Cornish kirjoittaa (ks. myös Lyons 1999, 50).

Tutkielmassani yhdistän kirjan materiaalsen olomuodon tähän olomuotoon liittyviin käytäntöihin ja siihen millaisia lukemisen tapoja ne tuottavat. Unescon lyhyen määritelmän mukaan kirja – erotuksena sarjajulkaisusta – on vähintään 48-sivuinen monografia (Saarinen ym. 2001, 19). Kirja on myös määritelty kokoelmaksi paperista, pergamentista, kankaasta tai muusta materiaalista valmistettuja lehtiä, jotka on kiinnitetty toisiinsa jollakin tavoin yhdestä reunasta. Kirja voi olla varustettu kansilla tai suojaavalla kotelolla tai se voi olla ilman niitä. (Reitz 2005.)

Digitaalisesta teoksesta käytetään myös käsitettä sähkökirja tai e-kirja. Tässä tutkielmassa käytän käsitettä e-kirja, joka on mielestäni luonteva suomennos englanninkielisissä teksteissä usein käytettävästä käsitteestä e-book. Saarinen ym. (2001, 26) määrittelevät sähkökirjan sellaiseksi digitaalisessa muodossa olevaksi tekstiksi, joka ei olennaisesti muutu, vaikka se julkaistaisiin painettuna kirjana. E-kirja on painetun kirjan digitaalinen versio, joka on suunniteltu luettavaksi henkilökohtaiselta tietokoneelta tai e-kirja-lukulaitteen avulla.

Määritelmän mukaisesti esimerkiksi multimediateokset ja Internetin mahdollisuuksia hyväksi käyttävät verkkotekstit jäävät käsitteen ulkopuolelle. Rajaan kirjan digitaaliset laajennukset, äänikirjat ja multimediat pääosin tutkielmani ulkopuolelle. Tutkielmani painopiste on painetun kirjan ja sen digitaalisten ”jäljennösten” suhteessa. Keskityn siihen, miten painettu kirja siirtyy digitaaliseen muotoon silmin luettavana kirjana. Tarkastelen tutkielmassani kuitenkin myös digitaalisille teksteille ominaisia erityispiirteitä, koska ne ovat osa digitaalisen ja painetun rajapinnan tarkastelua. Tällaiset teokset ymmärrän digitaaliseen kirjallisuuteen kuuluviksi Raine Koskimaan (1999, 122-124; ks. tuonnempana luku 4.1) määrittelyn mukaisesti. Kirjan ja digitaalisten tekstien suhde ei ole pelkistettävissä vain kirjan ja sitä enemmän tai vähemmän imitoivan e-kirjan suhteeksi.

Digitaalinen kirjallisuus kattaa laajan alueen verkkoon skannatuista painetuista kirjoista verkon ilmaisumuotoja käyttäviin teoksiin, joita ei edes voisi julkaista painettuina. E-kirjan erilliset lukulaitteet sen sijaan ovat vain yksi lisä siinä laitteiden kirjossa, jotka voivat esittää digitaalisia teoksia. Samoin on yleisiä kirjanlukuohjelmia, kuten Adobe Reader ja Microsoft Reader, jotka eivät sinällään ole e-kirjoja. (Lynch 2001.) E-kirjan

lukija voi olla lukemiseen tarvittava sovellusohjelma tai erillinen lukulaite (Reitz 2005). Usein lukulaitteista puhutaan ”sähkökirjoina”, mutta tässä tutkielmassa tarkoitan e-kirjalla nimenomaan digitaalisessa muodossa olevaa teosta, joka on aina sidoksissa siihen materiaaliseen välineeseen, jolla teos ilmaistaan. Myös Kirja 2010 -teos suosittaa e-kirjojen lukemiseen tarkoitettujen laitteiden kutsumista lukulaitteiksi, koska ne ovat toimintaperiaatteiltaan tietynlaisia tietokoneita (Saarinen ym. 2001, 22).

Medioituneessa yhteiskunnassa kirja on vuorovaikutuksessa useiden muiden mediumien kanssa, jotka ottavat vaikutteita kirjalta ja joihin kirja vaikuttaa. Tarkastelen painetun ja digitaalisen kirjan suhdetta **remediaation** (remediation) ja **mediaevoluution** (media evolution) näkökulmasta. Remediaatiolla tarkoitan sitä, miten uudet mediumit omaksuvat niitä edeltäviltä mediuemilta ja miten vanhat mediumit omaksuvat uusilta, jolloin uutta, muista riippumatonta, mediumia ei varsinaisesti voi ollakaan (Bolter & Grusin 2000, 55, 273). Rudolf Stöber (2004, 484) määrittelee mediaevoluution mediumien keksimisen ja niiden sosiaalisen institutionalisoitumisen kaksivaiheiseksi prosessiksi. Esittelen myös Sam Lehman-Wilzigin ja Nava Cohen-Avigdorin (2004) mediaevoluution mallin, joka tarjoaa hedelmällisiä lisänäkökohtia mediumien kehityksen tarkasteluun.

Teknologisen determinismin eli määräävyyden tematiikka nousee keskusteluun yleensä lähes aina silloin, kun keskustellaan mediumin luonteesta. Teknologisella determinisillä tarkoitetaan teoriaa, jonka mukaan viestintäteknologian luontainen ominaispiirre hallitsee sen kehityssuuntaa ja määrää sitä seuraavista sosiaalisista muutoksista (Barnes 2002, 332). Valotan käsitettä erillisessä luvussa (ks. luku 2.3). Hahmotan myös kirjaa mediumina (ks. luku 3), kirjan digitaalisia muotoja (ks. luku 4) sekä lukemisen kehitystä ja muotoja (ks. luku 5).

Kirjan tulevaisuutta koskevassa empiirisessä osassa sovellan tulevaisuuden tutkimuksessa käytettyä delfoi-menetelmää (engl. delphi-method), joka on ns. asiantuntijapaneeilin kannanottoihin perustuva tulevaisuuden ennakoinnin menetelmä (Kuusi 2002, 204-225; ks. tuonnempana luku 6.1.1; ks. myös esim. Mannermaa 1999, 146-165; May 1996, 149-153). Delfoi-menetelmällä on tyypillisesti kolme piirrettä: tunnistamattomuus (anonymity), monta kierrosta (inertia) ja palaute (feedback) (Kuusi 2002, 206-207). Delfoi-menetelmää voidaan soveltaa monin eri tavoin; tutkielmassani keskityn

erityisesti asiantuntijoiden argumentoinnin tarkasteluun ja skenaarioiden rakentamiseen.

Delfoi-menetelmä pidetään eräänä laadullisen tutkimuksen lajina. Laadullisessa tutkimuksessa lähtökohtana on todellisen elämän kuvaaminen: monet tapahtumat muo-
vat samanaikaisesti toisiaan ja tutkimuskohteesta on löydettävissä monenlaisia suhteita. Laadullisessa tutkimuksessa on tavoitteena tutkia kohdetta mahdollisimman kokonaisvaltaisesti, eikä tutkijan myöskään ole mahdollista sanoutua irti arvolähtökohdista. Sirkka Hirsjärvi ym. (2005 [1997]) kiteyttävät, että laadullisessa tutkimuksessa ”on pyrkimyksenä pikemminkin *löytää tai paljastaa tosiasioita* kuin todentaa jo olemassa olevia (totuus)väittämiä”. (Mts. 152-153.)

2 MEDIUMIN KEHITYKSEN NÄKÖKOHTIA

Lähestyn mediumien kehitystä tarkastelemalla remediaation, mediaevoluution ja teknologisen determinismin käsitteitä. Remediaatio ja mediaevoluutio eivät ole itsenäisiä teknologisia prosesseja, vaan ne kytkeytyvät syvästi kulttuuriin, talouteen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen. Remediaatiota kuvaan ennen kaikkea Jay David Bolterin & Richard Grusinin (2000) ja Bolterin (2001) ajatusten pohjalta. Mediaevoluution tarkastelun kannalta on kiinnostavaa, että sekä Stöber (2004) että Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor (2004) ovat eri tahoillaan ja paljolti eri lähteisiin nojautuen yhdistäneet mediakehityksen yhteiskunnallisen ulottuvuuden ja innovaatioteorian. Remediaation voi nähdä läheisenä mediaevoluution käsitteen kanssa; ne ovat hieman eri näkökulmia samaan ilmiöön.

Mediumien innovaatiokiertoa hahmotan melko laajasti, koska se on mielestäni keskeinen tekijä arvioitaessa kirjan kehityksen dynamiikkaa digitaalisen ja painetun rajapinnalla. Tältä osin on kuitenkin tärkeä muistaa Lehman-Wilzigin ja Cohen-Avigdorin (2004, 711) varaus, että teknologian elinkaaren mallit soveltuvat ennen kaikkea modernille ajalle. Esiteollisena aikana jokainen medium oli vakiintunut sadoiksi tai jopa tuhansiksi vuosiksi ilman varteenotettavaa kilpailua. Lisäksi kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset olosuhteet voivat vaihdella ajallisesti ja alueellisesti.

Innovaatioteoriat ovat kiinnostavia erityisesti, kun yritetään arvioida e-kirjan yleisty- mistä. Mediaevoluutiolla voidaan kuitenkin ymmärtää myös laajemmin mediumien kehitystä kuvaavana käsitteenä ja evoluutioteorian metaforana. On tärkeä korostaa, että mediaevoluutiossa ei ole kysymys biologis-teknologisesta determinismistä, josta esi- merkiksi Juha Suoranta (1999, 221) on varoittanut. Biologis-teknologisessa determi- nismissä uudet teknologiat nähdään teknologisen kehitys- ja tutkimustyön tuloksena ilman ulkoisia voimia ja toisaalta inhimillinen toiminta selitetään ihmisestä riippumat- tomaksi tai muutoksen syytä pidetään välttämättömänä. (Mt.) Teknologinen determi- nismi on avainkäsitteitä pyrittäessä avaamaan mediumin – tässä tapauksessa kirjan – roolia yhteiskunnassa.

Remediaatiolle ja mediaevoluutiolle on mediatutkimuksessa useita läheisiä käsitteitä. Lehtonen (1996, 181-182; ks. myös Herkman 2005, 79-92) käyttää käsitettä intermedi- aalisuus³, jolla hän kuvaa merkityksen tuottamisen näkökulmasta paljolti samaa ilmiötä kuin remediaatio: ”Esimerkiksi television salapoliisisarjassa näytetty murha saa merki- tyksiä yhteydessä sanomalehtien rikosuutisiin ja muihin murhia koskeviin representaa- tioihin romaaneissa, elokuvissa, teatterissa ja muissa tekstityypeissä.” Intertekstuaali- suus tai intermediaalisuus eivät ole merkitysten siivilöimistä yhdestä tekstistä esittä- mällä viittauksia muihin teksteihin, vaan ne viittaavat sellaisiin merkityspotentiaalei- hin, jotka ovat tekstien välillä.

Roger Fidler (1997, XV) puolestaan käyttää käsitettä ”mediamorfoosi” kuvaamaan mediumien muodonmuutosta, jossa ovat monimutkaisessa vuorovaikutuksessa havaitut tarpeet, kilpailevat ja poliittiset paineet sekä sosiaaliset ja teknologiset innovaatiot. Lehtonen (2001, 86) käyttää ”multimodaalisuuden” käsitettä kuvaamaan useiden eri ilmaisumuotojen käyttöä sisäkkäin tai rinnan: ”Multimodaalisuus korostaa, että yksi- kään mediamuoto ei ole olemassa yksinään eikä vain itsensä varassa (ks. myös Kress 2003, 106-121).

”Remediaation”, ”mediaevoluution”, ”intermediaalisuuden”, ”mediamorfoosin” ja ”multimodaalisuuden” käsitteet kuvaavat samaa ilmiötä hieman eri näkökulmista. On

---

³ Lehtonen (1996, 181-182) kuvaa intertekstuaalisuutta eli tekstien välisyyttä todeten, että ”intertekstuaa- lisuuden käsitteessä ei ole kyse jonkin genren tai mediumin sisäisistä suhteista”. Hän täydentää inter- tekstuaalisuuden käsitettä ajatuksella ”intermediaalisuudesta”, mediumien välisyydestä.

ehkä ilmausta remediaation voimasta, että toisiaan muistuttavat ajatuskulut kiertävät mediatutkimuksessa ja taiteen kentällä, ilman että tekstien kirjoittajat välttämättä edes viittaavat toisiinsa tai ovat lukeneet toistensa tekstejä.

2.1 Remediaatio ilmiönä

Remediaatio tulee latinankielen sanasta ”remederi”, mikä tarkoittaa ”parantamista” ja ”terveyden palauttamista” (Bolter & Grusin, 2000, 59). Aiemmin määrittelin remediaation Bolteriin ja Grusiniin (2000) nojautuen tarkoittamaan sitä, miten uudet mediumit omaksuvat niitä edeltäviltä mediuemilta ja miten vanhat mediumit omaksuvat uusilta, jolloin uutta, muista riippumatonta mediumia ei varsinaisesti voi ollakaan. Mediumit voivat olla erillään toisistaan yhtä vähän kuin ne voivat olla erossa muista sosiaalisista ja taloudellisista voimista. (Mts. 55, 273.) Tämä ei kuitenkaan tee mediuemista samankaltaisia, vaan keskinäisessä symbioosissa eläviä. Esimerkiksi Svedjedal (2000, 199) toteaa, että kirja on onnistunut hyödyntämään kaikkia muita medioita edistääkseen kirjakulttuuria ja kauppaa.

Remediaation ajatuksen ilmaisi kanadalainen kulttuuritutkija Marshall McLuhan (1984 [1964], 28) kirjoittaessaan, että ”välineen ’sisältö’ on aina toinen väline”. Paul Levinson (1997, 104-114) lienee lanseerannut remediaation käsitteen mediatutkimukseen. Bolter ja Grusinin (2000, 59, 273) mukaan Levinsonilla remediaatio merkitsee sitä, että uusi medium aina ”parantaa” (”improve”, ”remedy”) vanhaa mediumia. Kehitys on heidän mukaansa Levinsonilla aina edistyksellistä, kun sen sijaan he ymmärtävät remediaatiolla kaksisuuntaisuutta: myös vanhat mediumit voivat muovata uudelleen (”re-fashion”) uusia mediuemja. (Mt.) Mielestäni Bolter ja Grusin tekevät hieman liian voimakasta pesäeroa Levinsoniin (1997). Levinson (mts. 18, 111) esimerkiksi toteaa, että elektroniset tekstit voivat tuoda takaisin sokraattisen dialogin mahdollisuutta, jonka ei-interaktiivinen kirjoitus oli hävittänyt.

Suomessa remediaatio-käsitettä on hyödynnetty melko vähän, mutta esimerkiksi Erkki Huhtamo (2002, 21-46) on käyttänyt Bolterin ja Grusinin remediaatio-käsitettä kiin-

nostavasti esseessään elektronisten pelien arkeologiasta⁴. Markku Eskelinen ja Raine Koskimaa (2002, 9) puolestaan kritisoivat voimakkaasti Bolterin ja Grusinin remediaation ajatusta. Kirjoittajien mielestä Bolter ja Grusin haluavat kokonaan häivyttää kysymyksen mediamuotojen erityisyydestä ilmaisun ja viestinnän tapoina. Sen sijaan, että Bolter ja Grusin rakentaisivat huolellisen tutkimusta uuden viestintämuodon ympärille, he kiirehtivät välittömästi etsimään remediaatioita. Tämä lähestymistapa suosii kirjoittajien mielestä jo vakiintuneita mediuumeja ja pakottaa uudet muodot sulautumaan niihin.

Bolter ja Grusin (2000, 270) toteavat, että mediumien uutuutta korostavat entusiastit ovat perineet modernismista olettamuksen, että mediumin tulee olla uusi ollakseen merkittävä. Bolterin ja Grusinin (mts. 87) mukaan mediumin ikä vaikuttaa sen kulttuuriseen arvostukseen; painetun kirjan tukijat vetoavat kirjan kunnianarvoiseen ikään vaatimaan sille arvostusta. Elokuva edelsi tietokonepelejä sata vuotta, joten sen käyttämiä visuaalisia tekniikoita tietopelit haluavat soveltaa. Elokuvan pitkäikäisyys antaa sille tradition kollektiivisena sosiaalisena kokemuksena, johon elokuvan puolustajat voivat vedota. Kaikki nykyiset mediumit, uudet ja vanhat, digitaaliset ja analogiset, omaksuvat toisiltaan ja enemmän tai vähemmän myös kamppailevat keskenään. (Mt.) Tähän kuvaan soveltuu luontevasti, että uusien mediumien edustajat kyseenalaistavat aikaisempien mediumien valta-asemia.

Eskelisen ja Koskimaan (2002) kritiikissä on huomionarvoista se, että ajatus remediaatiosta ei saa muodostua näkökulmaa kaventavaksi kahleeksi, jonka avulla yritetään selvittää koko mediumin merkitys. Samankaltaisuuksien etsintään rajoittuminen toisi lähelle ajatuksen ilmiöiden suorasta kausaliteetista.

Remediaatioon liittyvät myös välittömyyden (immediacy) ja hypermediaalisuuden (hypermediacy) käsitteet (Bolter & Grusin 2000, 5). Mediumiin liittyvä ”läpinäkyvä välittömyys” tarkoittaa, että katsomme mediumin läpi ”todellisuuteen” tavalla, jossa medium ”katoaa” ja olemme ikään kuin läsnä mediumin esittämässä maailmassa. Hypermediaalisuudella tarkoitetaan puolestaan tapaa, jolla medium muistuttaa olemassaolos-

---

⁴ Erkki Huhtamo (mt.) kääntää käsitteen ”remediation” muotoon ”uudelleenmediaatioksi”. Juha Herkman (2005, 84) puolestaan kääntää käsitteen ”remediaatioksi”.

taan. (Mts. 272.) Bolter ja Grusin (2000) soveltavat välittömyyden ja hypermediaalisuuden käsitteitä erityisesti visuaalisiin viestimiin, mutta mielestäni niitä voi soveltaa myös tekstimuotoiseen informaatioon, kuten Bolter (2001) on tehnytkin.

Kuva konkreettisena viestinä on usein ”välittömämpi” kuin abstrakti teksti. Kuitenkin myös erilaiset kirjoitetut tekstit ovat eriasteisesti ”välittömiä” tai ”hypermediaalisia”. Esimerkiksi selailua ja hakulogiikan tuntemusta edellyttävä tietosanakirja on hypermediaalisempi kuin vetävä romaani, jonka maisemiin ja tapahtumiin lukija eläytyy. Painettu kirja on formaattina myös niin vakiintunut ja tuttu, että lukija voi useinkin käsitellä sitä kuin itsestään selvänä tekstin olomuotona kiinnittämättä siihen erityistä huomiota. Kirjan typografia ilmentää myös eriasteisesti hypermediaalisuutta. E-kirja-visioissa pyritään usein painetun kirjan yksinkertaisuuteen, mutta lukijan erityistoiveet halutaan myös huomioida esimerkiksi erilaisin säädöin, mikä taas lisää formaatin hypermediaalisuutta. Läpinäkyvä välittömyys on tavallaan mediumin immateriaalinen puoli, kun hypermediaalisuus on materiaalinen.

Kirjallisuuden traditiossa voi myös nähdä välittömyyden ja hypermediaalisuuden painotuksia. Esimerkiksi Matti Pulkkinen ilmestyessään laajalti kohutussa teoksessa *Romaanihenkilön kuolema* (1985, 29) kirjailija kyseenalaistaa postmodernissa hengessä kaunokirjallisen romaanin ja hakee tietoisesti etäisyyttä eläytyvään kieleen: ”Tee kieli oudoksi. Kirjoita kylmä kirja. Tämän maailman veroinen.” (Mt.) Hypermediaalisuudessa on oleellista tietoisuus mediumin olemassaolosta. Myös esimerkiksi uudelleen suosioon nousemassa olevat taiteilijakirjat ovat esimerkki hypermediaalisuudesta⁵.

2.2 Mediaevoluutio ja innovaatioiden leviäminen

Stöber (2004, 484) määrittelee mediaevoluution mediumin keksimisen ja sen sosiaalisen institutionalisoitumisen kaksivaiheiseksi prosessiksi. Institutionalisoitumisen prosessin Stöber jakaa neljään alueeseen tai alajärjestelmään: kulttuuriin, politiikkaan ja lainsäädäntöön, talouteen ja teknologiaan. Näitä voidaan tarkastella erikseen, mutta mikään niistä ei ole itsenäinen: kaikki systeemit vaikuttavat toisiinsa ja tämä vuorovai-

---

⁵ Taiteilijakirjoista lähemmin ks. esim. Lintinen (1988).

kutus on osa uuden mediumin institutionalisoitumista. Sosiaalinen institutionalisoituminen muuttaa myös mediumia itseään. Yhteiskunta institutionalisoi keksintöjä luomalla uusia mahdollisuuksia kommunikoida. Se muodostaa uusia mediatehtäviä ja soveltaa uutta mediaa. Se taas luo uusia taloudellisia malleja ja lopulta yhteiskunta kelpuuttaa uuden median luomalla uuden poliittisen kehyksen ja uuden oikeusjärjestyksen uudelle medialle. (Mts. 484-486, 494-495.)

Stöber (2004) perustelee biologisen evoluution ja mediaevoluution rinnastusta. Biodiversiteetin ja median evoluutio ovat molemmat riippuvaisia ajasta, molemmat ovat avoimia, monitahoisia prosesseja, joita on vaikea ennakoida ja luoda nousevina ilmiöinä. Sisä- ja ulkosyntyiset tekijät vaikuttavat sekä elämän että median kehitykseen. Molemmissa tapauksissa on syntynyt suuri diversiteetti eli monimuotoisuus. On kuitenkin myös tärkeä ero. Vaikka mediaevoluutiokaan ei noudata suurta suunnitelmaa, se on kuitenkin kulttuurinen prosessi: toisinaan kehityksen suuntaa ja nopeutta voidaan enemmän tai vähemmän suunnitella. Evoluutioteoria avaa näkymän mediakehityksen satunnaisiin impulsseihin ja estää meitä jälkikäteisestä, rationaalisesta selittämisestä. (Mts. 485-486.)

Mediumien leviämisessä on Stöberin (2004) mallissa kolme vaihetta: **keksintövaihe**, **innovaatiovaihe** ja **diffuusiovaihe**. Mediaevoluution ensimmäisessä, **keksintövaiheessa**, uuden teknologian tarkoitus on parantaa jotakin vanhaa teknologiaa. Johannes Gutenberg ei keksinyt painokonetta, vaan painamisen irtokirjasimilla: hän tahtoi parantaa ”kirjoitusta” ja ”kopiointia”. Gutenberg tavoitteli pääasiallisesti kalliiden kirjojen markkinoita. Hän painoi myös vähäpätöisempiä töitä, kuten kalentereita, mutta ne olivat toissijainen mielenkiinnon kohde. Gutenberg painoi pienempiä töitä edistääkseen ”uutta taidettaan”, jonka ajatteli olevan paras mahdollinen lisäys ”kirjoitukseen”. Aikalaiset olivatkin hämmästyneitä jäljen täydellisyydestä, eivät jäljentämisen nopeudesta. Myöhemmin painoteknologia sai aikaan uusia mediuumeja, kuten sanomalehdet ja aikakauslehdet. (Mts. 487-488.)

Keksintövaiheen jälkeen alkaa **innovaatiovaihe**, jolloin malli, käsitteistö tai prototyyppi on olemassa. Monet yksityiskohdat ovat epävarmoja ja monia piirteitä täytyy kehittää edelleen, mutta uuden mediumin puitteet ovat olemassa. Keksintövaiheessa keskustelu keskittyy pääosin teknisiin näkökohtiin, mutta innovaatiovaiheessa tulisi keskustel-

la ensisijaisesti mediumin sosiaalisesta käytöstä. Peruskeksintö on olemassa, mutta sen jatkokehittelyt ovat edessä. Ihmiset suhtautuvat uusiin mediuimeihin eri tavoin. ”Konservatiivit” haluaisivat vain vanhan mediumin parannuksia. Innovatiivisemmat yksilöt puolestaan tahtoisivat huomata uuden välineen erilaisia ja vallankumouksellisempia käyttömuotoja. (Mts. 490-491.)

Innovaatiovaiheessa voidaan erottaa ainakin kolme tasoa: uuden mediumin sisällön kehittäminen, uusien taloudellisten mallien kehittäminen ja uutta mediumia koskevien laillisten sääntöjen kehittäminen. Innovaatiovaihe on myös kokeiluvaihe. Taloudelliselta kannalta innovaatio on toteutunut, kun uusi taloudellinen malli on toiminnassa. Innovaatiovaiheen viimeisen jaksoon kuuluvia lait ja säännökset ja kommunikaatiopolitiikka vaihtelevat hyvin paljon maittain. Alussa kuitenkin sovelletaan vanhan mediumin lakeja, mutta innovaatiovaiheen loppuun mennessä uutta mediumia koskevat lait on kehitetty. (Mts. 491-492.)

Innovaatiovaiheen jälkeen alkaa mediumin **diffuusio**, jolloin uusi medium tulee uudeksi kulttuuriseksi teknologiaksi massayleisölle. Hinnan halventuminen on ratkaiseva tekijä tässä vaiheessa, mutta se ei automaattisesti saa kuluttajia vakuuttuneeksi uuden mediumin arvosta. Kuluttajat edellyttävät hyvää hinta-laatu-suhdetta. Muita diffuusiota edistäviä tekijöitä ovat standardisointi ja helppokäyttöisyys. Käytettävyys näyttäisi soveltuvan erityisesti teknologisiin mediuimeihin, kuten radioon, televisioon ja tietokoneeseen, mutta myös esimerkiksi painotuotteissa otsikot, valokuvat, piirrookset ja muut typografiset keinot tekevät lukemisesta helpompaa. (Mts. 493.) Stöber (mts. 497) korostaa, että avaintekijä uuden mediumin institutionalisoitumisessa on sen huomioiminen poliittisella tasolla. Sen jälkeen on varmaa, että yhteiskunta on hyväksynyt uuden median uudeksi kommunikoinnin välineeksi .

Stöber (mts. 498-499) toteaa, että useimmiten uusi medium toimii uudella tarjonnalla ensin vanhalla markkina-alueella. Kun vanhat markkinat on tyydytetty, seuraa usein taloudellinen kriisi. Kriisi tapahtuu pian mediumin innovaation jälkeen. Esimerkiksi kalliiden kirjojen hinnat joutuivat matalasuhdanteeseen noin vuonna 1500. Kilpailu markkinoilla oli kasvanut liian paljon, joitakin kirjoja ei saatu kunnolla myydyksi. Sen vuoksi reformaatio tuli juuri oikeaan aikaan pelastamaan kirjanpainajat ja kustantajat. Sanomalehtien, kirjasten ja uutislehtisten myymisen perustuva uusi business-malli oli

mahdollisuus riutuvalla liiketoiminnalla. Gutenbergista lähtien uusi medium ei ole koskaan onnistunut ilman, että se on myös tarjonnut mahdollisuuden tehdä rahaa. Se ei tarkoita, että itse keksijät olisivat aina välttämättä tienanneet paljon.

Uuden mediumin keksimisessä tarvitsee ratkaista joitakin vanhan mediumin puutteita. Samalla se on aina yhdistelmä aikaisempia keksintöjä. Jokainen vallankumouksellinen keksintö tapahtuu onnekaassa tilanteessa. Gutenbergin työ on tärkeä, koska hän aloitti uuden kulttuurisen teknologian ja myös kehitti ensimmäisen teollisen massatuotannon mallin. Mutta hänen ”suuruutensa” taustalla ovat olosuhteiden yhdistelmä. Ensiksi hän eli aakkosellisessa kulttuurissa. Toiseksi hän oli kultaseppä, joten hän oli tottunut metallurgiaan ja tarvitsemansa teknologian perusteisiin. Kolmanneksi hän eli Reinin laaksossa, jossa viinin puristaminen oli tuttua kaikille. Neljänneksi hän eli Mainzissa, rikkaassa kauppakaupungissa, jossa hän saattoi lainata paljon rahaa. Viimeiseksi, Mainz on keskellä Eurooppaa ja siten keksintöä voitiin levittää nopeasti. (Stöber 2004, 500-501.)

Stöber (mts. 502) huomauttaa, että ”keksintö”, ”innovaatio” ja ”diffuusio” ovat Max Weberin (1988, 104) käsittein ”ideaalityyppejä”, joilla tämä tarkoitti vähemmän tarkkoja kuvauksia todellisuudesta. ”Ideaalityypit” eivät niinkään tapahdu todellisuudessa, vaan ovat tutkimuksen välineitä. Tässä tapauksessa ”ideaalityypit” auttavat strukturoimaan mediaevoluution prosessia.

Esittelen seuraavassa myös toisen mallin lähestyä keksimisen, innovaation ja diffuusion problematiikkaa. Lehman-Wilzig ja Cohen-Avigdor (2004) määrittelevät mediaevoluution mallinsa ”mediakonstruktioismilla” ja innovaatioiden diffuusiomallin yhdistelmäksi. Medikonstruktioismilla käsite on synteesi McLuhanin ja Harold Innisin perinteen teknologisesta determinismistä ja sosiaalisen konstruktioismista⁶. (Mts. 708-709) Sosiaalinen konstruktioismi tutkii teknologiaa historiallisesta, intellektuaalisesta, kontekstuaalisesta ja kulttuurisesta perspektiivistä ja sitä, miten teknologia on vuorovaikutuksessa näiden tekijöiden kanssa (Barnes 2003, 332).

---

⁶ Myös Bolter & Grusin (2000, 77) ilmoittavat hylkäävänsä McLuhanin teknologisen determinismin, mutta kuitenkin pitävänsä arvossa hänen analyysiaansa erilaisten mediumien remedioivasta voimasta (re-mediating power).

Lehman-Wilzig ja Cohen-Avigdor (2004, 707-709, 725) jakavat mediaevoluution kuu-teen vaiheeseen: **syntymä (teknologinen keksintö), markkinoille meno, kasvu, kypsyy-tyys, itsepuolustus sekä sopeutuminen, konvergenssi tai vanhentuminen**. Kirjoittajien mallissa jokainen medium on sekä tutkimuksen subjekti että tärkeä osa sosiaalista ympäristöä, joka vaikuttaa mediumin kehitykseen. Heidän keskeinen näkemyksensä on, että vanhan mediumin menestyksellinen sopeutuminen on riippuvainen sen reaktiosta uudempaan mediumiin, ei niinkään yleisön joustavuudesta tai edes ympäröivästä sosiaalisesta muutoksesta. He haluavat tarjota mallin, jossa jokaisen mediumin elinkaaren kierto ja koko mediakentän kierrot huomioidaan yhdessä yli sukupolvien.

Syntymä on elinkierron alku, jolloin mediumista tulee uusi, olemassa oleva teknologia ja medium. Keksijä ei useinkaan voi nähdä sen todellista, lopullista käyttöä. Keksimisen ja massatuotannon aikaväli saattaa olla suhteellisen pitkä: radio ja Internet tarvitsivat kehittymiseen noin 25 vuotta. Useimmiten sopiva infrastruktuuri tai organisaatio oheistaa itse sovellutusta. (Mts. 711-713.)

Mediumin syntyä estävät ja hidastavat seuraavat tekijät: vanhan mediumin aggressiivinen taktiikka, politiikan väliintulo, markkinakelpoisuuden puuttuminen tai taloudellinen epäedullisuus, epäsuotuisa taloudellinen tai poliittinen ympäristö (lama, sota), johdon luottamuksen puute yrityksen omiin keksintöihin, puutteellinen hinta-hyötysuhde kuluttajalle sekä lainsäädäntöön ja sääntöihin liittyvät ongelmat. (Mts. 713)

Markkinoille meno -vaiheessa medium työntyy markkinoille, kehittää uusia käyttömuotoja ja houkuttelee käyttäjiä. Onnistuessaan se voi tässä vaiheessa saavuttaa 16 prosenttia käyttäjistä - ensimmäisinä käyttäjinä ”uudistajat” ja ”varhaiset soveltajat” - ja siirtyä seuraavaan vaiheeseen⁷. Edistääkseen käyttöä yritykset voivat tässä vaiheessa opettaa mediumin tarvittavia taitoja ja järjestää työntekijöille vapaa pääsyn mediumin käyttöön. Aina se ei ole tarpeellista: radio ja televisio kukoistivat alusta asti ilman tukitoimia. Medium voi aloittaa myös rajatussa markkinalokerossa ja myöhemmin muuttuessaan massamediumiksi. Markkinoille meno -vaihe avaa monia mahdollisuuksia en-

⁷ Everett M. Rogers (2003 [1995], 282-285) on jakanut innovaation käyttäjät uudistajiin (2.5 %), varhaisiin soveltajiin (13.5 %), varhaiseen enemmistöön (34 %), myöhäiseen enemmistöön (34 %) ja kuhnu-reihin (16 %). Lehman-Wilzig ja Cohen-Avigdor (2004) soveltavat mediumien käyttäprosentteissa Rogersin innovaatioteoriaa.

nenaikaisesta kuolemasta, pitkäaikaiseen pysähdystilaan ja välittömään menestykseen. (Mts. 712-713.)

Kasvu-vaiheessa käyttäjien määrä voi kasvaa 16 prosentista 50 prosenttiin. Luku tarkoittaa käyttäjiä, ei ostajia tai kotitalouksia. Kehittäjät ja käyttäjät oppivat hyödyntämään, soveltamaan ja laajentamaan mediumille tyypillisiä piirteitä. (Mts. 712, 714.) Lehman-Wilzig ja Cohen-Avigdor (mts. 714; ks. myös Levinson 1997, 126) tuovat esiin, että mediumin tuottajat ovat usein haluttomia irrottautumaan vanhempien mediumien paradigmoista, vaikka he olisivat keksineet uuden teknologisen paradigman. Tähän ovat vaikuttaneet ilmeiset taloudelliset hyödyt: on edullisempaa käyttää valmista ”sisältöä” kuin sen sijaan luoda uusia formaatteja ja aineistoja. Normaalisti suuri yleisö on myös kykenemätön näkemään uuden mediumin erilaisessa valossa.

Kasvu-vaiheessa keksijät ja alkuperäiset käyttäjät alkavat menettää kontrolliaan nuoreen mediumiin ja muut tekijät alkavat muovata sitä. Yleisö alkaa laajassa mielessä määritellä mediumin käyttöä: esimerkiksi yleisön käyttö määritti, että videonauhurista muotoutui vähemmän televisio-ohjelmien nauhoituksen kuin ostettujen tai vuokrattujen elokuvien katsomisen väline. Tuoreempana esimerkkinä on matkapuhelimien testiviestien yleistyminen. (Mts. 714.)

Jossakin vaiheessa mediumin diffuusio kiihtyy saavuttaen 50 prosentin käyttäjäosuu- den noin 10–20 vuodessa uuden tuotteen käyttöönotosta. Tällöin ei enää voida puhua marginaalisesta mediumista. (Mt. 714.) Myös Mika Mannermaa (2004, 65) toteaa, että uuden innovaation voi ajatella toteutuneen, kun ratkaisu on saavuttanut puolet potentiaalisista käyttäjistään.

Mediumin kasvun syynä israelilaistutkijat näkevät kulttuurin avoimuuden uudelle, kustannus-hyötysuhteen, käyttömukavuuden sekä inhimillisen ja teknologisen infrastruktuurin. Kuitenkin tärkein tekijä on sosiaalinen tarve ja valmius. Ilman sopivia viestinnällisiä ja sosiaalisia olosuhteita uusi medium voi odottaa toteutumistaan vuosikymmeniä. Sen ei välttämättä tarvitse tarjota radikaalisti uutta palvelua, vaan se voi myös tehdä vanhat asiat tehokkaammin, halvemmalla ja helppokäyttöisemmin. Silti ihmiset eivät yleensä ole valmiita muuttamaan mediakäyttäytymistään vain joidenkin lisäomina-

suuksien vuoksi. Esimerkkinä kirjoittajat mainitsevat juuri viime vuosien epäonnistuneen e-kirjojen lanseerauksen. (Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor 2004, 715.)

Kypsyys-vaiheessa medium ohittaa 50 prosentin käyttöasteen, jolloin siitä on tullut mediakäyttäjien arkista rutiinia. Normaalisti käyttöaste ylittää 90 prosentin rajan ja voi joskus jopa saavuttaa maailmanlaajuisen käytön. Taustalla voi olla voimakasta taloudellista panostusta markkinointiin. Mediumin voi myös olla ratkaisu suuriin teknisiin ongelmiin, tarjota parannuksia teknologiaan ja vastata myöhäisten soveltajien tarpeisiin. Suurten markkinoiden saavuttamiseksi tulee sisältötuotteiden ja laitteistojen hankintakustannusten olla alhaisia, jotta myös vähävaraiset ihmiset voivat periaatteessa hankkia laitteen. On myös tärkeää, että mahdollisimman monet sisällön kanssa työskentelevät osallistuvat kehittämiseen. Kypsyysvaihe on mediumin kulta-aikaa. (Mts. 715-716.)

Itsepuolustus-vaiheessa jo vakiintunut medium tulee uhatuksi uudemman mediumin taholta. Tuloksen huonontuminen ei näy vain käyttäjämäärissä, vaan myös taloudellisessa tuotossa ja käyttöajoissa. Itsepuolustus-vaiheessakin mediumilla voi edelleen olla laaja käyttäjäjoukko, mutta usein sen on reagoitava uuteen tilanteeseen. Kilpailutilanteessa se ehkä käyttää arsenaaliaan tehokkaammin. (Mts. 716.)

Vanhan mediumin strategiana puolustautua saattaa olla hyökkäys. Sen taholta voidaan propagoida uutta mediumia vastaan: esimerkiksi uuden mediumin sisällön tai teknologian luotettavuus voidaan kyseenalaistaa (Naughton 2000; ref. Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor 2004, 717). Pelotteluakin tapahtuu. Lehman-Wilzig ja Cohen-Avigdor (2004, 717) toteavat, että esimerkiksi painoviestimet ja elektroninen media usein liioittelevat Internetin pimeitä puolia, jotka ovat kuitenkin vain pieni osa Internet-universumia.

Vanha medium voi myös yrittää tyrehdyttää uuden mediumin sisältölähteitä. Se voi myös institutionaalisella ja poliittisella vaikutusvallallaan yrittää laillista vastustusta (de Sola Pool 1983, 50; ref. Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor 2004, 717.) Kuitenkin, mikäli uudella mediumilla on jotain todellista lisäarvoa tarjottavanaan, vastustus on vain viivytystaistelua väistämätöntä vastaan. Vanha medium voi tehdä paljon säilyttääkseen vanhan yleisön ja saavuttaakseen uusia käyttäjiä. Se voi esimerkiksi panostaa

erikoisyleisöihin, uusiin tuotteisiin, stimuloida ei-käyttäjiä ja laajentaa sovellutuksia (Weber & Utpal 1998; ref. Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor 2004, 717).

Mediumin kierron viimeisessä vaiheessa on kolme mahdollisuutta: **sopeutuminen, konvergenssi tai katoaminen**. Sopeutumisessa ensimmäinen ja keskeisin taktiikka on löytää uuden yleisön markkinarako tai keskittyä tarkemmin perinteisen yleisön osayleisöihin. Toinen taktiikka yhdistää teknologian parannuksen ja monikäyttöisyyden. Kolmas taktiikka on taloudellinen: vanhempi medium voi panostaa uuteen mediumiin ja uuden mediumin liikevaihdolla edesauttaa vanhan mediumin sopeutumista niin, että alkuperäiset mediaorganisaatiot jäävät jäljelle, vaikka alkuperäinen medium katoaisi. (Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor 2004, 718-719.)

Konvergenssissa medium liittyy toiseen mediumiin selviytyäkseen. Esimerkiksi 1990-luvulla ajateltiin, että Internet ja tietokone saattaisivat tuhota puhelimen, mutta tänään Internetin käyttö on yhdistynyt puhelimeen. Ääritapauksissa konvergenssi voi merkitä myös itsensä hävittävää sulautumista, jolloin aikansa elänyt medium menettää identiteettinsä, mutta säilyttää perustehtävänsä uutena, korvaavana mediumina. Tavallaan on kysymyksessä osittainen katoaminen: teknologia katoaa samaan aikaan kun viestintätoiminnot jäävät henkiin. Tulevaisuudessa kirjan mahdollinen siirtyminen digitaaliseen muotoon olisi esimerkki tästä. (Mts. 719.)

Kolmas viimeisen vaiheen mahdollisuus on ”katoaminen”. Israelilaistutkijat mainitsivat esimerkkejä mediumin katoamisesta: modernina aikana lennätin, kirjoituskone, fonografi ja teletietopalvelu (videotext), vanhemmilta ajoilta kirjakäärö ja koodeksi⁸. Yhteistä näille kaikille on ollut, että ne ovat olleet teknologisesti rajoittuneita ja kapeita funktioiltaan, eivätkä ne ominaisuuksiltaan kykene kommunikaatioon muiden mediumien kanssa. Nykyään lähes kaikki mediumit ovat tallennettuina myös digitaaliseen muotoon, mikä parantaa niiden kykyä laajentua toiminnallisesti. (Mts. 719.)

---

⁸ Koodeksilla (codex) tarkoitetaan käsinkirjoitettua kirjaa. Se merkitsi parannusta kirjakääröön, koska se voitiin avata tasaisesti mistä kohdasta tahansa ja se mahdollisti helpomman lukemisen ja kirjoittamisen molemmille puolille (Nationmaster.com Encyclopedia 2005).
<http://www.nationmaster.com/encyclopedia/codex>. Luettu 16.7.2005.

Israelilaistutkijat (mts. 711) huomauttavat, että syklit ovat sidoksissa aikakauteen; heidän mallinsa ei niinkään päde esiteolliseen aikaan, jolloin mediumit pitivät asemansa jopa tuhansia vuosia ilman kilpailua. Edward Cornishin (2004, 11-13) mukaan elämme hypermuutos-yhteiskunnassa. Teknologia voi paeta ihmisen kykyä kontrolloida tai ennakoida teknologian kehitystä, jolloin kukaan ei voi arvata, mitä tulevaisuus tuo tullessaan. Ray Kurzweil (1999; ref. Cornish 2004, 12) on esittänyt, että 1900-luvun kehitys vastasi 20 vuotta nykykehityksen mittapuulla ja kehitys tulee vain kiihtymään. Theodore Modis (1999; ref. Cornish 2004, 12) on myös todennut, että monimutkaisuus ja muutos ovat kulkeneet historiassa kiihtyviä ratoja. Toisin kuin monet muut, hän arvelee, että pian ollaan tulossa käännekohtaan, jolloin kasvu alkaa hidastua. On kuitenkin erittäin vaikea arvioida, milloin hidastuminen alkaa.

2.3 Teknologinen determinismi

Teknologisella determinismillä tarkoitetaan käsitettä, jonka mukaan viestintäteknologian luontainen ominaispiirre hallitsee sen kehityssuuntaa ja määrää sitä seuraavista sosiaalisista muutoksista (Barnes 2002, 332). Ensimmäisen kerran käsitettä tietävästi käytti sosiologi ja taloustieteilijä Thorstein Veblein (1857-1929), mutta kuuluisaksi käsite tuli Raymond Williamsin teoksesta *Television* (1975), jossa kirjoittaja käytti sitä Marshall McLuhanin kriittiseen arviointiin (Karvonen, 1999). Teknologisen determinismin piirteiden havaitseminen on tärkeä osa teknologiaa koskevien tekstien tulkintaa: tutkija saattaa painottaa liiaksi mediumin osuutta, vaikka se olisi ollutkin tapahtuneen kehityksen eräs tärkeä taustatekijä. Niin kirjaan kuin digitaalisiin viestimiinkin liitetään – varsinkin arkipuheessa – käsityksiä niiden todellisuutta itsenäisesti manipuloivasta voimasta. Siten teknologisen determinismin problematiikka liittyy olennaisesti tutkielmani aihepiiriin.

Näytelmäkirjailija ja maanpakolainen Bertolt Brecht (1976, 51) kirjoitti tunnetussa runossaan ironisesti: ”Nuori Aleksanteri valloitti Intian./Yksinkö?/Caesar löi gallialaiset./Kai hänellä ainakin kokki oli mukanaan?” Mediahistoriallisessa tarkastelussa teknologisella determinismillä on vähän samanlainen rooli kuin suurmiesteorioilla historian tutkimuksessa. Teknologista determinismistä edustavat esimerkiksi väittämät, että 1700-luvun lopun teollisen vallankumouksen käynnistäjinä toimivat Kehruu-Jenny ja

James Wattin kehittämä höyrykone tai että Gutenbergin kirjapainon ansiosta Rooman kirkon valta mureni (Michelsen 2000, 70). Muita tyypillisiä teknologisen determinismin väittämiä ovat muun muassa ”auto sai aikaan esikaupungit” tai ”geeniteknologia lopettaa nälähädät maailmasta” (Karvonen 1999).

Teknologisen determinismin tunnistaa yleensä kertomuksen ”ennen” ja ”jälkeen” väittämistä. Teknologinen determinismi kuvaa teknologian ja yhteiskunnan suhteen yksisuuntaisena prosessina, jolloin teknologiset muutokset ovat todennettavissa yhteiskunnallisina muutoksina. Michelsen (2000) pitääkin vaikutussuhteen yksisuuntaisuutta karkeana yksinkertaistuksena: mikäli teknologia yksin saisi aikaan yhteiskunnallisen muutoksen, sen täytyisi sijaita tavalla tai toisella yhteiskunnan ulkopuolella. (Mts. 70, 69-70.) Bolter (2001, 19) viittaa samaan asiaan: teknologiat eivät determinoi kulttuurin ja yhteiskunnan suuntaa, koska ne eivät voi olla erillisiä toimijoita kulttuurin ulkopuolelta käsin.

Daniel Chandler (1996) on luokitellut teknologiset deterministit ”koviin” ja ”pehmeisiin”. Kovat deterministit esittävät teknologian perusehtona laajoille yhteiskunnallisille ja ihmisten käyttäytymiseen vaikuttaville muutoksille. Heidän mukaansa kommunikatioteknologia muuttaa radikaalisti yhteiskuntaa ja ihmisten tapoja ajatella. Kova teknologinen determinismi voi olla pessimististä tai optimistista; edellistä edustaa epäilijöiden lähes salaliittomainen näkemys teknologian omalakisuuudesta, jälkimmäistä ilmentää teknofiilien naiivi luottamus teknologian edistykseen. Pehmeät deterministit puolestaan väittävät, että teknologia on eräs avaintekijä, joka voi mahdollistaa yhteiskunnan ja ihmisten käyttäytymisen muutoksia, mutta he huomioivat myös yhteiskunnallisten tekijöiden vaikutuksen uuden teknologian käyttöön ja soveltamiseen. (Mt.) Jacques Ellul (1964) on esimerkki kovasta teknologisesta determinismistä, Neil Postman (1985) pehmeästä (Barnes 2003, 328).

Teknologisen determinismin vastapuolella on kaksi pääryhmää. Sosiokulttuuriset deterministit esittävät teknologioiden ja median kehityksen täysin alisteisina niiden kehityksen ja käytön erityisille sosiopoliittisille, historiallisille ja kulttuurisille konteksteille. Chandlerin mukaan useimmat modernit sosiologit ovat ottaneet tämän näkökannan. Toisena ryhmänä hän mainitsee voluntaristit, jotka korostavat yksilöiden kontrollia

välineisiin. (Chandler 1996.) Voluntaristien mielestä ihmiset käyttävät teknologiaa vapaaehtoisesti ja teknologia itsessään on neutraalia (Barnes 2003, 333).

Teknologia on yksi lukemattomista inhimilliseen käyttäytymiseen ja yhteiskuntaan vaikuttavista tekijöistä; se vaikuttaa muihin tekijöihin ja siihen vaikutetaan (Chandler 1995). Teknologisen determinismin rinnalla uudempi tapa lähestyä teknologian ja yhteiskunnan suhdetta on sosiaalinen konstruktionismi. Se tutkii teknologiaa historiallisesta, intellektuaalisesta ja kulttuurisesta perspektiivistä ja sitä miten teknologia on vuorovaikutuksessa näiden tekijöiden kanssa. Sosiaalinen konstruktionismi eroaa sosiaalisesta determinismistä siinä, että sen piirissä teknologia nähdään dynaamisena prosessina, ei lineaarisena syy-seuraus -suhteena kuten sosiaalisessa determinismissä. (Barnes 2003, 330, 333.)

Chandler (1996) toteaa, että hän kallistuu jonkinasteiseen teknologiseen determinismiin, vaikka onkin kaukana kovasta determinismistä. Hänen mukaansa on virhe pitää välineitä ”yleisinä” tai ”sisältövapaina”, koska kaikki välineet ja mediumit kielestä tietokoneeseen ilmentävät perussuuntautumisltaan enemmän tietynlaiseen käyttöön enemmän kuin johonkin toiseen. Neil Postman (1993, 14) kirjoittaa: ”Kun pidät kädessäsi vasaraa, maailma alkaa näyttää naualta.” Mediumit antavat muodon kokemukselle, kukin omalla erityisellä tavallaan. Mitä useammin ja joustavammin mediumia käytetään, sitä ”läpinäkyvämpi” se näyttää olevan käyttäjilleen (Chandler 1996). Ruutiinitarkoituksissa tietoisuus mediumista saattaa haitata mediumin tehokasta käyttöä. Mediumin saavuttaessa läpinäkyvyyden, sen potentiaali suorittaa alkuperäinen tehtävä on suurimmillaan. (Mt.) Remediaation käsitteen esittelyn (ks. edellä luku 2.1) yhteydessä esittelemäni ”hypermediaalisuuden” ja ”välittömyyden” problematiikka liittyy juuri tähän.

Mediahistoriasta kirjoittavat Asa Briggs ja Peter Burke (2002, 67) analysoivat teknologisen determinismin ja voluntarismin suhdetta. Deterministit korostavat usein mediumin yleistä kumouksellisuutta. Kumouksellisuuden kriitikot, voluntaristit, sen sijaan huomauttavat, että medium ei ole pohjimmainen vaikuttaja, vaan teknologia merkitsee eri asioita erilaisille ihmisille vaihtelevissa ympäristöissä. Deterministit painottavat mediumin kumouksellisuutta, voluntaristit kontekstuaalisuutta. Kirjoittajat toteavat, että parempi kuin omaksua kumpaakaan äärilaitaa, on ehkä huomioda Harold In-

nisin tapaan, mikä on kunkin mediumin sisäänrakennettu taipumus ja suuntautuneisuus. Kontekstualistit keskittyvät enemmän lyhyen aikavälin vaikutuksiin ja yksilöiden intentioihin, taktiikoihin ja strategioihin. Kumoukselliset sen sijaan painivat mieluummin teknologian pitkän aikavälin tahattomien seurausten kanssa.

Frank Webster (2002, 271-272) toteaa, että informaatioyhteiskunnan innokkaimpien visionäärien puhetapaan liittyy yleensä vahvana deterministinen selitysmalli tulevasta uudesta ajasta. Hän mainitsee karkeina esimerkkeinä Alvin Tofflerin, Nicholas Negroponten ja Michel Dertouzousin. Astetta sofistikoituneiden joukkoon hän listaa muun muassa Mark Posterin ja Manuel Castellsin. Mika Pantzar (1996, 139) puolestaan arvioi, että teknologiahistorian valossa on ilmeistä, että yksikään esimerkiksi luontoa, ihmisen psyykeä, kulttuuria tai taloutta yksipuolisesti korostava näkökulma ei tee kehityksen pitkää linjaa ymmärrettäväksi. Teknologioiden omaksumisessa on kysymyksessä erilaisten verkostokokonaisuuksien kehkeytymisestä, ei valinnasta teknologisen determinismin tai voluntarismin välillä.

Mediumien vaikutukset heikentyvät tai vahvistuvat erilaisissa olosuhteissa. Richard W. Bullietin (1994, 205-208, 214) mukaan kirjanpainaminen laatoilla ei merkinnyt keskiajan islamilaisessa maailmassa informaation räjähdystä, koska se kehitettiin alaluokan alakulttuurissa, joka oli eristynyt valtavirran kirjallisesta yhteisöstä. Siinäkin tapauksessa, että joku olisi tunnistanut kirjanpainamisen laajemman potentiaalin, sosiaalinen suodatin olisi estänyt häntä hyödyntämästä teknologiaa omassa yhteiskunnassaan. Kirjanpainantaa oli Keski-Idässä 800–900-luvuilta alkaen, mutta 1300-luvulla se nähtävästi katosi. Kestettyään useita vuosisatoja sillä ei kuitenkaan ollut juuri mitään vaikutusta keskiajan islamin kulttuurin. Bulliet arvioi, että eurooppalaiset olisivat luultavasti tunnistaneeet painamisen potentiaalin jo tuona aikana ja kehittäneet sitä kulttuurisesti vapaasti. Hän liittää innovaation leviämisen myös – Antonio Gramsciin ja Michel Foucaultiin viitaten – historian valtasuhteisiin ja hegemoniaan.

Mika Mannermaa (2004, 16) korostaa teknologian roolia ”ensimmäisenä liikuttajana”, vaikka ”moni soisi asian olevan toisin, siten, että sosiaaliset innovaatiot ohjaisivat teknologista kehitystä”. Mannermaan mukaan teknologian, talouden ja yhteiskunnan suhde on monimutkainen ja sisältää monia palautemekanismeja, mutta useimmiten ensin

kehitetään teknologinen innovaatio, joka joko otetaan tai ei oteta käyttöön ja joka myös muokkautuu tarpeidemme mukaan.

Kysymys teknologian luonteesta yhteiskunnan ja kulttuurin muuttajana on tärkeä tarkasteltaessa painetun ja digitaalisen rajapintaa. Tutkielmassani painotus on sosiaalisen konstruktionismin ja pehmeän determinismin yhdistelmään: medium kehittyi dynaamisessa vuorovaikutuksessa sosiaalisten, historiallisten ja kulttuuristen tekijöiden kanssa, mutta myös mediumin piirteillä on merkitystä. Monilla teknologisiksi deterministeiksi luonnehdituilla kirjoittajilla on paljon annettavaa mediumin luonteesta käytävään keskusteluun. Tietystä kontekstissa tietty medium saattaa muodostua vahvaksi determinantiksi.

3 KIRJA MEDIUMINA

Kirjan evoluution aikana siihen liittyneet piirteet ovat eri muodoissaan läsnä kirjassa tänäkin päivänä. Kirja – myöskään digitaalisten tekstien muodossa – ei ole syntynyt tyhjästä, vaan se, mikä tänään näyttää uudelta, on ehkä ollut idulla jo vuosisatoja sitten. Tarkoituksena ei kuitenkaan ole vain etsiä vastaavuuksia menneen ja nykyisen välillä, koska se ei ehkä tekisi oikeutta kirjan kehityksen monopolisuudelle.

3.1 Kirjan varhaishistoriaa

Kirjapainotaidon isänä pidetään Johannes Gutenbergia, joka perusti ensimmäisen kirjapainon vuoden 1450 tienoilla ja jonka toimesta ensimmäinen Raamattu ilmestyi vuonna 1456. Tästä alkoi ns. varhaismoderni aika Euroopan historiassa. (Briggs & Burke 2002, 15, 334.) Paperi oli kuitenkin keksitty Kiinassa jo noin 200 vuotta ennen ajanlaskun alkua aikaisemmin ja ensimmäinen tunnettu painettu kirja Timanttisutra (Diamond Sutra) painettiin puulaatoilla vuonna 868. Alkemisti Bi Sheng keksi irtokirjasimet neljä vuosisataa ennen Gutenbergia 1040-luvulla. Typografiaa kehitettiin myös Koreassa 1200-luvulla. Eurooppaan paperi tuli 1100-luvulla Italian kautta. Gunaratne (2001) pitää Gutenbergin mainetta kirjapainotaidon keksijänä harhaan johtavana ”eurosentrisminä”, eurooppalaisen poikkeuksellisuuden korostuksena. Hän sen sijaan näkee kirja-

painotaidon globaalina inhimillisenä hankkeena ja osoittaa varsin perusteellisesti, että Gutenberg ei voinut olla tietämätön häntä ennen kehitetyistä painotekniikoista. (Mts. 459, 470-472, 475.)

Gutenberg kuitenkin loi kirjapainotekniikan avulla ensimmäistä kertaa tavaroiden massatuotannon. Kirjapainotaito standardisoi ja tallensi informaatiota tavalla, joka ei ollut mahdollista puheeseen perustuvan viestinnän ja käsikirjoitusten aikakausilla. Kirjapainotaidon leviäminen merkitsi aikanaan samanlaista informaation ”räjähdystä” kuin Internet meidän ajanamme. Se synnytti uusia ammatinharjoittajia ja muutti myös kaupunkien ammattirakennetta. Tutkijoiden tarve informaation hallintaan kasvoi ja kirjastoille tuli haasteeksi pitää kokoelmaluettelonsa ja kokoelmansa ajan tasalla Toisaalta uusi keksintö synnytti myös ”katastrofitarinoita”. Kirjurit vastustivat kirjapainotaitoa alusta asti, koska se uhkasi heidän liiketoimintaansa. Kirkonmiehille keskeisin ongelma oli, että sosiaalisten ja kulttuuristen alaluokkien lukijoiden tuli mahdolliseksi tutkiskella uskonnollisia tekstejä itsekseen, eikä tarvinnut luottaa siihen, mitä auktoriteetin kertoivat heille. Hallituksille kirjapainotaito ei myöskään ollut juhlimisen aihe. (Briggs & Burke 2002, 17-18.) Suomessa ensimmäinen kirjapaino perustettiin Turkuun 1642 ja esimerkiksi Mikael Agricolan 1500-luvun kirjat painettiin vielä Tukholmassa (Karvonen 2000).

Hannu Salmi (1996, 72) kuitenkin toteaa, ettei uuden mekaanisen menetelmän herättämisestä kielteisistä tunteista kirjojen parissa työskennelleiden munkkien, kopistien ja kalligrafiien taholta löydy viitteitä, vaikka uusi menetelmä periaatteessa uhkasi heidän työtään. 1400-luvulla ajateltiin, että painettu kirja ei syrjäytä käsinkirjoitettua kirjaa. Lisäksi kopisteille ja kalligrafeille tuli uusia tehtäviä kirjapainotaidon piirissä, koska painettujen kirjojen ulkoasua usein kohennettiin jälkeempään, koska painotekniikka oli vielä kömpelöä. Salmen mukaan mekaanisesta jäljentämisestä huolimatta alkuvaiheen kirjapainotaitoa ei voi kutsua teolliseksi toiminnaksi, koska se oli vielä paljolti käsityötä. Kirjaan liitettiin lähinnä sanan levittämisen ja saarnaamisen elementti; uskon ja tiedon levittämisen rooli sillä on ollut nykyaikaan asti. Francis Bacon kutsuikin vuonna 1626 kirjakauppiaita ”valon kauppiiksi”.

Tämä utooppinen ulottuvuus oli Hannu Salmen mukaan kirjapainotaidon keskeinen ”mentaalinen vaikuttaja”. 1500-luvulla kävi selväksi, ettei kirkko voinut hallita uskon-

nollisten kirjojen tuotantoa ja kirja uhkasi hengellisen säädyn etuoikeutettua asemaa Jumalan ja ihmisen välissä. Kustantajien markkinatoiveiden kannalta latinankielinen lukijakunta ei ollut riittävä väestöpohja. Reformaatio auttoi tässä suhteessa, koska se suuntasi kiinnostuksen kansankieliin ja ”käytti uutta mediaa välineenä vastakulttuurisessa pyrkimyksessä katolisen kirkon ylivaltaa vastaan”. Jo ennen Gutenbergin aikaa kirjoilla oli vastakulttuurinen funktio esimerkiksi erilaisten kerettiläisten suuntausten leviämisessä. (Mts. 72-73, 75.)

Keskiajalla käsikirjoitusten kulttuurissa kirjoitus oli ollut kirkon monopoli, joka siis kirjapainon typografisessa kulttuurissa purkautui. Kirjoituksia alettiin vähitellen tuottaa halpana sarjatuotantona myös kansakielellä erilaisista aihepiireistä. Kirjat halpenivat, lukutaito yleisty ja tieto levisi vapaammin. Uskonpuhdistus käynnistyi. Luther käänsi Raamatun kansankielelle julistaen pyhän kirjan ainoaksi ohjenuoraksi. Samaan aikaan luonnontieteen uudet näkemykset, kuten aurinkokeskeinen maailmankuva valtasivat alaa ja tietotulva antiikin oppineilta synnytti renessanssin. (Karvonen 2000.)

Kirjankustantajien kiinnostus tieteellistä julkaisutoimintaa kohtaan lisääntyi nopeasti, mikä vaikutti paljon 1500–1600-lukujen empiirisen luonnontieteen kehitykseen ja välillisesti myös maailmankuvan muotoutumiseen. Siitä huolimatta, että kirja oli alkuvaiheessa kallis ylellisyysesine, nopeutunut tuotanto teki kuitenkin tieteelliset tutkimukset saavutettaviksi, mikä lisäsi tieteellistä vuorovaikutusta. Esimerkiksi Eukleideen ja Arkhimedeiden ajatukset tulivat ensimmäistä kertaa kirjan muotoon. (Salmi 1996, 66-67.)

Martyn Lyons (1999, 54) kyseenalaistaa näkemyksen, että kirjapainotaito vauhditti merkittävästi protestanttista reformaatiota edistäessään yksilöllistä Raamatun tekstien mietiskelyä. Hän toteaa, että Lutherin vuonna 1534 painettu Raamattu maksoi keskivertotyöläisen kuukauden palkan. Useimmat papitkaan eivät kyenneet sitä ostamaan. Kirjapainotaito on myös liitetty eurooppalaisen nationalismiin kehitykseen, koska se auttoi standardisoimaan kansallisia kieliä ja heikensi puhutun kielen ja murteiden arvostusta. Lyonsin mukaan kausaalista yhteyttä on kuitenkin vaikea osoittaa. Moderni nationalismi nousi esiin vasta 1800-luvun puolivälissä, vuosisatoja eurooppalaisen kirjapainotaidon syntymisen jälkeen. Kaikki nämä tekijät asettavat Lyonsin mielestä varauksia Gutenbergin keksinnöstä esitettyjä tulkintoja kohtaan.

Kirjapainokulttuurin alkuvaiheessa ostaja saattoi viedä kirjan kirjurille jäljennettäväksi ja kuvitettavaksi. Oppikirjoihin jätettiin tilaa opettajan sanelemille selityksille. Opettaja oli ”toimittaja-kustantaja”, mutta kirjapainotaidon ja -markkinoiden kehittyessä kirjasta muodostui ensimmäinen ”opetus kone”. Käsikirjoituskulttuuri korosti suullista opetusmenetelmää, mutta kirjapainotaito muutti käytäntöä, koska sama teksti saatettiin jakaa kaikille oppilaille luettavaksi. (McLuhan 1984 [1964], 198-199.)

Tuottaessaan ensimmäisiä massatuotantoon perustuvia artefakteja, kirjapainotaito loi myös samalla tekijyyden ja tekijänoikeuden. Myös plagiointina tunnettu asia syntyi vasta kirjapainotaidon myötä⁹. Markkinavoimat vahvistivat ajatusta kirjailijuuudesta ja syntyi uusia käytäntöjä, kuten että kirjailijan kuva painettiin esikuvana kirjan alkuun. Piratismilta suojaukseen kirjanpainajat alkoivat muodostaa yhteenliittymiä jakaakseen kustannukset ja hyödyt. Yhdistäen voimansa tällä tavoin he saattoivat toteuttaa huomattavia investointeja vaativia hankkeita, kuten julkaista ensyklopedioita ja karttoja. Syntyi tietoisuus julkisuuden merkityksestä taloudellisessa ja poliittisessa mielessä. (Briggs & Burke 2002, 55-56, 59, 68-69.) Massatuotantoon ja tekijyyden syntymiseen liittyy paradoksi: kirjoittaessaan tuntemattomalle yleisölle, tekijän oli esiinnyttävä autonomisena laadun takaajana, jolloin massatuotanto synnytti yksilöllisyyden ja populaarisuus korkeakulttuurin (Lehtonen 2001, 36).

Vanhat viestintämuodot - puhe kulttuuri ja käsikirjoituskulttuuri - elivät rinnakkain kirjapainotaidon kanssa samalla tavoin kuin kirjapainotaito, nyt ”vanhana mediumina” elää rinnakkain television ja Internetin kanssa. Kirjapainotaidon syntyminen vaikutti käsitykseen tiedosta ainakin kahdensuuntaisesti. Toisaalta se mahdollisti tiedon levittämisen ja teki vaikeaksi hävittää sitä. Toisaalta se horjutti lukijoiden tiedollista varmuutta, koska oli tarjolla monenlaista tietoa. Käsitys tiedon luonteesta muodostui enemmän suhteelliseksi kuin absoluuttiseksi. (Briggs & Burke 2002, 68.) Alberto Manguel (1997, 135) on tuonut esiin, että teknologinen kehitys usein kiihdyttää myös sen mediumin kehitystä, joka sen oli tarkoitus korvata. Kun kirjoista tuli yhä helpom-

---

⁹ Aikakaudelle tyypillinen tapaus oli Don Quijoten kirjoittajaa Cervantesia kohdannut plagiointi. Vuonna 1614 ilmestyi Avellanedan kirjoittamana Don Quijoten toinen osa. Siinä mielessä tapaus oli epätyypillinen, että plagiointi kohdistui roolihenkilöön eikä niinkään tekstiin. Cervantes närkästyi ja hänen oli kirjoitettava toinen osa Don Quijoteen saadakseen kilpailijan pois markkinoilta. (Briggs & Burke 2002, 55-56.)

min saatavia ja yhä useammat ihmiset oppivat lukemaan ja kirjoittamaan, myös käsin kirjoitus lisääntyi.

Martyn Lyons (1999, 53) korostaa kirjapainotaitoa oraalisen kulttuurin ja käsikirjoitus-kulttuurin jatkumona. Kirjapainotaito ei aluksi koskettanut tavallisia ihmisiä, vaan he jäivät suurelta osin vuosisadoiksi osaksi oraalista kulttuuria. Hänen mukaansa kirjapai-notaito ei ollut vallankumouksellinen Euroopan rahvaalle paitsi siinä merkityksessä, että se tarjosi uusia sarron ja hallinnan välineitä hallituksille, aristokraateille, papeille, lakimiehille ja veronkerääjille. Kirjapainotaidon vaikutusta tuleekin tutkia suhteessa erilaisiin lukutaidon tasoihin, sosio-ammattillisiin asemiin ja sukupuolieroihin. Varhaisessa Euroopassa kirjojen omistaminen oli rajattu kapealle sosiaaliselle eliitille.

Lyonsin (1999, 53) mukaan kirjapainotaito ei myöskään välittömästi muuttanut kirjan luonnetta. Hänen mielestään vasta tietokone mursi 17 vuosisataa kestäneen traditionaa-lisen kirjan tuotannon. (Mt.) Myös esimerkiksi Kurt Weizmann (1970, 69; ref. Kilgour 1998, 6-7) arvioi, että siirtymä papyruksesta koodeksiin oli fundamentaalisin muutos kirjan historiassa. Curt Büchner (1960; ref. Salmi 1996,52) on puolestaan tuonut esiin, että monet sellaiset innovaatiot, joita on pidetty kirjapainotaidon synnyttäminä, olivat kulttuurissa jo ennen sitä. Büchner tarkoittaa esimerkiksi tuotantomenetelmiä ja vas-taanoton muotoja.

Kirjapainotaito ei muuttanut materiaalia, jolle kirjat tuotettiin. Myös kirjan muoto sar-jana yhteen ommeltuja tai -sidottuja sivuja pysyi muuttumattomana. Toisinaan kirjurit jopa jatkoivat käsinkirjoitettujen kopioiden tekemistä painetuista kirjoista. Aluksi pai-netut tekstit muistuttivat käsikirjoitettuja tekstejä, mutta kirjanpainajat omaksuivat vä-hitellen yhä enemmän toimituksellista kontrollia. Kirjapainotaito alkoi asteittain se määritellä ja kehittää omia metodejaan jakaa typografista tilaa. Lyons toteaa, että elekt-roniset tekstit voivat palauttaa lukijalle takaisin menetettyjä osallistumismahdollisuuksia. (Lyons 1999, 53.)

Kirjapainotaidon myötä lukija menetti vapauden käsitellä tekstiä ja merkitä siihen opasteita. Pian hänellä ei ollut muuta tehtävää kuin merkitä erillisiä huomautuksia hen-kilökohtaisiin tarpeisiin. Marginaaliselytykset olivat olleet hyvin yleisiä käsinkirjoite-tuissa kirjoissa, mutta renessanssiajan kirjanpainaja Aldus Manutius omaksui painotek-

niikan, jossa huomautukset olivat tekstin lopussa¹⁰. Kirjanpainajat antoivat tekstille etusijan. Tämä menettely sopi myös protestanttisen reformaation kirjoittajille, jotka halusivat vähentää opillisten kommenttien arvoa ja palata pyhien kirjoitusten perusteisiin. (Lyons 1999, 54.)

Kirjan sivutus teki helpommaksi käyttää kirjaa lähteenä. Kuvitus tarjosi tekstiä täydentävää informaatiota, ja nimiösivu osoitti mitä kirja käsitteli. Nimiösivu yleistyi vasta 1530-luvulla. Se kävi läpi kaikenlaisia variaatiota aina täysin koristelluista sivuista melkein tyhjään sivuun. (Kilgour 1998, 94.) Kysymysmerkit olivat käytössä jo käsikirjoituskulttuurissa, mutta sulkumerkit ja huutomerkkien alkuperä on 1400-luvulla. Oikeanpuoleinen marginaali keksittiin vasta painetun kirjan myötä. Kappalejako ei liene ole käytetty ennen 1500-lukua. Moderni Raamatun jako kappaleisiin ja jakeisiin standardisoitui vasta painetun kirjan aikaan. (Lyons 1999, 54.)

Stöberin (2004) mallin mukaisesti kirjapainotaitoa voidaan kuvata seuraavasti. ”Keksintö”-vaihe toteutettiin vuosien 1440 ja 1456 välillä. Tarkkoja keksimisen päivämääriä teknologioille on vaikea antaa, koska monet keksinnöt ovat eristyneiden teknologioiden yhdistelmiä, kuten Gutenbergin painokone oli yhdistelmä aakkosten, paperin, viinipuristimen ja metallurgiaan liittyvien keksintöjen yhdistelmä. (Mts. 489-490.)

Innovaatiovaiheessa siirryttäessä monet asiat ovat vielä epävarmoja, mutta silti keksintövaihetta selkeämpi toiminnan malli tai prototyyppi on olemassa. Kirjapainotaidon luonne muuttui, kun sitä alettiin käyttää ajankohtaisen informaation jakamiseen sanomalehtien, kirjasten ja uutislehtisten muodossa. Innovaatiovaihe edellyttää siihen liittyvän taloudellisen rakenteen muotoutumista ja kirjapainotaidon osalta innovatiivinen malli oli sarjajulkaisujen tuotanto. Uskonnollinen reformaatio loi nämä uudet markkinat. (Mts. 491.)

Mediumien varhaiset soveltajat ovat yleensä nuoria, koulutettuja ja hyvin ansaitsevia. Stöberin mukaan jo reformaation ajalta on näyttöä, että nuoret kaupunkilaiset amma-

---

¹⁰ Aldus Manutiuksen maine jälkimaailmalle on ennen kaikkea nykyisen, pienikokoisen kirjaformaatin kehittäjänä. Hän painoi latinan ja kreikan klassikkoja tutkijoiden ja opiskelijoiden tarpeisiin niin että kirjat olivat helppo kuljettaa mukana ja niitä saattoi lukea jopa kävellessään. (Briggs & Burke 2002, 56-57.) Nykyinen mobiili media on Manutiuksen formaatin remediaatiota. Häntä voinee pitää mobiilin median isänä.

tinharjoittajat tutkiskelivat kirjasia ja sanomalehtiä suurimmalla tarkkaavaisuudella. Kirjapainotaito myös edellyttää yleisestikin koulutusta: vain lukutaitoiset voivat käyttää kirjoja ja lehtiä. (Mts. 493-494).

Innovaatiovaiheen alussa uuden mediumin lainsäädäntö noudattaa vanhemman mediumin lainsäätöä ja kirjapainotaidon osalta se merkitsi käsin kirjoitettujen kirjojen säännösten soveltamista esimerkiksi sensuurissa. Myöhemmin 1500-luvulla alettiin luoda erityisiä säännöksiä koskemaan kirjapainotaitoa. Innovaatiovaiheen lopulla alkaa diffuusiovaihe. Hintojen halpeneminen on ratkaisevaa diffuusio-vaiheessa. Käsinkirjoitetut kirjat olivat kohtuuttoman kalliita ja kuvitetut kirjat maksoivat omaisuuden. Myös Gutenbergin Raamattu oli hyvin kallis, mutta painettujen kirjojen hinnat kuitenkin laskivat tasaisesti. Painotuotteiden hintojen halpeneminen kesti seuraavat 200 vuotta. (Stöber 2004, 492.)

3.2 Kirjapainotaidon merkitys

Lehtonen (2001, 41) muistuttaa, että kaikki korkeakulttuurit eivät ole olleet kirjakulttuureja. Esimerkiksi Antiikin Kreikka oli oraalinen kulttuuri, jossa kirjoituksella oli toissijainen, muistiin merkitsemistä palveleva tehtävä (mt.). Kirja on lomittunut paitsi muihin mediuimeihin, myös muihin teknologioihin. Tavarankuljetuksen ja valaistuksen kehittyminen oli välttämätöntä kirjan historialliselle kehitykselle. Sähkövalo loi pohjaa lukemisen yleistymiselle. Rautateistä muodostui taloudellinen ja nopea tapa kirjojen levittämiseen 1800-luvun puolivälistä lähtien. (Saarinen ym. 2001, 20.) Svedjedalin (2000, 38) mukaan rautatiet loivat perustan moderneille kirjamarkkinoille myynnin ja jakelujärjestelmän muodossa. Nopeuden seurauksena syntyi myös samanaikaisuuden tunne kirjamaailman sisällä. Kirjaa, kuten muitakaan mediuimeja ei voida irrottaa kulttuurisesta yhteydestään. Lehtonen (2001, 32) toteaaakin, että kirjaa ja kirjakulttuuria ei voida ymmärtää vain tarkastelemalla pelkästään niitä itseään.

Kirjapainotaitoon liitetään rationaalisuuden ja järjestelmällisyyden ajatus, mutta järjestelmällisyyteen perustuivat myös ajan muut teknologiat. Briggs ja Burke (2002) huomauttavat, että tehtaot ja rautatiet antoivat uuden merkityksen kurille ja ajalle työajan ilmoittavine sireeneineen ja juna-aikatauluineen. Jürgen Habermas esittikin myöhem-

min, että oli siirrytty ”järjestelmien maailmaan”. (Mts. 119-120.) Myös digitaalinen aikakausi muuttanee käsitystä kurista ja ajasta. Asioista tulee ehkä yhä enemmän muokattavia henkilökohtaisiin tarpeisiin, mutta samalla digitaalisuus mahdollistaa entistä tehokkaamman valvonnan.

Painojulkaisun lineaariset rivit, sanojen stabiilius sivulla, mustien kirjainten systemaattinen sijainti valkoisella taustalla mahdollistivat lukijoille etäisyyden oton kirjoittajasta. Nämä piirteet edistivät kriittisen yksilön kasvua, lukemista ja ajattelua eristyksissä, poliittisten ja uskonnollisten verkostojen ulkopuolella. Toisaalta kirjoitetun sanan materiaalisuus ja pysyvyys edisti myös kirjailijan auktoriteetin kasvua ajattelijana ja intellektuellina. Tämä kaksoisliike synnytti siis lukijan kriitikkona ja kirjailijan auktoriteetina. Mark Posterin (1995) mukaan tämä vaikuttaa ristiriitaiselta, mutta on ilmausta modernille yhteiskunnalle luonteenomaisesta dominanssien heilahtelusta. (Mts. 59.)

Marshall McLuhan (1984 [1964], 139, 196, 198, 201) näkee kirjapainotaidon yksilöllistymisen teknologiana, joka vapautti yksilöt vanhoista perhesiteistä ja heimokulttuurista luoden samalla uusia yhteenliittymiä. Yhteiskunnallisesti typografia loi McLuhanin mukaan nationalismia, industrialismia, joukkomarkkinat, yleisen luku- ja kirjoitustaidon ja opetuslaitoksen. Hän näkee painetun kirjan näköaistin laajentumana, joka voimisti perspektiiviä ja kiinteää näkökantaa. McLuhan pitää typografian ehkä tärkeimpänä antina etäännytystä ja erillään pysyttäytymistä, kykyä toimia reagoimatta. ”Tiede on renessanssista lähtien voimistanut tätä näkökantaa, josta on tullut kompassikivi sähkön aikakaudella, jolloin kaikki ihmiset ovat jatkuvasti osallisina kaikkien muiden asioissa.” Hän rinnastaa kirjapainotaidon ja sähkön aikakauden: ”Kirjapainotaito esitti siis keskiaikaisen järjestyksen yhteisöllisille kaavoille yhtä suuren haasteen kuin sähkö nykyään esittää meidän katkelmalliselle ajallemme.” Kirjapainotaito loi hänen mukaansa rajattoman toistamisen käsitteen, joka oli pohjana matemaattiselle äärettömän käsitteelle yhtä hyvin kuin liukuhihnallekin.

Briggs ja Burke (2002, 104) toteavat, että reformaatista lähtien uskonnon ja poliittisten auktoriteettien fragmentoituminen teki mahdottomaksi täydellisesti kontrolloida kirjapainotaitoa, jolla oli valtaisa taloudellinen työntövoima takanaan. Heidän mukaansa kirjapainotaito ja itsenäiset yrittäjät muodostivat ”räjähtävän” yhdistelmän. Teknologia on aina ollut sidoksissa talouteen; teollinen vallankumous edelsi viestinnällistä

vallankumousta, joka on pitkä, jatkuva ja loppumaton. 1900-luvulla alkoi entistä selkeämmin muotoutua kehitys, jossa viestimet merkitsivät yhä enemmän voittoa ajasta ja tilasta. Jo aikaisemmin rautatiet ja höyrylaivat olivat määrittäneet uudelleen aikaa ja etäisyyksiä. Kehitystä voimisti sarja uusia mediuumeja lennättimestä radioon, valokuvaan ja elokuvaan.

McLuhanin (1984 [1964], 202) mukaan uusi teknologia jatkaa aina tunkeutumistaan yhteiskuntaan, kunnes se on kyllästännyt sen jokaisen instituution. Näin typografian jatkuvuus, toistettavuus ja yhdenmukaisuus ovat vaikuttaneet esimerkiksi markkinointiin, teolliseen tuotantoon, tieteeseen ja kulttuuriin. (Mt.) Typografia on ollut ekspanssiivinen, kuten nyt on vuorostaan digitaalinen kulttuuri, mutta mielestäni on tärkeää huomata, että ne toimivat sisäkkäin, toistensa välttämättöminä edellytyksinä.

Digitaalinen kulttuuri on omaksunut paljon typografiselta kulttuurilta ja silti myös uuden ja vanhan mediumin kohtaaminen synnyttää aivan uusia ilmaisun muotoja. McLuhanin (mts. 32-33) mukaan kubismi syntyi tilanteessa, jossa kirjallinen ja mekanisoitunut kulttuuri näki elokuvan rahalla ostettavan illuusioiden maailmana: ”omaksumalla silmänräpäyksellisen kokonaistietoisuuden kubismi julisti äkkiä, että *väline on viesti*.”

Raymond Williams (1975, 126-130; ref. Karvonen 1999, 6-7) on arvostellut McLuhania teknologisesta determinismistä. Karvonen (1999) kuitenkin huomauttaa, että ehkä determinaatiot ovat kaksisuuntaisia yhteiskunnan ja teknologian välillä, joten molemmat determinaatiot pitäisivät paikkansa (mts. 7). McLuhanin tekstit ovat kiistanalaisuudestaan huolimatta näkymiä avaavaa ”kulttuurin runoutta”, jonka voima on mielestäni kyvyssä herättää ajatuksia. Veikko Pietilä (2004, 157) luonnehtiikin McLuhania pikemminkin visionääriksi kuin tutkijaksi.

Teknologisen determinismin ongelma on kirjapainotaitoa käsiteltäessä oleellinen; sekä McLuhan että kirjapainotaidon historiasta kirjoittanut Elizabeth Eisenstein¹¹ on liitetty teknologiseen determinismiin (ks. esim. Barnes 2002, 332; Briggs & Burke 2002, 19-22; Lyons 1999, 54). Briggs ja Burke (2002, 22) toteavat, että Eisenstein korostaa kirjaa viestinnän välinelunnetta kirjoittajien, kirjanpainajien ja lukijoiden kustannuksella.

¹¹ Kirjoittajan pääteokset: ks. Eisenstein (1979; 1983).

He myös pitävät Eisensteinin näkemyksiä kirjapainotaidon vallankumouksellisuudesta liioiteltuina, koska hänen kuvaamansa muutokset kestivät vähintään 300 vuotta. Muutokset käyttötavoissa ja lukemistavoissa olivat asteittaisia. Pikemminkin kirjapainotaito ja myöhemmin muut mediumit voidaan nähdä kehityksen käynnistäjinä, katalysaattoreina, myötävaikuttaen muutoksiin enemmän kuin ollen niiden suora aiheuttaja ja alkuperä.

Briggs ja Burke (mts. 16) huomauttavat, että kirjapainotaito tarvitsi hyvän sosiaalisen kontekstin levitäkseen. Esimerkiksi Venäjälle kirjapainotaito tuli myöhemmin kuin suureen osaan muuta Eurooppaa, varsinaisesti vasta 1700-luvulla, tsaari Pietari Suuren toimesta. Venäjällä käytettiin kyrillisiä kirjaimia ja lukutaito rajoittui pappissäätyyn. Kirjapainotaidolla ei ollut edellytyksiä levitä, koska Venäjältä puuttuivat lukevat maalikut.

Kirjapainotaidon merkitystä on McLuhanin jälkeen korostanut esimerkiksi Neil Postman (1987 [1985]), joka asettaa typografian television aikakautta vasten. Postmanin mukaan medium on metafora. Tällä hän tarkoittaa, että kulttuurin omaksuessa uutta teknologiaa, se merkitsee paitsi ihmisen hallinnan lisääntymistä, myös hänen ajattelutapansa ja kulttuurin sisällön muutosta. Medium luo hänen mielestään uudenlaisia totuuden esittämisen muotoja ja muuttaa keskustelun rakennetta. Postmanin mukaan tv:stä on tullut yhteiskunnan taustasäteilyä, joka ohjaa ihmisten tietämistapoja. Hän pyrkii todistelemaan, että television tietämistapa on ”vihamielinen” typografian tietämistavalle. ”Vakavat televisio-ohjelmat” on Postmanin mukaan paradoksaalinen ilmaisu, koska televisio muuttaa kaiken viihteeksi. Televisiossa on mahdotonta keskustella ”syvällisesti” esimerkiksi poliittisesta filosofiasta. (Mts. 11, 17-18, 30, 32, 84-85.)

Postmanin näkemykset ovat kärjekkäitä, mutta niissä on myös tiettyä tarkkanäköisyyttä. Toisaalta Postmanin tyyli on myös pamflettimaisuutta, jonka saattaa tulkita yksipuolisesti. Teknologisen determinismin vaara on kuitenkin ilmeinen. Myös kulttuurin tavaraistuminen ja kapitalistinen voitontavoittelu vaikuttavat julkisen keskusteluun ja sen mahdolliseen pinnallistumiseen riippumatta siitä, käydäänkö keskustelu televisiossa, radiossa vai painetussa sanassa. Iltapäivälehdet ovat myös kirjapainokulttuurin lapsia, mutta eivät useinkaan vakavan julkisen keskustelun foorumeja. Erkki Karvonon (2004, 87) on toisaalta osuvasti huomauttanut, että jos Postmanin näkemykset visuaa-

lista mielihyvää ja henkilökulttia suosivasta televisiosta pitävät paikkansa, ovat keskustelun edellytykset kirjallisemman Internetin myötä taas parantuneet.

3.3 Kirjan ominaisuudet

Kirjaan mediumina liitetään seuraavanlaisia piirteitä:

- staattisuus: painettu teksti pysyy samanlaisena, mikä lisää myös kirjan luotettavuutta
- kestävyys: kirja kestää kovaakin käsittelyä
- intiimiys: kirjaa luetaan yksin
- mobiilius: kirja on helposti liikuteltava ja on ulkoisesti riippuvainen vain valaistuksesta
- helppokäyttöinen: käyttöliittymä on kaikille tuttu
- sopivuus lineaariseen esitykseen (kertomakirjallisuuden juonellisuus ja tieteellisen tekstin klassinen argumentaatio). (Saarinen ym. 2001, 20.)

Kirjan piirteet ovat edukseen esimerkiksi kaunokirjallisissa teksteissä, mutta usein päivitettävien teosten osalta staattisuus muodostuu ongelmaksi. Painetut tekstit ovat usein pitkiä ja lineaarisia. Painetussa kirjassa sivut rytmittävät ja tauottavat lukemista, joten lineaarinen esitystapa tuottaa luontevasti seurattavan jatkumon. Kirjan lukemiseen liittyvästä mielihyvästä osa liittyy juuri kirjaesineen käyttöön. Lukija kommunikoi esineen kanssa pohtimalla paljonko on vielä jäljellä, ja hän saattaa välillä syventyä kansitaiteeseen tai bibliografiaan. Kirjailija William H. Gass (1999; ref. Saarinen ym. 2001, 35) on todennut, että lukemisessa on kyse ”paperin, tekstin, sivun ja musteen pysyvistä nautinnoista”. Hän siis näkee kirjan fyysisyyden olennaisena osana kirjan viehätystä ja pitää kirjan olemuksena juuri sen esineellisyyttä. Painetun kirjan kulumisen jäljet muovautuvat osaksi kirjaa. Gass korostaa myös kirjan henkilökohtaisuutta ja intiimiyttä, jota e-kirjan on vaikea tavoittaa. Digitaalista tekstiä ei voi omistaa esineenä. (Saarinen ym. 2001, 35.)

Kirjasta puhutaan sekä muodollisena että sisällöllisenä käsitteenä. Kirja-alan jakelujärjestelmälle kirja on useimmiten painotuote, kun taas kirjailijat, lukijat ja humanistinen traditio painottavat enemmän kirjan sisältöä, jolloin kirja ja kirjallisuus eivät välttämättä rajoitu kirjaesineeseen. Kirjaan esineenä liitetty pysyvyyden ominaisuus on varsinkin vanhempien paperilaatujen osalta kyseenalainen. Toisaalta digitaalisten tekstien pysyvään tallennukseen liittyy muun muassa käyttöympäristöjen epäyhtenäisyyteen liittyviä ongelmia. Painetut kirjat ovat kulutustavaraa ja käyttö näkyy niissä. Materiaalisena artefaktina kirjan pysyvyys on myös eri asia kuin kirja lukukokemuksena, joka on aina hetkeen ja kontekstiin sidottu¹². Kirjan teksti on monimuotoinen semanttinen kokonaisuus, jonka kaikki puolet eivät nouse esiin yksittäisellä lukemisella. Sama painettu, materiaalien teksti on eri teksti eri aikakausina ja erilaisissa lukemiskonteksteissa. Painettuun tekstiin liitetään staattisuuden ominaisuus, kun taas digitaalista tekstiä pidetään dynaamisena. (Mts. 20, 36-37.)

Espen Aarseth (1997, 18-19) näkee kuitenkin painetun ja digitaalisen tekstin eron näennäisenä. Hän käyttää kybertekstin käsitettä perspektiivinä kaikkeen tekstuaalisuuteen riippumatta niiden olomuodosta: painetut tekstit voivat olla dynaamisia ja digitaaliset staattisia. Aarseth ei näe teknologiaa neutraalina, mutta silti hän haluaa nähdä teknologian osana inhimillisen ilmaisun jatkuvaa prosessia, ei ilmaisun aiheuttajana. Ehkä vielä Aarsethia pidemmälle kirjan olemuksen ”immateriaalisuudessa” menee kirjailija Leena Krohn (2003, 253), joka kirjoittaa, että ”kirjoitettu sana on kevyt kantamus, se on medioista kaikkein mobiilein”. Hän lisää, että ei ole olemassa mitään erillistä ”digitaalista kirjallisuutta”. Krohnin ajatus on, että luettu kirjoitus – oli pa muoto painettu tai digitaalinen – muodostaa ihmisten mielissä maailmanverkon. Kirja ja Internet ovat molemmat ihmismielen yhteenliittymiä.

Bolterin (2001, 20-21) mukaan kirjoituksen materiaalisella luonteella on merkitystä. Hän toteaa, että käsikirjoitus, kirjapainotaito ja digitaalinen kirjoitus näyttävät kaikki suosivan omanlaistaan ilmaisua ja syrjivän toisenlaista. Painettu kirja suosii lineaarista kirjoitusta, kun taas digitaalinen kirjoitus tekee assosiativisen linkityksen helpommaksi. Kysymys ei kuitenkaan ole välineen luontaisesta piirteestä. Esimerkiksi painetun kirjan lineaarisuus on ilmausta jatkuvasta vuorovaikutuksesta painetun kirjan ominai-

---

¹² Artefaktilla tarkoitetaan ihmisen tekemää esinettä, esimerkiksi kirjailijan tai taitelijan luomaa taideteosta (Hosiainluoma 2003, 72).

suuksien sekä läntisten kirjailijoiden ja lukijoiden niiden ominaisuuksien hyödyntämisestä tekemien päätelmien välillä. Lineaarinen teksti sopii painetulle kirjalle paitsi siksi, että painettu teksti mukauttaa luontevasti lineaarista tekstiä, myös siksi, että kulttuurimme olettaa painetun proosan olevan lineaarista. Toisenlaiset kirjoittamisen tavat ovat suotavampia digitaalisen teknologian sovellutuksille, kuten World Wide Webille.

Lehtosen (2001, 196) mukaan kirjat ovat merkittävä osa ”järjen julkista käyttöä”. Kirjat tarjoavat Lehtosen mielestä mahdollisuuksia mutkikkaiden ajatusten työstämiseen ja argumentoimiseen. Ne ovatkin hänen mielestään muissa mediamuodoissa olevia tekstejä huolellisemmin argumentoituja. (Mt.) Nämä kirjan piirteet kuvaavat mielestäni kirjaa etenkin tieteenharjoittajan näkökulmasta. Kirjahan voi myös olla olutopas, mäkihyp-pääjän tai missin elämäkerta tai viihderomaani, jolloin niillä on luonteva kulttuurinen paikkansa kirjakulttuurin sisällä, vaikka ne eivät olekaan tiukassa mielessä järjen julkista käyttöä. Gunther Kressin (1998, 65; ref. Lehtonen 2001, 195-196) mukaan kirja on kirjapainotaidon erityinen saavutus tiheään painettuine sivuineen ja on kiinteässä yhteydessä tietoa koskeviin käsityksiin. Kress ei näe eroa onko kyseessä romaani vai tieteellinen tutkielma, sillä molemmissa tapauksissa kirja edustaa yhtenäistä ja johdonmukaista käsitystä maailmasta. Yhtenäisenä kokonaisuutena kirja mahdollistaa toisen argumentaatioon perehtymisen laaja-alaisesti.

Kirjan liittyvät sivistyksen ja oppineisuuden mielikuvat. Lehtosen (1996, 79) mukaan tekstivoittoisuus, mustavalkoisuus ja kuvien vähäinen käyttö, jotka antavat kirjalle asiallisuuteen, vakavuuteen ja oppineisuuteen liittyvän identiteetin (Mt.). Ehkä kirjaan liitettävä vakavuus ja värikkyyden pitäminen pinnallisuutena liittyy kirjan historiaan kytkettyyn protestanttisuuden henkeen. Vakavan, mustavalkoisen, lineaarisen kirjoittamisen perinne näyttäisi olevan kulttuurissamme normi. Näin on usein myös kirjapainotaidon merkitystä kyseenalaistavien tekstien osalta. Robert Markley (2001, 297) toteaaakin virtuaalitekniologiaa ihastelevan kulttuurimme ironian: se tuottaa kirjoja ja artikkeleita kirjapainokulttuurin kuolemasta.

Mustavalkoisuuden suosimiseen on kuitenkin myös ”maallinen” selitys. Painetuissa julkaisuissa värien käyttö tuli suhteellisen kalliiksi, joten keskiaikaisista värikkäistä siirryttiin vuosisadoiksi pääosin mustavalkoisiin teksteihin (Mäkinen 1999, 58). Digitaalissa julkaisuissa värit ovat tulleet takaisin (mt.) Tässä mielessä digitaaliset multi-

mediasovellukset ovat keskiaikaisten käsikirjoitusten remediaatioita (ks. Bolter & Grusin 2000, 12-13).

Painettuun sanaan liittyy paitsi lukijan identiteetin peilailu, myös lukijan itsen hallinta ja itseen liittyvä kurinpito: lukutaidon opettelukin vaatii keskittymistä ja itsehillintää. Toisaalta yhteiskunnan kehittyessä harmaan arkipäivän vastineeksi kirjoista haettiin myös päiväunia. Lukeminen on Lehtosen mielestä ”minäteknologia” kahdella tavalla: sen opettelu tekee itsestä kurinpidon kohteen ja samalla kirjoitus minän esineistymänä mahdollistaa subjektien uudenlaisen itserefleksion. (Lehtonen 2001, 62-63.)

Kirjaa pidetään ajattelun ja ”hitauden” mediumina. Lehtosen (2001, 196) mukaan kirjan maine hitaan vaikutuksen aikaansaajana on lähtöisin Ranskan vallankumouksesta. Nopeisiin viestintämuotoihin, kuten sanomalehtiin ja lentolehtisiin kohdistettiin ennakkosensuuria, mutta kirjaan ei puututtu, koska sen ei katsottu yllyttävän toimintaan vaan toiminnan reflektointiin. (Mt.) Kuitenkin usein sotatilanteessa valloittajat yleensä kiirehtivät tuhoamaan kirjastoja, koska kansakunnan ”muisti” on siellä.

3.4 Digitaalisuuden vaikutus painettuun kirjaan

Digitalisoituminen muovaa painetun kirjan tuotantotapoja. Kuten aiemmin totesin (ks. edellä luku 1.1; Svedjedal 2000, 33) liiketaloudellinen puoli kirjakulttuuria on tietokoneistettu kaikilla tasoilla jo aikaa sitten; vain kirjan esineformaatti on säilynyt paperille painettuna kirjana. Kulttuurin digitalisoituminen myös muovaa osaltaan käsitystä kirjasta uudelleen. Kress (2003, 21) esittää jopa, että kirjoituksen ja kuvan sommitelmat toimivat näyttöruudun dominoimina myös kirjoissa. Esimerkiksi uudet oppikirjat eivät ole kirjoja vanhassa mielessä: huolellisesti strukturoituja, johdonmukaisia tiedon selostuksia, joista tieto mielteliäästi imeytyen omaksutaan. Uudet kirjat ovat kokoelma työlehtiä, joiden kanssa työskennellään ja joita työstetään. (Mt.) Kressin huomio kirjan ”näyttöruutuistumisesta” on tärkeä, mutta on muistettava, että remediaatio toimii kahden suuntaan.

Bolter (2001, 79) toteaaakin, että useat elektroniset laitteet omaksuvat painetulta kirjalta ja muille paperiin perustuvilta materiaaleilta, yrittäen samaan aikaan syrjäyttää niitä.

Kirjapainotaidon keksimisen jälkeen sivutetusta kirjasta tuli sisältämänsä tekstin fyysinen ruumiillistuma. Tämän ruumiillistamisen kautta läntinen kulttuuri teki kirjasta ihmisen kaltaisen olion: sille annettiin muun muassa nimi, paikka kirjastossa, ”ääni” ja oma bibliografinen elämä. Jokaisella kirjalla on myös oma visuaalinen identiteetti kansien ja suojapaperin kautta. Jokaisen kirjan identiteetti on vahvistettu ja sitä jopa vaaditaan tekijänoikeuden vuoksi. Samaan aikaan kirjat ovat jatkuvasti vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Kirjan uudistaminen digitaalisen teknologian avulla vähentää sen sulkeutuneisuutta. Syntyy hybridimuotoja, kuten book-on-demand -tuotanto, kirjoja esittelevät verkkosivut, jotka kaikki viitatessaan muihin mediuimeihin vähentävät kirjan sulkeutuneisuutta.

Myös kirjailijan tuotanto voi olla hybridimuodossa, osittain digitaalisessa, osittain painetussa muodossa. Esimerkiksi novellisti Kelly Link toimi niin, että julkaistessaan uuden kokoelmansa ”Magic for Beginners”, hän samalla laittoi edellisen kokoelmansa ”Stranger Things Happen” vapaasti esille Internetiin (Vara 2005). Link uskoo, että kirjan suosio Internetissä saa monet ostamaan hänen uuden kirjansa (mt.). Markkinoinnin kannalta verkko onkin yhä keskeisempi ja suuntaus näyttää olevan se, että myytävistä kirjoista yhä suurempi osa on tutustuttavana verkossa. Verkkokaupan menestymisen edellytys on, että kuluttaja saa riittävästi tietoa painetusta kirjasta.

Verkon avulla kirjoja voidaan markkinoida tietyille kohderyhmille ja luomalla verkkoon kirjan oheistuotteita kuten kirjojen kotisivuja. Markkinoinnissa käytetään monenlaisia keinoja. Kustantajat ovat esimerkiksi saattaneet tehdä ”lumekotisivuja” kirjan henkilöille; kirjailija Bret Easton Ellisin romaanihenkilöllä Jayne Dennisillä¹³ on oma kotisivu, josta ohjataan kustantajan virallisille sivuille (Vara 2005). Kirjan pohjalta usein alkaa myös konvergenssiin perustuva tuoteketju, johon voivat esimerkiksi kuulua äänikirja, elokuva, cd-rom, kotisivut ja tuotemerkkiin liitetyt erilaiset tavarat. Product placement eli tuotesijoittelu on tullut myös kirjallisuuteen¹⁴. Kirjaan voi liittyä myös verkkopeli, kuten Max Barryn yhteiskuntakriittiseen satiiriin Jennifer Valtiovalta¹⁵.

¹³ <http://www.jaynedennis.com/stills.html>; kustantajan sivut:

<http://www.randomhouse.com/kvpa/eastonellis/>. Luettu 20.7.2005.

¹⁴ ks. esim. Fitzhugh (2000). http://www.absolutewrite.com/novels/product_placement.htm. Luettu 1.11.2005.

¹⁵ Verkkopeli osoitteessa: <http://www.nationstates.net/>. Luettu 25.10.2005.

Pokkareillaan suurta menestystä saaneen Juha Vuorisen kirjat saivat alkunsa hänen vapaa-ajallaan kirjoittamasta nettipäiväkirjasta¹⁶.

Kirjojen verkkomyynti rajoittaa huomattavasti kustantajien mahdollisuutta ylläpitää maantieteellisesti rajoittuneita markkinoita. Kun kolmas Harry Potter -kirja ilmestyi Yhdysvalloissa muutamaa kuukautta myöhemmin kuin Iso-Britanniassa, monet amerikkalaiset Potter-lukijat olivat ehtineet tilata sen Amazonista tai muusta verkkokaupasta ennen kuin teos varsinaisesti ilmestyi heidän kotimaassaan. (Lynch 2001.) Terje Hillesundin (2001) mukaan uudessa tilanteessa kustantajat eivät tule olemaan vain paperikirjojen tuottajia, vaan digitaalisen sisällön agentteja, tuottaen sisältöä useisiin formaatteihin ja erilaisille jakelukanaville (mt.). Kuitenkin eri mediumin käyttäminen vaativat mielellään oman sovituksensa, ellei tyydytä karkeaan identtiseen yksi yhteen esitystapaan. Tuotannon tehokkuuden kannalta sovituksen tulisi tapahtua mahdollisimman automaattisesti. (Saarinen ym. 2001, 94.)

Kirjan painamiseen digitalisoituminen vaikuttaa monin tavoin. Se mahdollistaa pienet painokset, mikä vähentää varastointiin sitoutunutta pääomaa ja entistä harvempi painettu kirja jää kokonaan myymättä. Tämä pienentää kustantamisen taloudellista riskiä ja on edesauttanut uusien kustantajien markkinoille tuloa, kuten omakustantamistakin. Yhä useammalle tulee mahdolliseksi julkaista kirja. Digitalisoituminen mahdollistaa myös ns. book-on-demand -tuotannon (käytetään myös nimitystä print-on-demand), millä tarkoitetaan kirjojen tilauspohjaista painamista, tarvetuotantoa. Kirja varastoidaan vain digitaalisesti. Book-on-demand -tuotannossa kirjaa on periaatteessa aina saatavilla ja se soveltuu erityisesti kirjoille, joiden painosmäärät ovat pienet ja käyttöikä pitkä. Kirjoja voidaan myös yksilöllisesti versioida. (Saarinen ym. 2001, 77-81.)

Svedjedal (2000,146) viittaa siihen, että kirjapainot ja kirjailijat saattavat alkaa nähdä kustantajan tarpeettomana välikätenä jakamassa heidän tuottoaan. Tämä merkitsisi merkittävää työnjaon muutosta kirjallisessa maailmassa, kun perinteiset kustantajan tehtävät jaettaisiin kirjailijan ja kirjapainon kesken. Kirjailija huolehtisi teoksen kirjoittamisesta, julkaisuvalinnoista, toimittamisesta ja ladonnasta, kun taas kirjapaino vastai-

---

¹⁶ Kirjojen verkkosivut: <http://www.diktaattori.fi/Luettu> 31.10.2005.

si ulkoasun suunnittelusta, painamisesta, sidonnasta, kustantamisesta ja markkinoinnista.

Book-on-demand -tuotannossa myynti tapahtuu ennen painamista. Shirley Hyatt (2002, 121; ks. myös Makkonen 2004, 279) näkee mahdollisuuden tuottaa pieniä painoksia pelastuksena perinteisesti vähälevikkiselle kirjallisuudelle, kuten runoudelle, vähemmistökuultuurien ja uhanalaisten kielten kirjallisuudelle. Kirjan painaminen voidaan kohdistaa hyvin rajoitetulle kohderyhmälle. Hän näkee sen myös mahdollisuutena vapautua bestseller-mentaliteetista ja väylänä henkilökohtaisiin tilaustoihin. On mielenkiintoista, että Hyatt näkee book-on-demand -tuotannon myös mahdollisuutena ohittaa sensuurin rajoja. Book-on-demand antaa myös kilpailuetua riippumattomille painoille.

Hyattin (2002) mukaan kirjan tuottamisen ja jakelun luonteen muuttuminen on vain yksi askel kirjamaailman muutosta. Kirjan historian lukuisten metamorfoosien myötä myös käsityksemme kirjasta on muuttunut. 1500-luvulla kirja- ja paperikauppiaat ylläpitivät työpajoja, joissa sitominen toteutettiin. Seuraavalla vuosisadalla nämä kauppiaat tarjosivat välittäjinä sitomopalveluja ja varsinainen sitominen tapahtui itsenäisten mestarisitojien toimesta. Kustantaja ei siis sitonut kirjoja, vaan kirjan ostajat hankkivat kirjan painettuina irtoarkkeina ja kirjakauppiaat toimivat sitomisen välittäjinä. Kirjan ostaja saattoi valita yleisen sidoksen tai ylellisen sidoksen, kuten silkkisen tai damastin. Kirjojen keräilijä valitsi makuunsa, varallisuuteensa tai kirjahyllynsä tyyliin sopivan sidoksen. Vasta teollisen vallankumouksen myötä käytäntö vaihtui. Book-on-demand -tuotanto voidaan siis nähdä eräässä mielessä paluuna yhdenmukaista massatuotantoa edeltävään aikaan. Book-on-demandin myötä kustantajista on tulossa kirjanpainajia ja kirjanpainajista on tulossa kustantajia ja sitoja. Kustantajista on myös tulossa suoria kirjakauppiaita verkon välityksellä. (Mts. 122-123.)

Helsingissä toimii Lasipalatsin Mediakeskuksen yhteydessä book-on-demand -tuotantoon perustuva kustantamo ja kirjapaino Kirja kerrallaan¹⁷. Pienkustantamo Kirja kerrallaan on näytelmäkirjallisuuden kustantajana Suomen suurin. Kustantamo tekee yhteistyötä teattereiden kanssa siten, että kun jokin kiinnostava uutuusnäytelmä tulee

---

¹⁷ <http://www.kirja.lasipalatsi.fi/kauppa>. Luettu 25.10.2005.

ensi-iltaan, kustantamo pyrkii saamaan teoksen julkaisuoikeudet ja yrittää saada kirjan markkinoille yhtä aikaa ensi-illan kanssa. Näytelmiä myydään teattereissa ja Kirja kerrallaan -kaupassa. Vuonna 2005 Leea Klemolan näytelmä Kokkola valittiin Vuoden näytelmäksi. Kirja kerrallaan on vakiinnuttanut asemansa niin, että yhä useampi näytelmäkirjailija tai teatteri tarjoa suoraan kustantamolle yhteistyötä. Vuosittain ilmestyy 15–25 uutuuskirjaa: näytelmiä, runoja, kulttuuriin liittyvää kirjallisuutta sekä näytelmien käännöksiä ja näköispainoksia. Kaikkiaan kustantamon nimekkeitä on saatavana yli 200. Omakustanteita kustantamon omakirja-palvelussa on painattanut yli 400 kirjoittajaa. Kustantamon toiminta on jatkuvasti laajenevaa ja omakustanteiden painatus yhä suosittumpaa. (Niemi & Kontio 2005.)

Kirja kerrallaan -kustantamossa on yhdistetty kustantamo, kirjakauppa ja kirjapaino, mikä on kansainvälisestäkin ainutlaatuisista. Kustantamon tiedotusvastaava Raisa Niemi ja tekninen vastaava Anu Kontio (2005) kaavailevat: ” Kirjoja ei tarvitse tulevaisuudessa enää siirtää paikasta toiseen, vaan riittää kun pelkän tiedoston lähettää. Eli book-on-demand voi myös hyvin toimia kansainvälisesti rajoja ylittäen. Joskus tulevaisuudessa voi hyvinkin olla mahdollista, että voi mennä missä päin maailmaa tahansa kirjakauppaan/painoon, valita listalta jonkun suomalaisen uutuuskirjan ja se painetaan sinulle tilauksesta.”

On arvioitu, että book-on-demand –tuotannolla toteutettujen kirjojen myynti kasvaisi 30 % tulevan vuosikymmenen aikana (Susiluoto 2001, 66). Toisaalta Jan Strang (2001) pohtii, että book-on-demand ennakoi tilannetta, jossa kirjoja saa ”kirja-automaatista”. Strang toteaa, että oletettavasti book-on-demand -kirjat olisivat jatkossakin teknisesti vaatimattomia ja paperikantisia, toinen toistensa kaltaisia. Book-on-demandin rinnalle hän ennakoi kotitulostuksen lisääntymistä. Strangin mukaan on ilmeistä, että tulostetut kirjat laitettaisiin helpommin paperinkeräykseen kuin tukevasti sidotut perinteiset kirjat. (Mts. 105-107.)

Sähköisen ja painetun median rajapinnassa tehdään maailmanlaajuisesti merkittävästi kehitystyötä. Kehitetään muun muassa älypaperitekniikoita sekä paperia ja langattoman median yhdistelmiä. Eurooppalaisessa Paper++ -tutkimushankkeessa on yritetty löytää ratkaisuja, jotka hyödyntäisivät paperia perusaineena sekä näkymättömiä erikoismusteita lukulaitteineen. Sovellusalueina olivat lastenkirjat, koululaisten opiskelumateriaa-

lit ja yleiset opiskelumateriaalit. Kirjojen interaktiivisuutta haluttiin lisätä. Esimerkiksi osoittamalla lukukynällä lasten luontokirjaa, voidaan kuulla esimerkiksi osoitetun eläimen ääntelyä. (Tekes 2004, 26-28.) Myös Suomessa on kokeiltu on sähköisen median ja paperin yhdistelmää, ns. hybridimediajärjestelmää. Esimerkiksi tietokoneeseen kytketyllä kynäskannerilla pyyhkäistään linkkiankkurina toimivaa sanaa, joka esittää linkitetyn WWW-sivun näytöllään. (Juhola ym. 1998, 89.)

3.5 Kirja hyödykkeenä informaatioyhteiskunnassa

Historiallinen tarkastelu auttaa meitä toivottavasti pohtimaan myös sitä, mikä omassa ajassamme on kirjan konteksti. Sen piirteitä ovat ainakin globaali taloudellinen kilpailu, nopeat tiedonsiirtoyhteydet ja medioiden konvergenssi (Svedjedal 2000, 10). Painetun kirjan konteksti on nyt globaali informaatiokapitalismi, jota esimerkiksi Manuel Castells (2000, 208-16, 242) on kuvannut. Per Gedin (1997, 125; ref. Lehtonen 2001, 23) on kiinnittänyt huomiota siihen, että kirjan tuotantoa ja jakelua on usein kieltäydytty näkemästä osaksi yhteiskunnallista kehitystä sen kaikessa laajuudessa. Sen sijaan ”sitä on käsitelty muusta irrallisena kulttuurisen tuotteena”. (Mt.)

Yhteiskunnilla on historiansa. Kukin yhteiskuntavaihe sisältää myös edelliset yhteiskuntavaiheet: informaatioyhteiskunta on myös teollisuus- ja maatalousyhteiskunta (Mannermaa 2004, 57). Yhteiskuntamuotojen nimeäminen on jo diskursiivista vallankäyttöä. Kriittisesti informaatioyhteiskunnasta kirjoittava Frank Webster (2002, 22) on ironisesti todennut, että emmekö voisi puhua autoyhteiskunnasta, koska autoja on paljon enemmän kuin 1970-luvulla. Webster (mts. 268) luonnehtii nykyistä yhteiskuntaa business-yhteiskunnaksi, jonka piirteitä ovat ”maksukykyisyys”, ”palvelujen yksityisyys”, ”markkinaperusteisuus”, ”kilpailu”, ”hyödykkeistyminen”, ”yksityisen omistus” ja ”palkkatyö”. Hänen mukaansa olemme saaneet todistaa business-kulttuurin esiinmarssia viime vuodet.

Suomalaisen tietoyhteiskunnan ensimmäisen aallon on arvioitu olevan taittumassa. 2000-luvun vaiheesta alkaen tieto- ja viestinteknologian yritykset ovat olleet vaikeuksissa, mikä on ilmennyt muun muassa irtisanomisina ja uusien sovellutusten käyttöönoton hidastumisena. Myös tutkimus- ja kehitystyötä tekevienkin yritysten kasvu on

pysähtynyt ja Suomi on menettänyt johtoasemansa tietoyhteiskuntakehityksen kärki-
maana. (Hietanen 2005, 45.) Tietoyhteiskunnan kontekstissa myös valtionhallinnolla
on kulttuuriin ”sisältötuotannon” näkökulma (ks. esim. Opetusministeriö 2003a). Jari
Kupiainen (2004, 14) määrittelee sisältötuotannon taloudellis-hallinnolliseksi käsitteek-
si, jonka piirissä taiteen tekemistä aletaan kohdella ikään kuin teollisena tuotantona,
jolla on selkeät tulostavoitteet ja joka perustuu panos-tuotos-ajatteluun. Taiteen ja kult-
tuurin tekeminen on ”tuotantoa”, töiden viimeistely ”tuotteistamista” ja valmis tuote on
”käyttöliittymä”. (Mt.) Kulttuurin mieltäminen vain markkinoiden näkökulmasta ei
välttämättä tee oikeutta kulttuurisille teksteille taiteena. Ehkä Frankfurtin koulun kult-
tuuriteollisuuden kritiikillä on vahvasti ajankohtainen ulottuvuutensa (ks. esim. Hork-
heimer & Adorno 2005 [1933]).

Mika Pantzar (2000, 120) puolestaan on kuvannut tietoyhteiskuntakeskustelun kolmea
sukupolvea. Ensimmäisen (1994–1990) ja toisen (1980–2010) vaiheen visiot korosti-
vat järkipärisyyttä, hyötyä ja tietokoneen käyttöä työkaluna. Hän kuitenkin huomaut-
taa, että ihmisten arki ei ole toiminut visionäärien kaavailujen mukaan, vaan viihteelli-
set ja sosiaaliset käyttömuodot ovat oleellinen osa verkon käyttöä. Tietoyhteiskunnan
kolmannen vaiheen (2000–) vaiheen visiot puhuvat elämyksien, tunteiden, sosiaalisen
vuorovaikutuksen ja esteettisen arjen rikastamisen puolesta.¹⁸

Elämäntapamme hyödykkeistyy ja se varmasti vaikuttaa myös tapaamme suhtautua
kirjan olomuotoihin. Pasi Mäenpää (2005, 172) kuvaa kuinka nykyajan kaupunkikult-
tuuria luonnehtii ”siirtymä materiaalisesta kulttuurin mentaaliseen kulutuksesta symboli-
sen kulttuurin kulutukseen”. Kulttuuria kulutetaan kuin tavaroita ja Mäenpään mukaan
toiminnallisuus imitoi viihteen vastaanottoa. Kun television kaukosäätimellä voi selata
tarjonnan, tehdä valinnan, vaihtaa nopeasti seuraavaan ja taas seuraavaan. Tämä kuvaa
postmodernia kokemisen tapaa laajemminkin. (Mt.) Tällaisen elämäntavan kirjafor-
maatti voisi olla kevyt pokkari, jonka voi ostaa kioskilta ja jättää junaan seuraavalle
lukijalle.

Toisaalta kuitenkin levoton, vaihtelunhaluinen yksilö etsii ja kaipaa ”ideaalista minuut-
ta esittäviä esineitä”, kuten Mäenpää (mts. 173) asian ilmaisee. Väkijoukon keskellä

---

¹⁸ Huom. Pantzarin (mt.) jaottelun aikajaksot menevät osittain päällekkäin.

anonyymi kaupunkilainen nauttii stimulanttien virikkeiden runsaudesta, kysymys on ärsykepaljoudessa havainnoinnin itsetarkoituksellisuudesta. Mäenpää kuvaa kuinka vaeltelu sisältää mahdollisuuden löytää kaipauksen kohde: ”sellainen joka on osa minua, mutta ei vielä”. Kysymys on ”omaa minuutta lähelle tulevan asian sattumanvaraisista kohtaamista anonyymin massan keskellä”. (Mt.) Tällaisen etsinnän kirjaformaatti voisi puolestaan olla yksilöllinen, kaunis kirja. Postmoderni yhteiskunta voi siis sisältää mahdollisuuden samankaltaisten nopeaan vaihdettavuuteen kuten myös vahvasti yksilöllisen etsimiseen.

Hans-Magnus Enzensberger (1972; ref. Lehtonen 2001, 102) on todennut, että kirjallisuus on hajautunut kaikkialle arkeen. Enzensberger on nimittänyt ilmiötä aspirinisoitumiseksi: kirjallisuus on liudentunut yhteiskuntaan kuin aspiriini vesilasiin. Hän kirjoittaa: ”Runous leviää kaikkialle –otsikoihin, popmusiikkiin, mainoksiin. On sivuseikka, jos sen taso jättää toivomisen varaa.” Enzensbergerin luonnehdinta kuvaa mielestäni osuvasti ”kirjallisuuden” asemaa monimediaisessa kulttuurissa. Samalla se tekee valottaa lisää myös aiemmin mainitsemaani McLuhanin (1984 [1964], 28) ajatusta siitä, että välineen sisältö on aina toinen väline. Kirjallisuuden remediaatio kaikkialle yhteiskuntaan voidaan nähdä jatkuvasti uusia muotoja saavana monimuotoisena prosessina, joka digitalisoitumisen myötä kiihtyy.

Markkinoiden tunkeutuessa yhä enemmän kulttuurin alueelle kansalaisista tulee yhä enemmän kuluttajia. Kirjat on kirjapainotaidon alusta lähtien tehty myytäväksi, joten ne ovat olleet markkinoilla vuosisatoja. Kuitenkin kirjojen kustantamisessa on perinteisesti ollut kysymys myös vahvasta kulttuurityöstä, joka ei ole perustunut voiton maksimointiin. Kustannustoiminta on ollut tasapainoilua kulttuuritehtävän ja kaupanteon välillä. Eurooppalainen kustantaminen on eroteltu amerikkalaisesta usein sen perusteella, että Euroopassa kustantamiseen liittyy myös kulttuurisen pääoman kasvattaminen (Lehtonen 2001, 171).

Eurooppalaisen kustannustoiminnan on väitetty amerikkalaistuneen ja Lehtonen (mts. 171) havainnoi Amerikan merkkejä yhdysvaltalainen kustantaja André Schiffrin (2000, 2-3, 5-6) oppaanaan. Yhdysvalloissa on tapahtunut kirja-alalla jatkuvia yritysvaltauksia ja sulautumisia. Sen seurauksena kirja-ala on siellä hyvin keskittynyttä. Schiffrinin mukaan kustantajat ovat olleet perinteisesti ylpeitä siitä, että ovat osanneet yhdistää

voiton tuottamisen ja merkityksellisten kirjojen julkaisemisen toisiinsa. Nykyään kuitenkin yhä useammin yksinomaisena intressinä on vain voiton tavoittelu. Usko markkinoihin on sisältänyt myös ajatuksen markkinoista kuluttajien demokratiana. (Lehtonen 2001, 171-173)

Schiffrinin (2000, 104; ref. Lehtonen 2001, 178) mielestä markkinat eivät ole parhaita mahdollisia teoksen arvon määrittäjiä. Kirjoittajien tuleminen tunnetuiksi vie aikaa ja lukemattomat kulttuurisesti merkittävät teokset eivät ole koskaan tuottaneet voittoa. (Mt.) Kirja-ala on tavarastunut, mutta silti se tärkeä inhimillisten ajatusten uusintaja. Lisäksi kirjoja käytetään pitkäkestoisemmin kuin muita mediamuotoja (Lehtonen 2001, 177). Kilpailu on varmasti kiristynyt Suomessakin. Toisaalta kun kustannustoiminta on laajentunut niin, alalle on tullut uusia yrittäjiä. Kulttuurin ja voitontavoittelun luova symbioosi on välttämätöntä, että jatkossakin voitaisiin tuottaa merkittävää kirjallisuutta taloudellisesti kannattavasti.

4 KIRJAN DIGITAALISET MUODOT

Kulttuurisia tekstejä siirtyy yhä useammin digitaaliseen muotoon. Se ei tarkoita, että vastaava painettu teksti aina katoaisi, vaikka niinkin toisinaan käy. Digitaalisilla teksteillä on omanlaisiaan piirteitä, jotka ilmaistaan niille ominaisilla esitysmuodoilla, vaikka vuorovaikutus painetun kirjan kanssa onkin jatkuvaa. On arvioitu (Chartier 1995, 15,18; ref. Bolter 2001, 24), että nykyinen siirtymä painetusta elektroniseen on vallankumouksellisempi kuin siirtymä koodeksista painettuun kirjaan; digitaalisuus ei muovaa vain tekstin reproduktiota, vaan myös mediumin materiaalisuutta, jonka kautta teksti kommunikoi lukijan kanssa. Tarkastelen ensin digitaalisen tekstin piirteitä ja lajeja. Sen jälkeen käsittelen e-kirjan muotoja ja haasteita.

4.1 Digitaalisten tekstien piirteitä

Raine Koskimaa (1999) on jakanut digitaalisen kirjallisuuden seuraavasti: painetun kirjallisuuden digitoinnit, uuden kirjallisuuden julkaiseminen digitaalisesti, digitaalisuuden suomia uusia mahdollisuuksia hyväksi käytävä kirjallisuus ja verkkokirjalli-

suus. Painetun kirjan digitoiteja ovat muun muassa suuret arkistointihankkeet, kuten Gutenberg-projekti¹⁹, joissa pyritään julkaisemaan kattavasti vanhaa ja usein kanonisoitua kirjallisuutta. Hankkeissa tallennetaan usein aineistoja, jotka ovat tuhoutumassa. Arkistot tuovat samalla tekstit suuren yleisön ja tutkijoiden käyttöön. (Mts. 122-123.)

Hakuyritys Googllella on mittava Google Print²⁰ digitointihanke. Google on aloittanut kirjojen skannaamisen Harvardin, Stanfordin, Michiganin ja Oxfordin yliopistoissa. Se on ilmoittanut julkaisevansa kirjoista vain kirjoittajasta kertovaa tietoa ja muutaman lauseen kirjasta, ellei se saa lupaa julkaista enemmän. Kirjojen tietoihin on hakumahdollisuus. Hanke keskeytettiin väliaikaisesti kesällä 2005, kun Googllella ja kustantajia edustavalla Association of American Publishers-järjestöllä oli erimielisyyksiä skannaukseen liittyvistä tekijänoikeuksista. (Reiss 2005) Google Print hanke on herättänyt myös muuta kritiikkiä; sen on nähty esimerkiksi vahvistavan englanninkielisen kulttuurin asemaa Internetissä ja maailmassa (Nygård 2005). Se voi myös yksipuolistaa tiedonkäsitystä, koska helppokäyttöisen hakupalvelun kautta löytyvät kirjat saavat tiedonhakijoiden silmissä erityisaseman digitoimattomiin verrattuna. (Mt.) Myös Helsingin yliopiston kirjasto digitoi vanhaa aineistoaan²¹.

Digitaalisesti julkaistun uuden kirjallisuuden kategoriassa tekstit noudattavat painetun sanan perinteistä kaavaa ja digitaalisuus on lähinnä väline tekstien levittämiseen ja jakeluun. Kaupalliset kustantajat ovat toistaiseksi harrastaneet tällaista julkaisemista varsin vähän. Sama materiaali saatetaan myös julkaista rinnakkain digitaalisesti ja painettuna. Digitaalisuuden suomia mahdollisuuksia käyttävään kirjallisuuteen kuuluvat hyperromaanit, interaktiivinen runous ja multimediaaliset hakuteokset. Ensimmäinen hyperromaanit oli Michael Joycen *Afternoon* vuodelta 1987. (Koskimaa 1999, 122.)

Hypertekstin käsitteen on luonut Theodor H. Nelson 1960-luvulla. Sillä hän tarkoitti epälineaarista kirjoitusta, joka haarautuu ja tarjoaa lukijalle valintoja ja joka on parhaimmillaan vuorovaikutteiselta näytöltä luettuna. (Landow 2001, 100.) Roger Chartier (2000) toteaa, että kirjakäärö ja kirja tarjosivat rajatun kokonaisuuden, mutta hyperteksti edustaa valtakuntaa ilman rajoja. Kääröllä ja kirjalla oli oma materiaallinen lo-

¹⁹ <http://promo.net.pg>. Luettu 31.10.2005.

²⁰ <http://www.print.google.com/>. Luettu 31.10.2005

²¹ <http://www.lib.helsinki.fi/kirjastoala/dimiko/digiaineisto.htm>. Luettu 18.10.2005

giikkansa, niin myös on elektronisella tekstillä. Painettu kirja organisoitui lineaarisesti ja sarjallisesti, mutta elektroninen kirja mahdollistaa ja pakottaa meidät organisoimaan eri tavoin: elektronisen tekstin keskus on linkki. Se on mekanismi, joka yhdistää erilaisia tekstuaalisia yksiköitä ja siten ohjaa lukemisprosessia.

Verkkokirjallisuus on hypertekstuaalista, mutta samalla se käyttää hyväkseen verkon suomia erityismahdollisuuksia. Teokseen voidaan esimerkiksi lisätä linkityksiä, lukijoiden palaute tekijälle on mahdollista toteuttaa ja päivitykset voi hoitaa joustavasti. Kaikki muutokset ovat heti lukijoiden ulottuvilla. Digitaalisuuden suomina etuina kirjallisuudelle pidetään ennen kaikkea vuorovaikutteisuutta ja ajan hallintaa. Koskimaa (1999) kuitenkin toteaa, että vuorovaikutteisuus on hankala määrittää vain digitaalisen kirjallisuuden piirteeksi, koska kaikki kirjallisuus on vuorovaikutteista. Kirjallisuuden tutkimuksessa on jo pitkään ollut suuntauksia, kuten reseptioestetiikka ja vastaanotto-tutkimus, joissa lukija nähdään aktiivisena merkityksen muodostajana. (Mts. 123-124.)

Espen Aarseth (1997; ref. Koskimaa 1999, 123-124) on pyrkinyt määrittämään eron perinteisen kirjallisuuden vuorovaikutteisuuden ja digitaalisten tekstien vuorovaikutteisuuden välillä jaottelemalla lukutapahtuman vuorovaikutuksen neljään alueeseen: tulkintaan, luotaamiseen, muokkaamiseen ja kirjoittamiseen. Tulkinta liittyy kaikkeen lukemiseen, luotaaminen liittyy hypertekstien vaihtoehtoisen polkujen valintaan, ”navigointiin”, muokkaaminen on tekstin yksityistä tai julkista muuntelua tietyissä rajoissa ja kirjoittamisessa lukija pääsee itse osallistumaan tekstin kirjoittamiseen. Tällaisia kirjoja ei kuitenkaan ole vielä juurikaan olemassa. Aarsethin näkökulmasta digitaalisen ja painetun erot eivät ole tiukkarajaisia, vaan sekä painetussa että digitaalisessa voi olla kumpiakin piirteitä.

Tietokoneellisen hypertekstin juuret sijoittuvat toiseen maailmansotaan. Vuonna 1945 ilmestyi Vannevar Bushin (1945, 7) artikkeli ”As we may think”, jossa hän hahmotteli ensimmäisen hypertekstin mallin, memexin. Ajatukseen memexistä oli integroitu erilaisia resursseja ja toimintoja. Artikkelissaan hän ennusti myöhemmän ajan massamuis-tit, tarkkuusnäytöt ja tiedonsaannin. (Ekholm & Oesch 1993, 28-29; Chen 2003, 8-9.; ks. myös Kilgour 1998, 156) Douglas C. Engelbart Stanfordin yliopistosta innostui Vannevar Bushin artikkelista. Bushin ja Engelbartin työ oli pohjana 1960-alun ”radi-

kaalille muutokselle”, jossa mahdollistui ei-peräkkäinen, linkitetty kirjoittaminen, joka luettiin vain tietokoneelta. (Kilgour 1998, 156-157)

Hyperteksti koostuu teksteistä, jotka linkittyneinä tarjoavat lukijalle erilaisia etenemisteitä. Alex Soojung-Kim Pang (1998) kritisoi voimakkaasti hypertekstiin yleensä liitettyjä odotuksia. Hänen mukaansa ei ole olemassa hypertekstin edellyttämää teknologiaa siinä mielessä kuin hypertekstin puolestapuhujat esittävät: ”teknologinen determinismi on huono asia, mutta determinismi ilman olemassa olevaa teknologiaa on vielä huonompi asia”. Esimerkiksi WWW ei mahdollista lukijoille omien linkkien luomista dokumenttien välille tai osallistumista tekstin kirjoittamiseen muuta kuin omiin erillisiin dokumentteihin. Lukijat eivät voi muuntaa kirjoittajiksi ja kirjoittajan valtaa ei saada hajotettua, vaan printtimaailman sosiaalinen traditio jää enemmän tai vähemmän ehjänä myös verkkojulkaisemiseen. (Mt.) Myös Koskimaa (1999, 124) toteaa, että hypertekstuaalisuus on usein korkeintaan metaforista: tekstejä, joihin lukija voi suoraan kirjoittaa on vielä hyvin vähän. Kuitenkin esimerkiksi verkkotietosanakirja Wikipedian²² kaltaiset verkkojulkaisut ovat jo hyvin lähellä hypertekstiä; Wikipediassahan lukija voi tarvittaessa muokata tietosanakirjan tietoa. Wikipedian perustaja Jimmy Wales kuitenkin suunnittelee myös tiettyjen sivujen tehokkaampaa valvontaa ja jopa hetkellistä jäädyttämistä muuttamattomiksi ilkeivallan ehkäisemiseksi (Holmes 2005). Wikipedian sisältöihin on marraskuuhun 2005 mennessä vaikuttanut 350 000 ihmistä 25 kielellä (mt.).

Myös Catherine Sheldrick Ross (2002, 8) toteaa, että valtaosa hypertekstiteoreetikkojen esittämistä digitaalisen hypertekstin eduista painettuun kirjaan nähden ovat itse asiassa toteutuneet jo painetun tekstin aikana. Hän kirjoittaa, että nyt kun voimme tarkastella lukijoita digitaalisessa ympäristössä, on helpompi tunnistaa vaihtelevia tapoja lukea, jotka ovat olleet olemassa jo aikaisemminkin.

Hypertekstiteoreetikot samastavat Soojung-Kim Pangin (1998) mukaan monimutkaisen ja epäyhtenäisen painotekniikan vain yhdenlaiseen tekstimuotoon, kirjaan. Hän muistuttaa painotekniikan tuotteiden moninaisuudesta sanoma- ja aikakauslehtineen, esitteineen, kuponkeineen, liikennemerkkeineen, tarroineen, t-paitoineen ja lukemattomine muine artefakteineen. Suuri osa ihmisistä viettää enemmän aikaa näiden hetkellisten

---

²² <http://www.wikipedia.org/>. Luettu 18.10.2005.

tekstien kuin kirjojen parissa. Lisäksi kirjoja on lukemattomia erilaisia. Soojung-Kim Pang pyrkii esimerkillään osoittamaan, että vastakkainasettelu kirjan ja digitaalisten tekstien välillä saattaa tehdä meidät sokeiksi niiden väliselle hienosyiselle jatkuvuudelle. (Mt.)

Marcel Proust ei voinut tuntea hypertekstin käsitettä kirjoittaessaan Kadonnutta aikaa etsimässä, mutta sovelsi sen ideoita kirjallisessa työssään. Hän kirjoitti teostaan päiväkirjanomaisesti lisäten kerran kirjoitetulle sivulle lisätekstin uudelle, erilliselle sivulle, jonka hän sitten liimasi osaksi alkuperäistä sivua. Ideoiden kehittyessä hän lisäsi sivuja eri puolille, korjaili tekstiä, yliviivasi tekstejä ja lisäsi sivureunoihin huomautuksia. Monet tekoäly- tai muistitekniikan tutkijat viittaavatkin jatkuvasti Marcel Proustiin. (Ekholm & Oesch 1993, 27-28.)

Hypertekstin edeltäjiä kirjallisuudessa ovat myös esimerkiksi Laurence Sternin Tristram Shandy²³ ja Julio Cortázarin Ruutuhypelyä²⁴, jotka jo rakenteeltaan sallivat erilaisia lukutapoja (Manguel 1997, 318). Bolter (2001, 139) huomauttaa, että kuten modernit ja postmodernit kirjailijat uudistivat traditiota painetun kirjallisuuden sisällä, hypertekstin kirjoittajat remedioivat tätä traditiota kirjoittamisen teknologian näkökulmasta. Hypertekstuaalisuuden ja lineaarisuuden voidaan ajatella liittyvän erilaisiin mediuimeihin. Informaatiovallankumouksen myötä erilaiset hypertekstuaalisuuden muodot näyttävät liittyvän postmoderniin elämänmuotoon sinänsä. Silti luemme ja kirjoitamme pääosin edelleen lineaarisia rivejä.

Kress (2003, 9) on esittänyt, että pitkän kirjan dominanssin jälkeen kommunikaation hallitsevin väline on nyt näyttöruutu. Se ei tarkoita vain kirjoittamisen tilan siirtymistä, vaan ”semioottisen vallan” kääntymistä nurinpäin. Kirjan ja sivun logiikka oli järjestäytynyt kirjoittamisen logiikan mukaan, näyttö on järjestäytynyt kuvan logiikan mukaan. Väline kirja ja sen muoto kirjoitus on antamassa tilaa näyttöruudulle ja sen muodolle kuvalle. Tässä prosessissa myös kirjoituksesta on tulossa näyttöorientoitunutta; kirjoitus toimii näytöllä kuvan logiikalla. Siitä tulee kuvan tehoste. (Mt.) Toisaalta e-kirjalaitteiden suunnittelijat etsivät keinoja jäljitellä mahdollisimman hyvin perinteistä painettua kirjaa (ks. esim. Chu ym. 2004).

²³ Sterne, Laurence (1998 [1759]): Tristram Shandy. Elämä ja mielipiteet. Helsinki, WSOY.

²⁴ Cortázar, Julio (2005 [1963]): Ruutuhypelyä. Helsinki, Loki-kirjat.

4.2 E-kirjan kehittämisen haasteita

Tutkielmani johdannossa määrittelin e-kirjan tarkoittamaan sellaisia digitaalisessa muodossa olevia tekstejä, jotka eivät olennaisesti muutu, vaikka ne julkaistaisiin painettuina kirjoina (Saarinen ym. 2001, 26; ks. edellä luku 1.3). Hillesund (2001) on jakanut e-kirjan määrittelyn kolmeen tasoon. Tiukimman määrittelyn mukaan e-kirjat ovat kädessä pidettäviltä laitteilta luettavia digitaalisia tekstejä. Hieman laajemmassa määrittelyn mukaan e-kirjoja kirjoja ovat myös e-kirjojen lukuohjelmat, kuten Ms Reader ja Adobe Reader. Laajimmassa mielessä e-kirjoina pidetään kaikkia tietynpituisia lineaarisia tekstejä, jotka voidaan lukea tietokoneen näytöltä. Näin määriteltynä e-kirjoja on ollut jo vuosikymmeniä. Hillesund liittää e-kirjaan myös taiton tyylivalinnat, tekijänoikeudet, navigointimahdollisuudet ja kuvituksen.

Michael Hart'n 1970-luvulla käynnistämää Gutenberg Projectia on pidetty ensimmäisenä aitona yrityksenä välittää e-kirjoja. Alan Kayn Dynabook oli myös yksi varhaisista e-kirjan käsitteellisistä malleista. (Brown 2001, 390.) Dynabook oli nykyajan muistikirjamikrojen edeltäjä. Sen tavoitteena oli olla kannettava, interaktiivinen ja yhtä helpposti käytettävä kuin kirja. (Chen 2003, 8-9.) Kay piti ihanteenaan renessanssiajan kirjanpainajaa Aldus Manutiusta, joka halusi pienentää kirjaan taskuun sopivaksi ja kehitti typografian, jotta siitä tuli jokaiselle luettava. Kay arvioi 1990-luvun alussa, että silloin tietotekniikassa liikuttiin Gutenbergin ja Manutiuksen välimaastossa. (Ekholm & Oesch 1993, 33.)

1980-luvun lopussa ohjelmistoyhtiö Voyager kehitti joukon e-kirjoja Macintoshille ja samoihin aikoihin Sony otti käyttöön Discmanin, joka oli CD-ROM-asetella varustettu kannettava laite. Sen odotettiin menestyvän, koska kustantajat olivat tuoneet lukuisia CD-ROM -kirjoja markkinoille. Myöhemmät kehitysaskleet ovat tapahtuneet suurelta osin World Wide Web'in ansiosta. WWW:n kautta välitettävät e-kirjat ovat usein painetun kirjan digitaalisia versioita, jotka ladataan kannettavalle lukulaitteelle tai e-kirjan lukuohjelmaa käyttävälle tietokoneelle. (Brown 2001, 390.) Sonyn lukulaite oli Kil-

gourin (1998) mukaan todellinen inkunaabeli²⁵, ja kuten inkunaabelit 1400-luvun puolivälissä, sitä ei ollut helppo käyttää. Silti sen avulla kykeni etsimään tietoa monin eri tavoin. Informaatiota pystyi etsimään aiheen mukaisten sanojen, laajempien valikkoon listattujen aiheiden, artikkelin otsikon avainsanojen tai hypertekstilinkkien avulla. (Kilgour 1998, 154.)

Vuonna 1991 Apple Computer Company toi markkinoille Powerbookin, jossa oli laajempi ja luettavampi näyttö kuin Sonyn Electronic Book Playerissa. Seuraavana vuonna Voyager alkoi julkaista Cd-Rom-muodossa multimediaa, joita voitiin käyttää Powerbookissa. Yhtiö nimitti niitä ”laajennetuksi kirjoiksi”, koska niissä oli myös ääntä ja liikkuvaa kuvaa. (Kilgour 1998, 154.) Nuvomedian Rocketbook lukulaite tuli markkinoille vuonna 1998 (Saarinen ym. 2001, 23). Osa lukulaitteista on suunniteltu ammattikäyttöön esimerkiksi toimidokumenttien tai manuaalien lukemista varten (mt.). Viime vuosikymmenen puolella käyttöön otetuista e-kirjan lukulaitteista mikään ei ole kuitenkaan yleistynyt kaiken kansan välineeksi.

Kilgour (1998, 152) asettaa e-kirjalle ja lukulaitteelle seuraavia menestyksen ehtoja: 1) luettavuuden tulisi olla parempi kuin useimpien muiden luettavien kirjojen 2) näytölle tulisi mahtua vähintään 500 sanaa keskimäärin 6x9 tuuman (15-23 cm) kirjan sivulle 3) koon ja painon pitäisi olla pienempi kuin keskimääräisen romaanin; 4) sitä pitäisi voida pidellä, käsitellä ja lukea yhdellä kädellä 5) kertakustannuksen tulisi olla alle romaanin keskihinnan ja 6) sen tulisi kyetä ottamaan vastaan tekstiä mistä tahansa miljoonista tietokannoista missä vain ja milloin vain. (Mt.) Kilgourin listassa on huomionarvoista, että siitä puuttuvat kulttuuriset ja sosiaaliset tekijät, jotka Stöberin (2004) sekä Lehman-Wilzigin ja Cohen-Avigdorin (2004) malleissa auttavat havaitsemaan, että kysymys ei ole vain välineen ominaisuuksista, vaan myös sen ympärille rakentuneista kulttuurisista, sosiaalisista ja taloudellisista verkostoista.

Shirley Hyattin (2002, 112-113) mukaan vuosikymmenen vaihe oli innokasta aikaa e-kirjojen kehittämisessä. Kustantajat laittoivat käyntiin kokeiluja ja eri puolilla oltiin asiasta innostuneita. Hyatt toteaa, että verrattuna niiden vuosien kiihkeään kehittämi-

---

²⁵ Inkunaabeli eli kehtokirja on kirjapainotaidon varhaisvaiheessa eli ennen vuotta 1501 painettu kirja (Hosiaisuus 2003, 352).

seen, jo vuodet 2001 ja 2002 heijastivat lisääntyvää konservatismia, huolestumista ja kyynisyyttä. Silti hän ”ennustaa”, että e-kirja tulee edistymään lähivuosina suurin harppauksin. Digitaalisen maailman uudet liike-elämän säännöt, uudet julkaisuodotukset ja uusien yleisöjen odotukset johtavat hänen mukaansa siihen, että kirja muuttaa muotoaan pysyvästi ja varmasti.

Hillesund (2001) näkee, että suurimpana esteenä e-kirjojen leviämislle ovat olleet lukulaitteiden huono laatu ja kalleus sekä kunnollisten ja yhteensopivien digitaalisten oikeuksien hallintajärjestelmien puuttuminen. Clifford Lynch (2001) viittaa myös siihen, että kirjakustantajat eivät halua joutua samaan piratismiin ongelmiin kuin mihin musiikkiteollisuus on joutunut ja siksi ne ovat usein ylivarovaisia e-kirjojen kehittämisen suhteen.

Lynch (2001) mainitsee useita selvitettäviä asioita e-kirjojen käyttönotossa. On muun muassa ratkaistava voiko e-kirjan lainata ystävälleen fyysisen kirjan tapaan, omistaako ostaja ”kappaleen” vai pääsyn siihen, ja miten toimitaan, jos sisällön tarjoaja lopettaa liiketoiminnan. On myös selvitettävä, voiko kirjan kopioida yksityiseen käyttöön ja voiko kirjan siirtää toiseen lukijaan maksamatta sitä uudestaan. Kiinnostavaa on myös, voiko e-kirjan päivittää maksutta uusien teknologisten standardien mukaiseksi ja voiko lukulaitteen halutessaan vaihtaa toiseen merkkiin niin, että e-kirjat toimivat myös uudessa laitteessa. Oleellista on myös, miten e-kirjan käyttäjän yksityisyyteen suhtaudutaan ja miten hänen käyttöönsä tarkkaillaan.

Tekijänoikeudet ovat e-kirjan kehityksen kannalta tärkeä asia: tekijänoikeuden perusteella jaetaan digitaalisten markkinoiden osuudet ja säädellään ihmisten mahdollisuutta päästä tiedon lähteille. Suomessa eduskunta hyväksyi uuden tekijänoikeuslain 5.10.2005 ja sen on tarkoitus tulla voimaan 1. tammikuuta 2006 (Opetusministeriö 2005c). Tekijänoikeuslainsäädäntöä päivitetään erityisesti digitaalisen ympäristön ja verkkoympäristön erityiskysymysten osalta. Lakiuudistuksella saatetaan kansallisesti voimaan vuonna 2001 annetun EU:n tekijänoikeusdirektiivin edellyttämät muutokset. Lain mukaan teoksen saa vapaasti kopioida yksityiseen käyttöön, jos aineisto on laillisesti saatettu yleisön saataville ja jollei tekninen suojaus estä kopiointia. Sen sijaan teknisen suojauksen saa purkaa saadakseen cd-levyn kuultavaksi tai dvd-levyn nähtäväksi. Uuden lain mukaan laittomien aineistojen imurointi omalle koneelle tulee kielle-

tyksi, mutta ei kuitenkaan rangaistavaksi, mikäli kopiointi tapahtuu yksityiseen käyttöön. Tallenteessa mahdollisesti olevaa kopiosuojausta ei saa purkaa kopion tekemistä varten. (Mt.)

Tulevaisuudessa tekijänoikeuden valvonta siirtyy perinteisestä konkreettisen teoskappaleen valmistuksesta julkiseen esittämiseen, mikä korostaa sopimussuhteiden hallintaa koko arvoketjussa tekijä-tuottaja-kuluttaja. Tekijänoikeus digitaalisessa maailmassa muovaa osaltaan kirjaa. Fyysisen kirjan ostaja voi perinteisesti tehdä kirjallaan melkein mitä vain, koska ostaessaan kirjan määräysvalta kirjan kappaleesta on siirtynyt kuluttajalle. Sen sijaan suhteutettuna digitaaliseen maailmaan hänelle voitaisiin myydä eri hinnoilla kirjan lukukertojen mukaan, mutta fyysisen kirjan osalta tällainen lukukertojen kontrolli ei ole mahdollista. Digitaalinen verkkoympäristö kuitenkin mahdollistaa kirjan käytön viipaloinnin ja tehokkaan kontrollin. Kirja voidaan toisaalta myydä osina ja sille voidaan myydä käyttöaikaa. Digitaalisen konvergenssin myötä syntyy mahdollisuus muunnella ja versioda teosta alhaisin kustannuksin. (Saarinen ym. 154-155, 167, 199.) Hakupalveluyritys Google ja verkkokauppa Amazon suunnittelevat kirjojen osina myynnin aloittamisen musiikin verkkomyynnin mallia soveltaen (Wyatt 2005).

Digitaalisten aineistojen oletetaan siirtyvän maailmanlaajuiseen vähittäiskauppaan ensimmäisenä tuoteryhmänä, joten alan toimijoilla on luonnollinen intressi miettiä miten digitaaliset aineistot suojataan ja saadaan jakeluun. Siksi tekijänoikeuksien hallintajärjestelmät ovat välttämättömiä, jotta teoksia voidaan jakaa sähköisesti ja samalla huolehtia tekijöiden eduista²⁶. DOI²⁷ on dokumenttien indentifointimenetelmä, jossa määritellään teoksen ja tallennus- ja saantimenetelmät. DOI:n on ajateltu muodostavan osan digitaalisen aineiston elektronisen kaupankäynnin infrastruktuuria. (Saarinen ym. 2001, 172, 176.)

DOI:ta on arvosteltu siitä, että ensisijaisena tarkoituksena on tunnistaa teoksen ja oikeudenhaltijan osoite, eikä riittävän yksityiskohtaista tietoa teoksen sisällöstä. DOI:hin perustuvissa alkuperäisissä liiketoimintamalleissa käyttäjä maksaa latauksis-

---

²⁶ Hallintajärjestelmiä kutsutaan yleisesti DRM- (Digital Rights Management) ja CMS (Copyright Management System) -järjestelmiksi. Edellinen on käsitteenä laajempi kattaen paitsi tekijänoikeudet myös muut immateriaalioikeudet, jälkimmäinen tarkoittaa systeemejä, jotka luovat tekijänoikeuksien teknisen ja organisatorisen infrastruktuurin. (Saarinen ym. 2001, 173.)

²⁷ DOI= Digital Object Identifier System. <http://www.doi.org/>. Luettu 18.10.2005.

ta/lukemisesta, jolloin maksamatta ei voi edes selailla teosta. Kustantaja voi myös määrittellä itse DOI:hin perustuvan tapansa käydä kauppaa, joten käyttäjälle ei kyetä tarjoamaan yhtenäistä kauppatapaa. (Bide 1998; ref. Saarinen ym. 2001, 177.) Tuotteen markkinoinnin ja myynnin kannalta tehokas suojaus saattaa olla ongelmallinen asia. Nykyään teoksista laitetaan usein vapaasti käytettäväksi suojaamattomia osia, kuten ensimmäinen luku, jolloin sitä käytetään markkinoinnin apuna (Saarinen ym. 2001, 180).

Ya-ning Chen (2003, 14) toteaa, että painetun kirjan rakenne vastaa esitysmuotoa. E-kirjan osalta tilanne on toisin. Sisältö on e-kirjan ydin, mutta sisällön rakenne saattaa erota sisällön esitysmuodosta. E-kirjan standardien tulee kattaa lukulaitteet, tiedostomuodot, tekijänoikeudet, tunnisteet ja metadatan²⁸. Digitaalisen informaation elinkaarissa vaaditaan monien asioiden sovittamista yhteen muodostuen kuudesta eri tekijästä: luominen ja tallennus, luettelointi ja organisointi, jakelu ja saatavuus, esitysmuoto sekä säilytys ja arkistointi. Eri vaiheille vaaditaan omia standardeja, kuten esitysmuodolle HTML, CHTML, Microsoft's Clear Type, Adobe's eBook Reader ja Xerox's E-Ink lukulaite.

Siriginidi Subba Rao (2003, 5) on pohtinut e-kirjojen etuja ja haittoja. Etuina käyttäjälle hän pitää seuraavia ominaisuuksia. Saatavuus on painettua kirjaa parempi, koska kirjan lataaminen Internetistä on nopeampaa ja mukavampaa kuin noutaa se kirjakaupasta tai kirjastosta. E-kirjassa voi olla hyvät hakumahdollisuudet teoksen sisällä. E-kirjaa voi myös räätälöidä käyttäjän tarpeen mukaan säätämällä näytön kirkkautta, fontin kokoa ja tyyliä ja lisätä merkintöjä, huomautuksia ja linkkejä. Lukija voi kantaa suuren määrän e-kirjoja mukanaan tai pitää virtuaalista kirjahyllyään verkossa. E-kirjoihin voi myös yhdistää multimediaominaisuuksia (ääntä, videoita, kuvia jne.) ja mahdollinen laajennus myös ulkoisiin sovelluksiin parantaa e-kirjan käytettävyyttä. E-kirjat kuluttavat myös pitkällä aikavälillä ympäristöä vähemmän kuin paperikirjat.

Kustantajalle Rao (2003) näkee etuina julkaisemisen nopeuden ja jakelun helppouden Internetin kautta. Myös julkaisemisen kustannukset pienenevät, kun paino-, sidonta-, varastointi- ja rahtikustannukset poistuvat. Rao pitää etuna myös sitä, että kustantaja

---

²⁸ Metadatalalla tarkoitetaan tallenteen kuvausta eli tietoa sen alkuperästä, muutoksista ja käytöstä (Hakala & Stenvall 1998).

voi tarkkailla lukijoiden lukukäyttäytymistä. (Mts. 5.) Epäilemättä kustantajan näkökulmasta näin onkin, mutta kuluttajien yksilönsuojan kannalta lukukäyttäytymisen tarkkailu voisi olla kyseenlaista. Kirjailijalle Rao (mts. 5) pitää etuna helppoutta julkaista Internetissä täsmämarkkinoille ilman kustantajaa. Kirjailijalle on edullista myös suora yhteys lukijoihin ja siten parantunut mahdollisuus saada palautetta.

Julkaisemisen haitat liittyvät toisaalta puutteisiin nykyisten e-kirjojen teknologiassa ja sen johdannaisissa, toisaalta käyttäjien odotuksiin e-kirjojen yhdenmukaisuudesta painettujen kirjojen kanssa. E-kirjoihin tarkoitettujen lukulaitteiden näytöt jäävät yleensä resoluution osalta paljon alle paperiversion. Kontrasti, kirkkaus ja värit ovat myös parempia paperille painetussa. Vaikka lukulaite on helpompi kantaa kuin lukuisa määrä kirjoja, silti lukulaite on painavampi kuin yksittäinen painettu kirja keskimäärin. Lukulaitteen fyysinen koko on kiinteä, eikä sitä voi muuttaa nimekkeittäin. Kirjan lainaaminen toiselle edellyttää myös useita lukulaitteita. Patterien kesto määrittää pääsyä kirjan sisältöön, joten lukulaitteessa olisi hyvä varmuudeksi olla esimerkiksi aurinkoenergiaan perustuva lisäenergian mahdollisuus. Lukulaitteet ovat myös tekniikkana paljon haavoittuvampia kuin painetut kirjat pudotessaan tai muuten vahingoituessaan. Lukulaitteetekniikka on myös jäykkää ja joustamatonta. (Mts. 6.)

Sivujen lukumäärän visualisointi toimii lukulaitteissa melko hyvin, mutta ”kosketuksen tunnetta” kokonaisuuteen on vaikea saavuttaa. E-kirjan lukutapa saattaa muodostua vain silmäileväksi, jolloin ihmiset voivat nopeasti vain pikaisesti tutkia, kannattaako kirja ostaa vai ei. E-kirjassa ei voi kiinnittää huomiota paperin ja painotyön laatuun, joka on tärkeä laatutekijä kirjojen myynnissä. Muina haitallisina puolina Rao (2003) mainitsee e-kirjojen lukulaitteiden kalleuden. Myynnissä ei ole näkyvissä läpimurtoa, jotta kustannukset laskisivat. Kuluttajalla on myös suuri riski hankkia pian vanhentuvaa tekniikkaa. Lisäksi tarjolla olevien e-kirjojen nimekemäärä on vielä varsin rajoittunut, eivätkä e-kirjojen lukemiseen tarvittavat lukulaitteet tai -ohjelmistot myöskään ole vielä riittävän yhteensopivia keskenään. (Mts. 6.)

4.3 E-kirjan levinneisyys

Raon jaottelu on monipuolinen, mutta siinä jätetään kulttuuriset tekijät suurelta osin huomioimatta. On oleellista, millaiseen käyttökontekstiin e-kirjat sopivat ja millaisia tekstejä niistä luetaan. Lehtonen (2001, 32) toteaa, että kirjoilla on aina kulttuurinen paikkansa ja että kirja liittyy aina osaksi kulttuurisia käytäntöjä. Tämä pätee mielestäni hyvin myös e-kirjaan. Esimerkiksi soveltuu Japani, joka lienee tällä hetkellä e-kirjakehityksen edelläkävijä.

Japanissa suuri osa työmatkaliikenteestä kuljetaan junilla. Mukanaan työmatkalaisilla on usein matkapuhelin ja usein suosittu manga-sarjakuvaromaani. E-kirjojen kehittäjät ovat luoneet tarjontaa tähän kulttuuriseen kontekstiin. Mangaa luetaankin nyt Japanissa kasvavassa määrin Matsushitan valmistamalta Sigmabook-laitteelta. Nykyään tarjonta on noin 4500 nimekettä ja tarjonta kasvaa 200 nimekkeellä kuukaudessa. Valikoima keskittyy suurelta osin mangaan, mutta myös yrityskirjoja, romaaneja ja valokuvateoksia on tarkoitus jatkossa ottaa suuremmaksi osaksi tarjontaa. Kuluttajat maksavat luotokortilla tai laskun etukäteen ja sen jälkeen voivat ladata teoksen ilman käytön päättymisaikaa. Nykyisin noin 80 prosenttia myydyistä e-kirjoista on mangaa. Keskittymisen on ymmärrettävää, koska on arvioitu, että 50 prosenttia Japanissa myydyistä painetuista kirjoista on mangaa. Kovasta yrityksestä huolimatta yhä epäillään, kokeeko Sigmabook saman kohtalon kuin aikaisemmat epäonnistuneet lukulaitehankkeet. (Thursson 2004.)

Philips, Sony ja E-Ink ovat yhteistyössä kehittäneet sähköistä mustetta käyttävän LIBRIÉ-lukulaitteen, jonka luvataan antavan ”paperin kaltaisen lukukokemuksen” kustannuksia säästävästi (E-Ink 2004). Sony on kuitenkin ilmoittanut, että sillä ei ole aikomusta tuoda LIBRIÉ lukulaitetta Euroopan markkinoille, vaan sitä on saatavissa ainakin lähitulevaisuudessa vain Japanista (Hunt-Boës 2004). Tällä hetkellä ei ole vielä merkkejä siitä, että e-kirjojen lukulaitteet olisivat yleistymässä. LIBRIÉ:tä kuitenkin ilmeisesti kokeillaan Suomessakin eri tutkimuslaitoksissa.

Sigmabook on suuremman tekstikirjan kokoinen, painaa hieman alle puoli kiloa, siinä on kaksi LCD-näyttöä vierekkäin ja patterien on arvioitu kestävän kolme kuukautta 80 sivun päiväkäytöllä. Sigmabookia on arvosteltu sen korkeata hinnasta ja myös käyttöönoton kömpelyydestä. Japanissa on hankkeita yhdistää e-kirja uusiin matkapuhelmiin, mutta esimerkiksi mangan lukemiseen matkapuhelimien arvellaan olevan liian

pieniä. Yhdysvalloissa e-kirjojen kehitys on epäonnistuneiden lukulaite-lanseerausten jälkeen on keskittynyt lähes yksinomaan e-kirjojen lukuohjelmien, Adobe Readerin ja Microsoft Readerin, hyödyntämiseen. Amazon ja Random House -kirjakaupat ovat kehittäneet e-kirjatarjontansa näiden ohjelmistojen ympärille. (Thuresson 2004.)

Japanissa tutkijana vierailut Teppo Turkki (2005a, 113) on myös havainnut metrossa luettavat Sonyn ja Panasonicin e-kirjalaitteet. Turkin (2005b) mukaan e-kirja ei Japannissa ole yleinen; siihen törmää, mutta kyseessä on edelleen kehittelyssään ja elinkaarensa alkuvaiheessa oleva tuote. Tekijänoikeudet ovat vielä ratkaisematta, samoin akun kestävyys on ongelma. Turkki arvioi, että e-kirjoille tulee 5–7 vuodessa ”todella merkittävä käyttöliittymä”. (Mt.) Tiedot Japanista viittaavat kaiken kaikkiaan siihen, että e-kirja-kokeiluihin panostetaan merkittävästi, mutta kuitenkin ollaan edelleen enintään innovaatiokauden alkuvaiheessa; tiukassa mielessä e-kirjalle sopivaa formaattia ei vielä ole olemassa. Kehitys e-paperin ja erityisesti hybridimediaratkaisujen suhteen on kuitenkin aktiivista, kuten esimerkiksi suomalaisten asiantuntijoiden Japanin matkakertomuksesta²⁹ käy ilmi.

Kansainvälisellä e-kirjojen myyntilistalla olivat kärjessä heinäkuussa lähinnä viihteelliset kaunokirjalliset teokset³⁰. Bestseller-lista ei kuitenkaan välttämättä kerro koko totuutta, koska tiedekirjojen käyttö lienee hajautunut laajalti eri nimekkeisiin. Sen sijaan suomalaisen lähinnä kirjastoja palvelevan e-kirjatoimittaja Ellibsin³¹ tuotanto on lähes yksinomaan tietokirjallisuutta; yhteensä noin 10000 nimekettä, joista noin 1000 suomenkielisiä (Turppa 2005). Kirjat ovat luettavissa Adobe Reader -ohjelman avulla ja niitä voi lainata kirjastosta kuten fyysisiä kirjoja. Ongelmana on ollut, että DRM – suojauksen vuoksi e-kirja on ollut konekohtainen: mikäli asiakas on vaihtanut tietokoneita, kirja on kadonnut. Yritys on hakemassa ongelmaan ratkaisua (Turppa 2005). Kirjat poistuvat asiakkaan koneelta laina-ajan päätyttyä. Sivuja ei voi tulostaa. Suomessa esimerkiksi Lumisoft Ltd:n³² ja WSOY:n yhteistyönä on tehty matkapuhelimia

²⁹ Oesch, Klaus: Hybridmedia in Japan 2005. <http://www.tekes.fi/ohjelmat/fenix/>. Luettu 20.10.2005.

³⁰ International Digital Publishing Forum's eBook Bestseller List. Viisi eniten myydyintä: 1. Asimov, Isaac; 2. Brown, Dan: The Da Vinci Code 3. Caldwell, Ian: The Rule of Four 4. Brown, Dan: Angels and Demons. <http://www.idpf.org/bestseller/bestsellers.htm>. Luettu 8.10.2005.

³¹ <http://www.ellibs.com/index.html>. Luettu 18.10.2005.

³² <http://www.lumisoft.net>. Luettu 1.11.2005.

varten suomi-englanti-suomi-sanakirja. Lumisoft on toteuttanut myös lääkärikirjan ja kartta-aineistoa digitaalisessa muodossa.

Suomen kunnallisista kirjastoissa e-kirja-lisenssisopimuksen on tehnyt 38 % kunnista. Kirjastojen kokoelmissa suosituimpia e-kirjoja olivat tietotekniikkaa, yhteiskuntaa ja oikeustieteitä käsittelevät teokset. Kirjastot toivovat loppuunmyytyjen teosten saamista jakeluun e-kirjoina. Nykyisen e-kirjatarjonnan heikkouksina kirjastot näkevät muun muassa hinnat, kirjojen latauksen monimutkaisuuden ja tarjonnan kapeuden. Kunnallisten kirjastojen e-kirja-kokoelmat olivat vuonna 2004 yhteensä 2387 e-kirjaa (Opetusministeriö 2005a, 31). Vertailun vuoksi: painettuja kirjoja kunnalliset kirjastot sen sijaan hankkivat vuonna 2004 noin 1.6 miljoonaa nidettä ja kokoelmat olivat yhteensä 38.8 miljoonaa kirjaa (Opetusministeriö 2005b).

Yliopistokirjastojen tilanne poikkeaa huomattavasti yleisten kirjaston tilanteesta. Tiedemaailmassa tiedon tarve on erityyppinen kuin kansalaisen arkitiedon tarve, joka kohdistuu yleisiin kirjastoihin. Yliopistojen kirjastot käyttivät vuonna 2004 48 % aineistohankinnan voimavaroista e-aineistojen hankintaan. Suomen kansallisen elektronisen kirjaston FinELibin³³ valikoimiin kuuluu tällä hetkellä noin 25 000 e-kirjaa (FinELib 2005).

Rao (2004, 370) näkee e-kirjojen leviämisen suurimpana esteenä kustantajien huolen laittomasta kopioinnista. Taloudelliset seikat pitävät e-kirjavalikoiman rajoitettuna. E-kirjojen toimivuus on avaintekijä niiden kehityksessä. Tähän asti e-kirjojen hankkiminen ja lataaminen käyttöön on Raon mielestä ollut lähinnä lannistavaa. Valikoiman tulisi kasvaa, osto- ja lukukokemusten parantua, hintojen alentua, jotta e-kirja mediumina pääsisi oikeuksiinsa.

Rao (mts. 370) viittaa tulevaisuuden ennusteisiin, joiden mukaan vuonna 2010 käytännölliset tietokoneet langattomin Internet-yhteyksin ovat laajalle levinneitä ja päähän kiinnitettyjä näyttöjä on saatavissa kuten häikäisysuojia, aurinkolaseja ja silmälaseja. Raon mukaan e-kirjojen menestyminen tai epäonnistuminen ei johdu vain käyttäjien hyväksynnästä, vaan kustannusteollisuuden kyvystä nähdä perinteisten business-

---

³³ FinELib: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/lisens.html>. Luettu 14.11.2005.

mallien yli ja tunnustaa, että e-kirjat eivät ole vain painettujen kirjojen korvikkeita. Ne ovat Raon mielestä uusi medium omine mahdollisuuksineen. Vaikka nykyiset e-kirjalukulaitteet ovat vielä kehittymättömiä, Rao on toiveikas: yleisesti hyväksytyt standardit ehkä otetaan käyttöön pian ja markkinoille saadaan nykyistä yhtenäisempi tuote.

5 KIRJAN LUKEMINEN

Lukemisen tavat ovat myös kehittyneet vuosisatojen ja -tuhansien aikana. Erilaisia lukutapoja on kerroksittain myös nykyajassa. Hiljaa lukemisella, ääneen lukemisella, yksityisellä lukemisella ja selailevalla lukemisella on historiansa. Lukeminen lomittuu myös tekstin typografian kehitykseen. Seuraavassa käyn ensin läpi lukemisen historiallisia vaiheita ja sen jälkeen tarkastelen vertailevasti lukemista painetulta sivulta ja näytöltä.

5.1 Lukemisen tapoja ja vaiheita

Muinaisina aikoina lukeminen oli julkinen käytäntö. Antiikin Kreikassa tekstit olivat jatkuvaa kirjoitusta ilman välimerkkejä ja myös sanojen väliset erot olivat epämääräisiä. Lyonsin (1999) mukaan sanat voitiin ymmärtää vain verbalisoimalla ne. Lukemisen tehtävänä oli antaa tekstile ääni, tehdä se ymmärrettäväksi suullisella esityksellä. Monet suorasanaiset tekstit yksityisiä kirjeitä myöten oli kirjoitettu runomittaan, koska lukemista pidettiin oraalisenä esityksenä. (Mts. 55.) Hiljaa lukeminen yleistyi myöhäiskeskiajalla kauan ennen sitä, mihin ajoitamme yksityisen lukemisen (Bolter 2001, 78).

Keskiaikainen lukeminen oli ääneenluentaa ja tekstin esiluentaa erityisesti kirkollisessa ja yliopistollisessa käytössä. Lukemisen tuottaja oli yksilön sijasta ryhmä, eikä ollut selkeää eroa yksilöllisen ja julkisen vastaanoton välillä: ”Silloinkin kun kirjaa luettiin yksin, sitä luettiin aivan kuin ryhmässä, ääneen: teksti tilallistettiin akustisen lausunnan kautta – kollektiivisen vastaanoton periaatteet toteutuivat tässäkin lukutavassa.” (Salmi 1996, 68-69.)

Kirjapainotaito merkitsi uutta vaihetta lukemisen historiassa. Kuitenkin Martyn Lyonsin (1999) mielestä kirjakäärön 100–200-luvuilla korvannut koodeksi eli käsin kirjoitettu kirja merkitsi kirjamuodon vallankumousta enemmän kuin kirjapainotaito. Koodeksi mahdollisti kirjoittamisen arkin molemmille puolille, joten arkille pystyttiin kirjoittamaan paljon enemmän kuin aikaisemmin. Sitä oli helppo käsitellä, ja sivutuksen ja hakemistojen myötä tekstien vertailu ja viittaukset tekstien välillä tulivat mahdolliseksi. Toisin kuin käärröä, koodeksia ei tarvinnut pitää molemmissa käsissä, se vapautti toisen käden esimerkiksi kirjoittamiseen. Lyonsin mukaan tekstinkäsittely on näytölle tuotu versio kirjakääröstä, vaikka luemme näytöltä ylhäältä alas kehyksittäin emmekä koh-tisuoraan käärön loppuun kuten varhaiset lukijat. (Mts. 54-55.)

Lukemisen historiallisesti muuttuneita tapoja on jaettu myös seuraavaan tapaan: **kriittinen lukeminen, vaarallinen lukeminen, luova lukeminen, ekstensiivinen lukeminen ja yksityinen lukeminen** (Briggs & Burke 2002, 60). **Kriittinen lukeminen** liitetään kirjapainotaidon yleistymiseen, jolloin tuli mahdolliseksi vertailla erilaisia tekstejä. Briggs ja Burke (mts. 60) kuitenkin huomattavat, että tätä puolta ei pidä liioitella. On paljon esimerkkejä siitä, että ihmiset tunsivat suurta kunnioitusta painettua sanaa kohtaan varhaismodernina aikana; satiirikot tekijät pilaa ihmisistä, jotka uskoivat kai-ken, mitä paperille oli painettu. Raamattu oli kunnioituksen erityinen kohde, jota käytettiin myös lääkkeenä tyynyn alla. Sen sivut saatettiin avata umpimähkään ja esiin tullutta tekstikatkelmaa saatettiin pitää painavana opastuksena lukijan ongelmiin.

Vaaralliseksi lukeminen saatettiin kokea, jos sitä harjoittivat itsekseen alempiarvoise-na pidetyt, kuten naiset ja rahvasväestö, vaikka he olisivat lukeneet vain ”rauhoitteek-si”. Briggs ja Burke (mt.) vertaavat tilannetta 1900-luvun massakulttuurikeskusteluun sekä television ja Internetin vaaroista käytävään pohdintaan. **Luova lukeminen** viittaa 1990-luvun keskusteluun tekstien monista merkityksistä. Briggs & Burke (mt.) totea-vat, että historiallisesta perspektiivistä on selvää, että tekstejä luetaan eri merkityksin kuin kirjoittajat ovat tarkoittaneet. Esimerkiksi Thomas Moren (1478-1535) Utopiaa on pidetty ei vain satiirina aikansa Englannista, vaan myös suunnitelmana ihanneyhteiskunnasta, ”utopiana” nykyaikaisessa merkityksessä. **Ekstensiivisen lukemisen** kauden on arvioitu alkaneen noin vuonna 1750. Samoja tekstejä uudelleen lukeva ja ”hautova” intensiivinen lukeminen vähensi merkitystään, ja sen korvasi ekstensiivinen

lukeminen. Ennen 1700-luvun puoliväliä kirjoja oli vähän ja suhtautuminen niihin oli ollut ”pyhää”; kirjojen lisääntyessä alkoi kirjojen desakralisaatio. 1700-luvun lukemistavallankumouksen myötä lukemisen käytännöt muuttuivat selailuksi, silmäilyksi, kun kirjoja käytettiin yhä enemmän tiedonetsintään. (Mts. 61-64.)

Briggs ja Burke (mts. 64) korostavat, että muutosta ei tule liioitella, koska lukemisessa voi olla monia kerroksia ja lukemista voi harjoittaa ekstensiivisesti tai intensiivisesti tarpeen mukaan. On toisaalta esimerkkejä tiedon hakemiseen perustuvasta lukemisesta myöhäiskeskiajalla ja on esimerkkejä äärimmäisen syventyneestä lukemisesta 1700-luvun lopulta; esimerkkinä Johann Wolfgang von Goethen (1749-1832) Nuoren Wertherin kärsimykset teoksen vastaanotto. (Mt.) Nämä lukutavat kulkevat edelleen rinnakkain, vaikka fiktion pitämistä kirjaimellisesti totena ei ehkä juuri esiinnykään. Remediation käsittein ekstensiivinen ja intensiivinen lukeminen ilmentävät hypermediaalisuutta ja välittömyyttä.

Intensiivisen lukemisen piirteenä oli perustekstin toistuva lukeminen ja suhde tekstiin oli usein ritualistinen. Teksti oli oma todellisuutensa, se esitti oman suljetun maailman, jota lukijat koettivat elää lukemalla esimerkiksi Raamattua. Ekstensiivisessä lukemisessa korostus oli puolestaan useiden tekstien lukemisesta. Tämä merkitsi useiden erilaisten tekstien ja maailmojen tunnustamista. Teksti ei ollut maailma, vaan esitys maailmasta: ”Enää ei luettu, jotta tutustuttaisiin *tekstiin*, vaan jotta tutustuttaisiin *tekstin kautta* sen ulkopuolisiin maailmoihin.” Taustalla oli myös kirjakulttuurin yleinen maallistuminen ja Raamatun aseman syrjäytyminen. (Salmi 1996, 70.)

Lukemisen tavat liittyivät myös **lukemisen yksityistymiseen**. Kirjojen formaatti muuttui niin, että se mahdollisti silmäilyn ja selailun. Teksti jaettiin yhä useammin lukuihin ja kappaleisiin. Painettuihin marginaalihuomautuksiin oli tiivistetty sivujen olennainen sanoma. Sisällysluettelot ja aakkoselliseen järjestykseen organisoidut hakemistot auttoivat lukijoita nopeasti löytämään haluamansa asian. Lukemisen privatisaation pitkä trendi 1300-luvulta näihin päiviin heijastuu kirjan formaatin muutoksissa. 1400-luvun kirjat olivat suuria folioita, joita piti lukea telineiltä tai kateederilta. 1500- ja 1600-luvuilla pienet kirjat tulivat suosituiksi. Yleinen formaatti oli oktaavo eli arkin kahdeksannes, mutta Aldus Manutius saattoi käyttää vielä siitäkin pienempää formaattia julkaistessaan klassikoita. Pieni formaatti edisti myös sängyssä lukemista, joka yleistyi

1700-luvulla, kun ylä- ja keskiluokan makuuhuoneista asteittain tuli yksityisiä tiloja. (Mts. 65.)

Briggs ja Burke (mts. 65) toteavat, että siirtymä julkisesta yksityiseen lukemiseen on yhtä lailla liiallinen yksinkertaistus kuin intensiivisen ja ekstensiivisen lukemisen tiukka erottelukin. Hiljaista lukemista on toisinaan harjoitettu myös keskiajalla ja julkista ääneen lukemista on harjoitettu paitsi varhaismodernina aikana myös esimerkiksi työväenluokan lukupiireissä 1800-luvulla. Myös Lutherin reformaatioon liittyi julkisen lukemisen käytäntöjä.

Hiljaa lukemisen juuret ovat 600-luvulla. Lyons (1999, 55) kirjoittaa Paul Saengeriin (1998) tukeutuen, että sanojen erottelu sai tuolloin alkunsa Englannin ja Irlannin munkkien kirjoituksissa, mikä oli selkeä merkki hiljaisesta yksin lukemisesta. Myös katedraalikoulut 1100-luvulla ottivat käyttöön hiljaa itsekseen lukemisen. Oxfordin yliopiston ja Sorbonnen kirjastot ottivat ensimmäisinä käyttöön säännön hiljaa lukemisesta kirjastossa 1400-luvulla. Siihen asti lukijat olivat menneet kirjastoon ”puhumaan” tai sanelemaan tekstejään, mutta eivät lukemaan niitä hiljaa. Oraalinen lukeminen oli luonnollisesti paljon hitaampaa kuin hiljaa lukeminen, ja luostarikirjastossa kirjan laina-aika saattoikin olla vuoden. Luostarien asiantuntijoiden piirissä hiljaa ja yksityisesti lukeminen alettiin nähdä merkkinä vilpittömästä hartaudesta ja vakavasta mietiskelystä, kun taas laulaminen kuorossa saattoi vaikuttaa mekaaniselta eikä heijastanut ylivoi- maista sisäistä hengellisyyttä. Hiljaa lukeminen tuli siten liitettyksi syvään hengelliseen hurskauteen. (Mt.; ks. myös Kilgour 1998, 78.)

Hiljaa lukeminen edisti myös välimerkkien ja kuvatekstien käyttöä. Kappalemerkit tulivat käyttöön erottamaan tekstin loogisia osia. Pilkut ja pisteet kehittyivät moderniin käyttöönsä lauseen rakenteen osoittajina. Modernit lainausmerkit oli keksitty korvaamaan punaista korostusta. Uudenlaiset kuvatestit sisälsivät luvun otsikot, juoksevat otsikoinnit ja lukuotsikoiden sisällysluettelon. Nämä piirteet mahdollistivat pääsyn kirjan informaatioon, kuten nykyäänkin. Vuonna 1400 ainoa merkittävä asia, joka modernista formaatista puuttui, oli nimiösivu. (Kilgour 1998, 79.)

Hiljaa lukeminen mahdollisti lukijan välittömän suhteen kirjaan ja sanoihin. Sanat eivät enää vaatineet ääntämisen tarvittavaa aikaa, vaan lukeminen nopeutui. Teksti oli kansi-

en peittämänä lukijan omistuksessa, hänen intiiminä tietonaan. Lukeminen mahdollisti päiväunelmat, mitä pidettiin vahingollisena. Ennen kaikkea yksityisen lukemisen suurin vaara koettiin siinä, että lukijaa ei ollut enää mahdollista ohjata, tuomita ja ennakkosensuroida samalla tavalla kuin kuulijaa aikaisemmin. (Manguel 1997, 50-51.)

Lukemiseen voidaan tehdä erotteluita myös sosiaalisen taustan perusteella: keskiluokka oli taipuvainen yksityiseen lukemiseen, kun taas työväenluokka kuunteli lukemista julkisesti. Myös tilanteella on merkitystä. Esimerkiksi luostareiden ja kuninkaanhoivienkeskiaikainen tapa lukea ääneen kesti 1500–1600-luvuille. Ääneen lukeminen perhepiirissä kesti ihanteena ainakin 1800-luvulle. (Mts. 65-66.) Ääneen on lukeminen on nykyään suosittua lapsille lukemisen muodossa. Tuomo Saurin (2005, 37) mukaan 80 prosenttia niistä aikuisista, joilla oli alle 6-vuotiaita lapsia, harrastaa lapsilleen ääneen lukemista (mt.). Ääneen lukeminen on yleistynyt myös cd-levyille tallennettujen äänikirjojen muodossa.

1600- ja 1700-lukujen Euroopassa oli oletettu, että kirjat luettaisiin sisätiloissa joko yksityisesti tai julkisissa kirjastoissa. 1800-luvulla kustantajat halusivat kirjat avotiloihin ja kirjoja alettiin tehdä erityisesti matkustamista varten. Englannissa vastarikastunut keskiluokka ja rautateiden nopea laajeneminen loivat yhdistelmän, joka mahdollisti pitkät junamatkat. Lukutaitoiset matkustajat halusivat kirjoja, jotka soveltuivat matkustamiseen sisällön ja koon puolesta. 1800-luvulla tapahtunut kirjan formaatin yleisempi pokkarisoituminen teki kirjasta vähemmän aristokraattisen, vähemmän kielletyn ja vähemmän upean. 1800-luvun lukija ei odottanut kirjalta harvinaisuutta, vaan mielihyvää ja luontevaa käytännöllisyyttä. (Manguel 1997, 140-141.)

Painetun kirjan muotoutumisen historia toimii ikään kuin allegoriana digitaalisten tekstien muotoutumisen historialle. Voimme esimerkiksi pohtia, onko painettua kirjaa vastaava digitaalinen vastine sellainen tekstin olomuoto, jossa lukija kykenisi lukemaan pitkiä, lineaarisia tekstejä näytöltä vai muuttaako digitaalinen kulttuuri hiljalleen lukemisen tapoja niin, että pitkiä lineaarisia tekstejä ei tulevaisuuden kulttuurissa enää juurikaan luettaisi rivi riviltä, vaan lukemien muuttuisi silmäileväksi ja arvioivaksi tiedonhakemiseksi eli nettilukemiseksi, kuten tutkija Mikko Aro on tutkimuksessaan havainnut (Suomen eOppimiskeskus 2004). Kuitenkin jo 1700-luvulla alkanut ekstensiivinen lukeminen on ollut nettilukemisen alkumuoto ja silmäilevä lukutapa on ollut ominaista

esimerkiksi sanomalehtien lukutavalle. Svedjedal (2000, 46) muistuttaa, että yhdessä suhteessa digitaalinen kumous on vähemmän perusteellinen kuin aikaisemmat mediakumoukset: me suurelta osin luemme, kuuntelemme ja katselemme tietokoneen välityksellä samoin tavoin kuin aikaisemmin muiden mediumien välityksellä.

Selailevaa ja silmäilevää ekstensiivistä lukemista voidaan pitää Bolterin ja Grusinin (2000) mielessä hypermediaalisena, eläytyvää intensiivistä lukemista läpinäkyvän välittömänä. Bolterin (2001, 25) mukaan sama medium voi toimia sekä hypermediaalisena että läpinäkyvän välittömänä tilanteesta riippuen. Kress (2003, 151, 166-167) väittää, että olemme siirtymässä kertomisen maailmasta näyttämisen maailmaan, kirjoituksesta kuvaan, mikä muuttaa käsitystä lukemisesta. Kirjoituksen lukeminen alkaa noudattaa kuvan logiikkaa ja kirjoituksen visuaalisuus korostuu; se alkaa jäljitellä enemmän ikonista visuaalista muotoa hyödyntäen esimerkiksi erilaisia kehyksiä ja laatikoita. Kirjoitetun tekstin lukemisesta tulee ehkä yksinkertaisempaa, koska tekstin käsitteellinen moninaisuus vähenee. Samaan aikaan multimodaalisten viestien lukeminen tulee monimutkaisemmaksi.

5.2 Painettu vai digitaalinen: lukemisen mukavuus

Lukemisessa tärkeää on teksti, mutta myös lukualustalla on paljon merkitystä lukukokemuksessa. Seuraavassa käsittelemme sitä, miten tutkimusten mukaan paperilta ja näytöltä lukeminen on koettu sekä miten tekstit soveltuvat erilaisiin formaatteihin. Roger Chartierin (2000) mukaan elektroniset näytöt muuttavat radikaalisti lukijoiden kontekstia ja merkityksen rakentumisen prosessia. Samalla lukemisen historia kuitenkin osoittaa, että aina on viiveitä teknologisen vallankumouksen ja käyttötapojen muutosten välillä. Huolimatta kirjan elektronisista muodoista, teksteihin aiemmin liitetyt intellektuaaliset kategoriat tulevat säilymään. (Mt.) On myös huomattava, että yhteisöissä voi olla monenlaisia toisiinsa limittyneitä lukijayhteisöjä ja yksittäinen lukija voi kuulua useampiin lukijayhteisöihin; hänellä voi olla erilaisia lukustrategioita ja tarkoituksia erilaisissa tilanteissa (Davidson 1988, 12).

Paperille painettua tekstiä pidetään vielä lukuominaisuuksiltaan sähköisiin näyttöihin verrattuna selvästi parempana (Saarinen ym. 35). Tällaisia tuloksia on saatu myös esi-

merkiksi VTT:n selvityksessä ja Porin kirjaston sähkökirjan käyttötutkimuksessa³⁴. Clifford Lynch (2001) toteaa, että useissa yliopistollisissa tutkimuksissa on havaittu, että jos teksti on yli viisi näyttöruudullista opiskelija tulostaa tekstin luettavaksi, koska pitää paperia parempana ”käyttöliittymänä”.

Lukualusta vaikuttaa myös lukemisen nopeuteen. Paul Mercieca (2004) viittaa tutkimuksiin, joiden mukaan lukeminen näytöltä on noin 20–40 prosenttia hitaampaa kuin paperilta ja näytöllä lukemisen on taipumus muuttua silmäilyksi³⁵. Tilanteen parantaminen edellyttäisi, että esimerkiksi näytöltä luettaessa olisi vähemmän sanoja riveillä. Painettuja kirjoja digitalisoitaessa tulisi Merciecan mielestä myös tekstin formaattia muokata lukijaystävällisemmäksi. Verrattaessa lukemukavuutta suoraan paperijäljennöksiin perustuvien PDF-dokumenttien ja Microsoft Readerin varta vasten näytölle sovitettujen dokumenttien välillä havaittiin, että silmien rasitus väheni ja opiskelijat alkoivat lukea tekstit enemmän näytöltä. Sanoja oli riviä kohti vain keskimäärin 8-10, fonttikoko ja riviväli olivat selkeämpiä ja yksi sivu vastasi yhtä näyttöruudullista.

Vanhempi tutkija Catherine C. Marshall (2003) Microsoftilta toteaa, että ihmiset ovat alkaneet lukea yhä enemmän näytöltä. Hänen mukaansa kirjaa muistuttava lukukokemus edellyttäisi e-kirjalta jatkossa liikuteltavuutta, materiaalisuuden tunnetta ja interaktiivisuutta. Marshall pitää lukemista monessa mielessä myös sosiaalisena toimintana. E-kirjan tulee olla liikuteltava, koska Microsoftin selvityksessä suuri osa (90 %) ihmisistä halusi tulostaa tekstin näytöltä, jotta saattoi lukea sen jossain muualla kuin tietokoneen ääressä. Hän toteaa, että henkilökohtaisen digitaalisen kirjaston luomisen oleellisin edellytys on, että yhdistyneenä liikuteltavuuteen, luettavan aineiston tulee olla helposti saatavilla laitteelle. (Mt.) Marshallin tapa korostaa kirjan lukemisen sosiaalisuutta vaikuttaa sikäli yllättävältä, että lukemistilanteeseen usein liitetään intiimiys ja erillään olo. Saarinen ym. (2001, 45) toteavat, että perinteinen kirjallisuuden lukemista puolustava argumentti luonnehtii lukemista ”rauhottumisen, pitkäjänteisyyden, keskittymisen ja sisäistyneen ’minä-dialogin’ määreillä”.

---

³⁴ Ollikainen, Ville ym. (2000): Tiedon esittäminen uusilla julkaisualustoilla. Espoo, Valtion teknillinen tutkimuskeskus. VTT tiedotteita 2032. Porin kirjasto (2002): Sähkökirjan käyttötutkimus. <http://www.pori.fi/julkaisut/e-kirja.pdf>. Luettu 26.12.2004.

³⁵ Merciecan viittaamat tutkimukset: Krug, Steve (2000) Don't Make Me Think. A Common Approach to Web Usability. USA: Que. Nielsen, Jakob (2000) Designing Web Usability. USA: New Riders.

Myös Catherine Sheldrick Ross (2002, 9) korostaa painetun kirjan lukemistapahtuman interaktiivisuutta. Lukija usein selailee kirjaa, tekee ehkä merkintöjä sivujen reunaan, saattaa aloittaa kirjan muualtakin kuin alusta jne. Ross viittaa myös siihen, että lukemaan oppimisen on todettu olevan syvässä yhteydessä perheen sosiaalisiin prosesseihin ja interaktiivisiin toimintoihin kuten siihen, että lapselle luetaan ääneen.

Ross (mts. 11) viittaa tutkimukseen (Poynter Institute 2000), jossa havaittiin, että www-sivuilla teksteihin kiinnitetään huomiota enemmän kuin kuviin. Online-uutissivuilta lukijat havaitsivat ensimmäisenä otsikot, kuvatekstit ja artikkelilyhennelmät ennen kuvia. Lukijat viettivät ajastaan 22 % katsellen kuvia ja 78 % tekstin parissa. Internetissä luetaan paljon nopeasti silmäillen, mutta itseä kiinnostavat artikkelit voidaan lukea syvemmin.

Shirley Hyatt (2002, 128) esittää kriittisiä näkökohtia painetun kirjan suhteen. Niin pidettyjä kuin ne ovatkin, ne ovat hänen mukaansa ergonomisesti ja esteettisesti usein kaikkea muuta kuin täydellisiä. Esimerkiksi, jos ihminen on heikkonäköinen tai hänellä on heikkoutta ranteissa tai motorisia ongelmia, hänelle voi olla merkittävän hankalaa lukea painettuja kirjoja.

E-kirjojen lukeminen näyttää tulevan lähelle käytön funktionaalisuutta. Stanley Weardenin (1998) mukaan navigoitavuus, hakumahdollisuudet, yhteensopivuus ja tekstin korostukset ovat e-kirjojen lupaavimpia ominaisuuksia. Eric J. Simon (2001) puolestaan havaitsi tutkimuksessaan, että sanastot, kirjanmerkit, korostukset ja muistiinpanomahdollisuudet olivat opiskelijoille e-kirjan tärkeimmät toiminnot. Miriam Scholnikin (2001) tutkimus toi esiin, että suosituin strategia käyttää elektronista informaatiota on selailla eteen- ja taaksepäin. Juuri nautinnokseen lukevat käyttävät eniten selailumahdollisuutta. Scholnik havaitsikin, että nautinnoksi luettaessa lukemisprosessi on lähellä perinteisen kirjan lukemista ja navigointi on yksinomaan lineaarinen. Hän huomasi myös, että käyttäjät pitävät parempana selailla sivuja kuin skrollata. He myös suosivat pystysuoraa sivuformaattia (ks. myös Wearden 1998).

C. C. Marshallin ja C. Ruotolon (2002, 62) tutkimuksessa muistiinpano- ja hakumahdollisuudet olivat apuna lukemisessa, mutta he myös havaitsivat, että muistiin merkitseminen on yhä problemaattinen asia e-kirjojen käyttäjille. Marshallin ja Ruotolo

(2002, 60) havaitsivat, että e-kirjan layoutin muuttaminen, muuttaa ymmärrystä tekstistä. Tämä tuli esiin esimerkiksi runouden osalta. Muutokset lukemisen kontekstissa saattavat vaikuttaa merkittävästikin käyttäjän tekstin ymmärrykseen ja tulkintaan.

Virginian yliopisto ja InterQuest (1997, 8) ovat selvittäneet painettujen dokumenttien teknologisia ja sosiaalisia trendejä ja lukemisen käytäntöjä. Sen mukaan käyttäjät pitävät parempana lukea tekstit paperilta, mutta pitävät digitaalista mediaa parempana tekstien etsimiseen. Marshallin ja Ruotolon (2002, 61) tutkimuksessa käyttäjät yhä haluavat fyysisiä artefakteja ensisijaisiksi ”lukualustoikseen”. Scholnikin (2001, 79, 89) tutkimus toi esiin, että käyttäjät pitävät parempana lukea e-kirjoja nautinnokseen kuin lukea business-dokumentteja, lehtiartikkeleita ja manuaaleja e-kirjoina. Tutkimus priorisoi e-kirjalukemisen korkeimmasta matalimpaan seuraavasti: mielihyvä, rentoutuminen, pysyminen informoituna, tutkiskelu ja opiskelu. Chen (2003, 14-15) toteaa yhteenvetona eri tutkimuksista, että navigointi on edelleen keskeisin ominaisuus käyttäjille. Hän pitää kiinnostavana, että navigointi on samanlainen e-kirjoille ja painetuille kirjoille. Esimerkiksi mielihyvälukemisen osalta navigointi on yhtä lailla lineaarinen e-kirjassa ja painetussa kirjassa.

Suomessa Katri Pietilä (2005) on e-kirjalukemista tutkiessaan havainnut, että kämmen-tietokoneet ylittivät lukualustoina lukijoiden odotukset. Koehenkilöt pitivät lukulaitteiden tärkeimpinä ominaisuuksina keveyttä, kannettavuutta ja pientä kokoa. Myös näytön luettavuus koettiin erittäin tärkeäksi. Vaikka taustavalo ja patterien kesto nousivat muuten esiin vastauksissa, niitä ei listattu lukemisen kannalta tärkeimpiin ominaisuuksiin.

Pietilä (mt.) toteaa, että monissa tapauksissa on helppo huomata, että laite on vaikuttanut e-kirjan suosioon, vaikka e-kirja on vain sisältö ja laite on vain esittämisen väline. Käyttäjää pyydettiin raportoimaan myös käytön aikana kokemistaan ongelmista ja heikkouksista. Suurimmat ongelmat liittyivät, erityisesti pöytäkoneen käyttäjillä, laitteen kokoon ja ergonomiaan. Useat kokivat vaikeuksia tekstin seuraamisessa. Myös positiivisia kommentteja e-kirjojen käytöstä oli. Myönteisenä puolena oli muun muassa tilan säästö, kun kirjat oli mahdollistaa tallentaa yhdelle kovalevyllä. Mahdollisuus saada kirjoja nopeasti Internetistä oli myös merkittävä etu. Paperilta luettavuutta koehenkilöt puolestaan arvostivat luotettavuuden ja luettavuuden vuoksi. He myös ajattelivat, että osa paperin vetovoimaa on siinä, että siihen on kasvettu. Pietilän (mt.) arvion

mukaan e-kirjat eivät ole korvaamassa painettuja kirjoja lähitulevaisuudessa, mutta ne voivat olla traditionaalisen julkaisemisen lisä ja tuoda saataville aineistoa, jota muuten ei olisi saatavilla.

Uudessa-Seelannissa Waikaton yliopistossa on otettu e-kirjan kehittämisen lähtökohdaksi kirja esineellisenä artefaktina. Tutkijoiden mielestä kirjan ystävät rakastavat kirjoja usein yhtä paljon esineinä kuin tekstin sisällön vuoksi. Tavoitteena projektissa oli luoda kolmiulotteinen visualisointi kirjasta, joka antaisi lukijoille tunteen, että he pitävät käsissään todellista kirjaa ja ovat luonnollisessa vuorovaikutuksessa sen kanssa. Tutkijat toteavat, että kauneus on käytännöllistä: nämä kirjat antavat lukijoille rikkaamman, selkeämmän ja mieleenpainuvamman kokemuksen kuin proosalliset, hyötyyn perustuvat ja usein rumat digitaalisten kirjastojen web-sivut. He uskovat, että ”realistiset kirjat” ovat keino saada lukijoita digitaalisille kirjastoille. Heitä on kuitenkin kritisoitu siitä, että kirja-metafora on jääne entisistä ajoista (Chu, Yi-Chun ym. 2004, 78). Hanke vaikuttaakin ensi alkuun lähinnä keinotekoiselta, ikään kuin takkatulta katsottaisiin tv-ruudulta. Tutkijat kuitenkin väittävät, että heidän kehittämänsä järjestelmä tarjoaa lukijoille jotakin enemmän kuin traditionaaliset tietokonepohjaiset sivutus- ja skrollausjärjestelmät (Mts. 85).

Yi-Chun Chu ym. (mts. 86) eivät näe yritystään mitenkään eriskummallisena. Heidän tarkoituksensa on madaltaa mielikuvan ja todellisuuden välistä kuilua. Kirja ei ole heidän käsityksensä mukaan vanhentunut digitaalisena aikana. Tutkimus viittaa siihen, että kolmiulotteiset visualisoinnit saattavat olla tehokkaampia välittämään kiinnostavia ja hyödyllisiä dokumenttien piirteitä lukijalle. Kirjojen verkkokaupoille järjestelmä voisi merkitä nousua uudelle tasolle kirjojen esittelyssä, koska verkossa voitaisiin esittää korvike fyysisestä kirjasta.

Tutkijoiden mielestä on lyhytnäköistä, harhaanjohtavaa ja jopa absurdia kuvata teknisiä artefakteja vain hyötyyn liittyvin käsittein, koska ihmisten elämään kietoutuu paljon muutakin kuin tehokkuuden maksimointia. Tutkijat huomauttavat, että käyttäjän kokemuksesta ei pidä koskaan aliarvioida, esimerkiksi sitä, miten paljon mielihyvää he kokevat tai miten kiinnostuneita he ovat. Tutkimukseen osallistui kahdeksan tietojenkäsittelyopin opiskelijaa, jotka olivat harjaantuneita verkkomateriaalien selailijoita ja etsijöitä, mutta yksikään ei ollut käyttänyt aikaisemmin 3D-kirjajärjestelmiä. He olivat

innostuneita kirjojen kanssa puuhatessaan. Tavoitteena oli, että kirjan visualisoinnin tuttuus, mukavuus, nautittavuus ja käytännöllisyys tekisi digitaalisia kirjastoja tutuksi laajemmalle yleisölle kuin vain teknofiileille. (Mts. 84, 86.)

Tutkijat pitävät kolmiulotteisuutta tärkeänä juuri käsiteltäessä kirjaa, katseltaessa kuvia, selailtaessa kirjaa ja etsittäessä kiinnostavia kohtia. Se on lukijoiden tapa saada tuntuma kirjaan, sen laajuuteen, layoutiin, kuvien määrään ja niin edelleen. Sen sijaan, kun aletaan varsinaisesti lukea sivu sivulta, useimmat lukijat siirtyvät enemmän tavanomaiseen kaksiulotteiseen näkymään: he optimoivat sekventaalisen eli peräkkäisen lukemisen helppouden ja mukavuuden. (Mts. 79.)

”Realistisissa kirjoissa” lukija voi valita erilaisia sivumuotoja halunsa mukaan. Visualisoinnissa tutkijat kiinnittävät huomiota erityisesti kirjan ikään, kokoon ja käyttöön yhtä paljon kuin sen sisältöön. Sivut tulevat sitä nuhruisemman näköiseksi, mitä enemmän niitä on käyetty. Tutkimuksessa koehenkilöt olivat sitä mieltä, että kirjan käyttö oli tehokkaammin esitetty ja käyttäjälle tärkeämpi kuin iän esittäminen. Osallistujien mielestä yksinkertainen tekstiesittely kirjan iästä riittää käytännöllisiin tarkoituksiin. (Mts. 80-81, 83-85.)

”Realististen kirjojen” kehittämiseksi voidaan ajatella olevan tutkimuksellista tukea muistamisen näkökulmasta. Ranskalaistutkijat (Morraineau ym. 2004) tutkivat e-kirjan ja painetun kirjan lukukokemuksia ekologisesta ja funktionaalisesta näkökulmasta³⁶. He tarkastelivat lukemiskokemuksen kokonaisuutta ja kontekstuaalisuutta. Ekologinen näkökulma tähdentää, että yksilön ympäristöön mukautumisen mekanismit ovat ratkaisevia hänen käyttäytymisensä ymmärtämisessä. Funktionaalisesta näkökulmasta tutkimus viittasi siihen, että e-kirja tarjoaa samanlaisen ymmärryksen tekstistä kuin painettu kirja. Tekstin sävyt ymmärretään ja sen tiedot muistetaan kuten painetussakin kirjassa. E-kirja on kuitenkin toiminnoiltaan lähempänä tietokonetta kuin perinteistä kirjaa, eikä se tarjoa muistille ulkoisia osoittimia painetun kirjan tapaan. Se ei siten palvele fyysisen muotoonsa perustuvana yksiselitteisenä hakemistona, joka viittaisi tiedon aluei-

---

³⁶ Ekologia tarkoittaa artikkelin yhteydessä ekologista psykologiaa. Se on psykologinen koulukunta, jonka perustajana pidetään J. J. Gibsonia. Ekologinen psykologia korostaa ”todellisen maailman” käytöksen tutkimusta vastakohtana keinotekoiselle laboratorioympäristölle. (MyWiseOwl 2004.) Luettu 1.11.2005.

siin. (Mt.) Schcolnikin (2001, 66) tutkimuksessa tuotiin esiin kirjojen rooli itsestään muistuttajina fyysisessä kirjahyllyssä – tietokoneen muistissa kirjat unohtuvat.

Fyysinen kirja saattaa siis toimia muistia aktivoivana tiedon jäsentäjänä. Ajatus tuntuu luontevalta: usein arkielämässäkkin muistamme asioita fyysisten tunnusten avulla. Mikäli tutkimus saa tukea muista tutkimuksista, tulee kirjan fyysisellä olomuodolla olemaan merkitystä esimerkiksi kouluopetuksen suunnittelussa. Tämä näkökulma olisi mielekästä huomioida myös e-kirjojen suunnittelussa.

6 KIRJA 2015: ASIANTUNTIJAPANEELIN NÄKEMYKSET

Tutkielman empiirisessä osassa tarkastelen painetun kirjan ja e-kirjan tulevaisuutta tulevaisuuden tutkimuksen delfoi-menetelmän avulla. Empiirinen osa kertoo ennen kaikkea siitä, mitä asiantuntijat ajattelevat tänään kirjan olomuotojen tilanteesta vuonna 2015. Esittelen ensiksi tutkimusmenetelmän ja aineiston. Aineiston perusteella kirjoittamieni tulevaisuusskenaarioiden jälkeen tarkastelen vastausaineiston argumentaatiota aihepiireittään. Lopuksi esitän aineiston perusteella hahmottuneet kehityksen kriittiset tekijät ja ns. heikot signaalit. Heikolla signaalilla tarkoitetaan muutoksen ensioiretta, jonka yhteyttä tulevaan tilanteeseen ei välttämättä voida perustella tilastollisesti uskottavalla jatkuvuudella (Rubin 2002, 894). Ilmiö ei tapahtuessaan ehkä vaikuta tärkeältä tai laajalta (mts. 894; ks. myös esim. Mannermaa 1999, 87-92 ; Mannermaa 2004, 113-132).

Lähetin keväällä 2005 40:lle kirja-alan asiantuntijalle sähköpostikyselyn, jossa pyysin heitä vapaamuotoisesti kuvittelemaan, miten he arvioivat painetun kirjan ja e-kirjan kehittyneen kymmenessä vuodessa³⁷. Asiantuntijapaneeliin osallistui 21 asiantuntijaa eli 52,5 prosenttia kutsutuista. Pidin vastausprosenttia hyvänä, koska yleensä postitettujen delfoi-kyselyiden vastausprosentti jää selvästi alle 50:n, mikäli paneeliin osallistumista ei etukäteen ole pohjustettu esimerkiksi puhelinoitolla (Kuusi 2002, 206).

---

³⁷ Sähköpostikyselyn kirje tutkielmani liitteenä. Liite 1.

Vastausten perusteella rakensin kesän 2005 aikana painetun kirjan ja e-kirjan tulevaisuusskenaariot, jotka lähetin asiantuntijoille edelleen kommentoitavaksi. Toisen kierroksen kommenttien perusteella muokkasin skenaarioita jonkin verran. Asiantuntijoiden argumentaatio esitetään tutkielmassa anonyymisti, mutta asiantuntijapaneeliin osallistujat mainitaan.

6.1 Delfoi-menetelmä

Delfoi-tekniikkaa (engl. delphi-method) käytettiin tulevaisuudentutkimuksessa ensi kerran Yhdysvalloissa 1950-luvulla Rand-yhtiön aluksi salaisissa sotilasteknologiaa koskevissa tutkimuksissa. Delfoi-menetelmästä käytetään myös suomenoksia delfi- ja delphi-tekniikka, mutta Osmo Kuusen mielestä delfoi-tekniikka on luontevin suomenos, koska se vastaa menetelmän nimen taustalla olevan Delfoin oraakkelin vakiintunutta nimeä. (Kuusi 2002, 205.) Tässä tutkielmassa käytän käsitettä delfoi-menetelmä. Delfoi-menetelmän käyttö kirjan tulevaisuuden kartoituksessa on mielestäni perusteltua, koska kirjan evoluutioon liittyy teknologian lisäksi vahvasti sosio-kulttuurisia näkökohtia, joita voidaan painottaa monin eri tavoin.

Delfoi-menetelmä on ns. asiantuntijapaneelin kannanottoihin perustuva tulevaisuuden ennakoinnin menetelmä. Delfoi-menetelmällä on tyypillisesti kolme piirrettä: tunnistamattomuus (anonymity), monta kierrosta (inertia) ja palaute (feedback). Argumentoinnin anonyymius on keskeinen delfoi-menetelmän muista asiantuntijamenetelmistä erottava piirre. Delfoi-menetelmässä näkemysten esittäjien salaamista voidaan perustella monin tavoin. Kasvokkain tapahtuvassa vuorovaikutuksessa, jossa näkemyksen esittäjä voidaan tunnistaa, liittyy Kuusen mukaan monia ongelmia. Esimerkiksi hallitseva, korkealle arvostettu henkilö on ”auktoriteetti”, jota ei uskalleta vastustaa. Asiantuntijat saattavat myös olla varovaisia esittämään omalla nimellään kannanottoja ennen kuin varmistettu tosiasiatietoa on paljon tai enemmistön kanta on selvillä. Tunnistettavalla asiantuntijalle voi olla myös vaikeuksia hylätä kanta, jonka on julkisesti ottanut. Toisaalta esittäjä tekee näkemyksestä epäuskottavan edustaessaan ”väärää leiriä” tai hän voi joutua rangaistavaksi luottamuksellisen tiedon paljastamisesta. (Kuusi 2002, 206-207, 219.) Tunnistamattomuuden avulla siis yritetään saada asiantuntijat tuomaan julki

asioita, joista heillä on näkemyksiä ja tietoja, mutta joita he eivät syystä tai toisesta halua omalla nimellään tuoda julki.

Tunnistamattomuuteen liittyy kuitenkin myös ongelmia. Muut paneelin jäsenet eivät tiedä, minkä puolesta näkökohtien esittäjä todella toimii. Hänen on mahdollista esittää ilman kiinnijäämisen pelkoa ristiriitaisia käsityksiä tai tukea ratkaisuja, jotka ovat ristiriidassa henkilön julkisesti esittämien näkemysten kanssa. Hän saattaa myös levittää perättömiä ja tarkoitushakuisia näkemyksiä. Epäilykset ”vääristä” mielipiteistä voivat kohdistua väärään henkilöön, jolle saattaa aiheutua vaikeuksia. Myös luottamuksellisen tiedon paljastaja ei joudu vastuuseen, kun toimii tunnistamattomana. (Mts. 219-220.) Delfoin anonymiteettivaatimus koskee vain argumentointivaihetta, vaikka menetelmää on sovellettu toisinkin (Opetushallitus 2004). Mielestäni tutkimuksessa ei käsitellä arkaluontoisia asioita, joten paneelin jäsenten täydellinen tunnistamattomuus ei ollut perusteltua.

Delfoi-menetelmän onnistumiseen vaikuttaa Kuusen mukaan muun muassa onnistunut paneelin valinta (mts. 216). Asiantuntijan tulee olla 1) oman tiedonalansa kärjessä 2) tulisi olla kiinnostunut eri tiedonaloista, 3) pitäisi pystyä näkemään yhteyksiä kansallisen ja kansainvälisen, nykyisen ja tulevan kehityksen välillä, 4) tulisi kyetä tarkastelemaan ongelmia myös epätavanomaisesta näkökulmasta ja 5) hänen pitäisi olla kiinnostunut tekemään jotakin uutta (Linturi 2003). Delfoi-menetelmän keskeisiä ja universaaleja piirteitä ovat myös asiantuntijapaneelin monipuolisuus ja ”managerin” keskeisyys tutkimuksen valmistelijana ja prosessin ohjaajana (mt.).

Osmo Kuusi (2002, 217) pitää sopivana argumentoivaan delfoi-työskentelyyn osallistuvien lukumääränä 15-50 panelistia. Gordonin (1994; ref. Linturi 2003) mukaan sopiva panelistien määrä on 15-35. Kuusi (2002, 217) kuitenkin korostaa, että ”asiantuntijamenetelmiä käytettäessä ratkaisevaa on asiantuntijoiden laatu eikä määrä”. Kuusen (mts. 206) mukaan tuoreimmissa delfoi-tutkimuksissa myös sähköpostikyselyt ovat yleistyneet. Postikyselyiden käyttö verrattuna haastatteluihin on yleensä johtanut huomattavaan vastaukseen. Postikyselyiden vastausprosentti on kansallisissa delfoi-kyselyissä jäänyt yleensä alle 50 prosentin. Vastausprosentti on ollut korkeampi, jos panelisteilta on etukäteen tiedusteltu halukkuutta osallistua.

Tutkielmassani päätin käyttää delfoi-menetelmää siten, että hyödynnän sen ominaisuuksia ja sovellan sitä tutkielmaani parhaiten luontuvalla tavalla. Delfoi-menetelmän ominaisuutena onkin juuri tutkimuskohtaisuus, ei ole olemassa yhtä oikeaa delfoita, vaan tutkimukseen kulloinkin parhaiten soveltuva delfoi. Mika Mannermaa (1999, 160) varoittaa, että delfoin helppo omaksuttavuus ei saisi johtaa tutkimuksen laatuvaatimuksista tinkimiseen. Delfoi-menetelmälle on nykyään yhä useammin tyypillistä, että teknikkaa sovellettaessa ei tavoitella asiantuntijapaneelin konsensusta, vaan tutkija keskittää huomionsa asiantuntijapaneelin jäsenten argumentaatioon (Kuusi 2002, 210-211).

Tavoitteenani oli saada selville, mitä kirja-alan asiantuntijat ajattelevat tällä hetkellä kirjan ja e-kirjan suhteesta vuonna 2015. Vastauksen vapaamuotoisuus on mielestäni perusteltua, jotta vastaajat voivat vastata paitsi yleisesti hyväksytyyn faktatietoon, myös ”hiljaiseen tietoonsa” ja intuitioonsa pohjautuen. Myös anonymisuus tukee tätä vapaamuotoisuutta. Sen sijaan paneelin jäsenten vahva sitouttaminen pitkäjänteiseen delfoi-työskentelyyn ei tutkielmassani nouse keskiöön, koska olen kiinnostunut ennen kaikkea asiantuntijoiden kyselyssä tuottamasta argumentaatiosta. Toinen kierros on merkityksellinen ajatuksien terävöittämisen ja lisäargumentoinnin kannalta sekä mahdollisuutena kommentoida muiden argumentaatiota.

Mika Mannermaa (2004, 240) esittelee asiantuntija-arvioita tulevaisuuden ennustuksen aikavälistä. Risto Linturin mielestä tietoteknologian arvioiminen yli 20 vuoden päähän ”alkaa pelottaa”. Seppo Linnainmaan mukaan tietoteknologian kehityksen arvioiminen muutaman vuoden päähän on suhteellisen realistista, 5–10 vuotta eteenpäin on skenaarioiden aluetta, mutta siitä eteenpäin siirrytään science fictionin puolelle. Petteri Järvisen mielestä informaatioalalla kuusi kuukautta on maksimaalinen aikaperspektiivi, mutta joitakin ilmiöitä voidaan arvioida muutaman vuoden tähtäimellä, mutta 20 vuotta on aivan liian pitkä tarkasteluväli. Mannermaa huomauttaa, että asiantuntijat ovat yleensä kriittisiä yli kymmenen vuoden aikavälin tarkasteluihin, minkä hän katsoo myös hankaloittaneen arvioiden tekoa. Hänen mukaansa asiantuntijat yksinkertaisesti kieltäytyvät esittämästä arvioita vuoteen 2020. Mannermaan mielestä delfoin kaltaisella tutkimuksella tällainen pidemmänkin aikavälin arviointi on kuitenkin mahdollista.

Päädyin tutkielmassani kymmenen vuoden aikaperspektiiviin eli arviovuoteen 2015, jotta saisin arvioita lähitulevaisuuden kehityssuunnista. Yli kymmenen vuoden tarkastelujakso olisi arvioni mukaan ollut tässä yhteydessä liian pitkä. Valintaani vaikutti myös Mika Mannermaan (mts. 245) esittelemä arvio, jonka mukaan vuonna 2013 enemmistö kirjoista ja muista julkaisuista julkaistaan sähköisesti verkossa.

Mika Mannermaan (2004, 65) mukaan delfoi-tyyppisellä asiantuntija-arvioilla pyritään kartoittamaan juuri sitä, milloin jokin asia on ”olennaisesti toteutunut”. Keksinnön prototyyppivaiheessa innovaatio ei vielä ole varsinaisesti toteutunut, vaan esimerkiksi vasta sitten, kun uusi teknologinen ratkaisu on saavuttanut puolet potentiaalisista käyttäjistään. Mannermaan mukaan muutama ensikäyttäjä ei vielä merkitse teknologian läpilyöntiä.

6.2 Tutkimusaineiston kuvaus

Asiantuntipaneelin jäsenet valitsin harkinnanvaraisella otannalla siten, että mukana on asiantuntijoita kirja-alan eri lohkoilta. Paneelissa on niin e-kirjan kuin painetunkin kirjan asiantuntijoita painottuen kuitenkin niin, että oletin paneelin jäsenillä olevan jonkinlainen tuntuma molempiin kirjan olomuotoihin. Perustelen painotusta sillä, että voidakseen olla e-kirjan asiantuntija, täytyy tuntea myös painetun kirjan piirteet ja toisinpäin.

Lähetin keväällä 2005 puolistrukturoidun³⁸ sähköpostikyselyn 40:lle asiantuntijalle, jotka kutsuin asiantuntijapaneeliin. Mitoitin kutsun siten, että mahdollisesta kadosta huolimatta saisin riittävän määrän (vähintään 15) vastaajia. Vastaukset kyselyyn pyysin 27.5.2005 mennessä. Lähetin kyselyn uudelleen määräaikaan mennessä vastaamattomille. Kyselyyn vastasi yhteensä 21 asiantuntijaa eli 52.5 prosenttia paneeliin kutsutuista. Yksi vastaajista halusi antaa vastauksensa puhelimesta. Kesän 2005 aikana koostin skenaariot kirjan/e-kirjan tulevaisuudesta ja toimitin ne paneelin jäsenille kommentoitavaksi elokuun alussa. Muistutuksen kyselyn toisesta kierroksesta lähetin vielä myöhemmin elokuussa Mahdolliset kommentit skenaarioihin pyysin 31.8.2005

---

³⁸ Puolistrukturoidulla tarkoitan tässä yhteydessä sitä, että vastaajille annettiin tiettyjä aihepiirejä käsitteilyn pohjaksi, mutta ei valmiita vastausvaihtoehtoja.

mennessä. Vastauksia toisella kierroksella tuli 12 eli skenaarioita kommentoi 57.1 prosenttia paneelin jäsenistä. Vastauksia ei toisella kierroksella karhuttu määräajan jälkeen.

Annoin ensimmäisellä kierroksella vastaajille joitakin teemoja, joita he voivat halutesaan huomioida vastauksessaan. Muuten annoin heille ”vapaat kädet” vastauksen muodon suhteen. Vapaamuotoisuuden tavoitteena oli kannustaa asiantuntijoita ilmaisemaan ilman suurta itesesensuuria näkemyksiään asiasta, josta saattaisi olla vaikea sanoa mitään kovin eksaktia. Olin kuitenkin kiinnostunut ennen kaikkea siitä, millaisia ajatuksia kirjan tulevaisuudesta on juuri tässä ajassa. Ilmoitin myös, että asiantuntijoiden argumentointi esitetään tutkielmassa anonymyminä, joten yksittäisiä vastauksia ei yhdistetä vastaajaan. Anonymyys koskee kuitenkin vain argumentointivaihetta, koska tutkimuksen luotettavuuden kannalta on merkityksellistä, keitä asiantuntijapaneeliin kuului.

Asiantuntijapaneelin jäsenet olivat:

Ekholm, Kai, ylikirjastonhoitaja, Helsingin yliopiston kirjasto

Eskola, Katarina, professori emerita, Helsingin yliopisto & Jyväskylän yliopisto

Heilmann, Jali erikoistutkija, VTT

Heino, Aarre, yleisen kirjallisuustieteen emeritusprofessori, Tampereen yliopisto

Hiidenmaa, Pirjo kielitoimiston johtaja, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Suomen Tietokirjailijat ry:n puheenjohtaja

Juhola, Helene, kehitysjohtaja, Viestinnän keskusliitto

Kemppinen, Jukka informaatio- ja teknologiaoikeuden professori, Lappeenrannan teknillinen yliopisto

Kesävuori, Saara, kirjailija, kirjallisen Kiiltomato-verkkolehden päätoimittaja

Konkka, Anita, kirjailija

Koskimaa, Raine, digitaalisen kulttuurin professori, Jyväskylän yliopisto

Lehtonen, Mikko, mediakulttuurin professori, Tampereen yliopisto

Levola, Kari, kirjailija, Suomen kirjailijaliiton puheenjohtaja

Majander, Leena, kustannusjohtaja, Otava

Mäkelä, Ilkka, järjestelmäsuunnittelija, WSOY

Mäkelä, Pekka, kustannuspäällikkö, Atena Kustannus Oy

Onnela, Tapio, historian valtakunnallisen verkko-opetushankkeen koordinaattori, Agricola-Suomen historiaverkko –sivuston ja Agricolan Tietosanomat –lehden toimittaja, eHLEE, project manager, Turun yliopisto

Repo, Yrjö, suunnittelija, T:mi Repomark

Salmi, Hannu, kulttuurihistorian professori, Turun yliopisto

Siivonen, Timo, erikoistutkija, VTT

Stockmann, Doris, kauppatieteiden maisteri, senior adviser to the European Booksellers Federation

Vahtola, Jukka, kustannusjohtaja/oppikirjat, Otava.

Vastausten pituudet vaihtelivat puolesta liuskasta viiteen liuskaan. Vastausten tyyli vaihteli asiapitoisesta luettelosta science fiction -tyyliseen tarinaan. Myös vastauksien sisältökirjo oli laaja: vastauksissa saatettiin keskittyä suurelta osin e-kirjaan teknisenä mahdollisuutena tai siinä saatettiin esittää vertailukohtia kirjapainotaidon varhaisvaiheista. Kirja ja e-kirja esitettiin myös osana ”älykodin” kokonaisuutta. Toisaalta vastaukset saattoivat olla melko varovaisia, toisaalta monipolvista tajunnanvirtaa. Aineistoa pidin skenaarioiden pohjaksi myönteisessä mielessä runsaana.

6.3 Tulevaisuusskenaariot

Skenaariolla tarkoitetaan ”ajallisesti peräkkäisten tulevaisuuskuvien sarjaa, kertomusta tulevaisuudesta tai tulevaisuuden käsikirjoitusta” (Vapaavuori 1993, 311.) Kirjoitin asiantuntijapaneelin ensimmäisen kierroksen vastausten pohjalta skenaariot painetulle kirjalle ja e-kirjalle vuonna 2015, jotka lähetin panelisteille kommentoitavaksi. Toisen kierroksen keskeisten kommenttien perusteella muokkasinkin skenaariota. Skenaariot ovat luvuissa 6.3.1 ja 6.3.2 kursiiivilla.

Skenaariot kirjoitin seuraavasti. Ensin luokittelin vastaukset keinoin sen perusteella, kuvasivatko näkemykset painettua kirjaa vai e-kirjaa. Sen jälkeen teemoittelin vastausaineiston kyselykirjeen aihepiirejä soveltaen seuraavan jaottelun mukaan: 1) e-kirjan/painetun kirjan arvostus, käyttötavat ja ominaisuudet 2) e-kirjan/painetun kirjan suhde muihin mediuumeihin, tekijänoikeudet ja hintojen kehittyminen 3) e-kirjan/painetun kirjan lukemisen mukavuus sekä 4) e-kirjan yleisyys ja painetun kirjan

suosio. Jaottelun pohjalta muotoutuivat tulevaisuusväittämissä tiivistetyksi ilmaistut teemat. Niiden perusteella kirjoitin skenaariot kertomusmuotoon aineistoon nojautuen.

Skenaariot eivät ole tutkielmassani lähtökohtaisesti vaihtoehtoisia, vaan rinnakkaisia. Ne on tiivistetty ja yhdistelty laajasta vastausmateriaalista, joten niissä ei ole esillä kaikkia vastauksissa esiin tulleita näkemyksiä. Skenaarioissa esiintyvät näkemykset saattavat olla ristiriidassakin yksittäisten vastaajien näkemysten kanssa. Tutkielmassani skenaarioiden ei ole tarkoitus edustaa asiantuntijapaneelin konsensusta, koska olen kiinnostunut erityisesti esitetystä argumentaatiosta. Skenaariot ovat tulkintaani ja valintaani; ne eivät edusta panelistien yhteistä, sovittua näkemystä, eivätkä kenenkään yksittäisen panelistin näkemyksiä. Skenaarioissa on myös tulevaisuuden kehityskulkuja, jotka saattavat olla vaihtoehtoisia tai rinnakkaisia; skenaarioita ei ole kirjoitettu ristiriidattomiksi kokonaisuuksiksi. Skenaarioiden keskeinen sisältö on ilmaistu tulevaisuusväittäminä. Aineistossa esiin tulleita vasta-argumentteja huomioin luvussa 6.4.

Ensimmäisen kierroksen pohjaskenaarioiden tarkoitus oli olla ikään kuin aineiston perusteella koottuja peilejä, joita vasten asiantuntijapanelistit voivat heijastaa näkemyksensä toisella kierroksella. Pyytäessäni toisen kierroksen kommentteja annoin panelisteille mahdollisuuden halutessaan myös muokata skenaarion haluamaansa muotoon. Osa vastaajista sijoittikin huomionsa tekstin joukkoon. Ilmoitin saatekirjeessä, että olen kiinnostunut juuri vastaajin erilaisista näkemyksistä ja argumentaatiosta. Konsensusta sähköpostikyselyyn perustuvalla delfoilla on vaikea saada, se edellyttäisi paneelin jäsenten ryhmätapaamista joko verkossa tai fyysisesti.

Kyselyn toisella kierroksella skenaarioita siis kommentoi 12 vastaajaa eli 57.1 prosenttia paneelin osallistujamäärästä. Tutkielmassani painopiste oli kyselyn ensimmäisellä kierroksella ja toiselle kierrokselle jäi tarkistuksen ja lyhyen kommentoinnin luonne. Sitä taustaa vasten 12 vastaajaa oli mielestäni riittävä. Tulkitsen, että vastaamatta jättäminen toisella kierroksella oli ainakin osittain ilmausta skenaarioiden hyväksymisestä; mikäli skenaariot olisivat sisältäneet panelistien mielestä mahdottomia ajatuksia ja väitteitä, tarve toisen kierroksen kommentointiin olisi varmaankin ollut suurempi.

Vastaamatta jättämiseen voi kuitenkin olla monia syitä. Jo ensimmäisellä kierroksella tuli ilmi, että sähköposti välineenä kuormittaa ihmisten ajankäyttöä nykyään melkoises-

ti. Yksi vastaajista kertoi saavansa 80 sähköpostia päivässä. Sähköpostien virrassa yksittäinen viesti hukkuu muihin viesteihin, eikä muutama päivä sitten tullutta viestiä – viikoista puhumattakaan – ole aina helppo muistaa. Kyselyyn suhtauduttiin ystävällisesti, mutta samalla pahoiteltiin kiirettä. Kyselyn toinen vaihe osui myös vilkkaimman lomakauden jälkeen, jolloin työpaikoilla saattaa olla tavanomaista kiireisempää.

6.3.1 Painetun kirjan skenaario 2015

Painetun kirjan skenaario on muokattu ensimmäisen kierroksen vastauksista kirjoitetun pohjaskenaarion ja siihen toisella kierroksella tulleiden keskeisten kommenttien perusteella. Tulevaisuusväittämät ovat skenaarion lopussa.

Painetulla kirjalla on vuosisatojen perinne, sen merkitys ei katoa nopeasti. Kirjan rooli kansansivistyksen osana on myös iso haaste muille mediomeille. Kouluopetuksessa painetun kirjan rooli on edelleen keskeinen; multimediaalisuudesta huolimatta origona opetuksessa tulee edelleen olemaan kirja. Kirjaan liitetään edelleen käsitys luotettavuudesta ja syvällisyydestä. Painetun kirjan fyysinen muoto ei juuri voi kehittyä. Kirja on mobiili, sitä on vapaus käyttää missä haluaa.

Kirjan julkaiseminen on yhä meriitti. Kirjan arvostus kuitenkin muuttaa muotoaan. Artefaktisuus korostuu. Se on tärkeää myös kirjamyynnissä esimerkiksi lahjakirjoja ostettaessa. Paperin kosketus ja kirjan tuoksu ovat edelleen lukukokemusta täydentäviä. Kirjasta tulee nykyistä useammin ylellisyysesine, joka voidaan yksilöidysti sitoa nahkakansiin. Hienoimmat kirjat ovat käsin tehtyjä muistuttaen luostareissa ennen kirjapainotaidon yleistymistä valmistettuja pergamenttikirjoja tai inkunaabeleita eli ennen vuotta 1501 painettuja kirjoja.

Arjen estetisoituminen vaikuttaa siten, että yksilöllisyyttä korostetaan myös kirjojen valmistusvaiheessa. Nostalgia myy edelleen: voidaan tehdä kirjoja vanhoista valokuvista, julisteista ja kirjoista ja pakata ne kauniiksi. Osa lukemisen harrastajista on luopunut laajoista kotikirjastoista irrationaalisena ja säilyttää rakkaimpia kirjoja vain muistoesineinä. Julkisuudessa nousee kuitenkin edelleen kohu, jos kulttuuriministerillä ei ole kirjahyllyä; sivistyksen näkyvistä muodoista halutaan pitää kiinni. Kirjallisuuden

klassikkoja metsästetään verkossa kuten vinyylilevyjä nykyään. Kodeissa sivistyksen mielikuvaa edustavat nykyistä harvemmat, hyvin valitut yksilölliset kirjat, jotka ovat myös osa sisustusta ja muotoilua.

Kirjat ovat osa jatkuvaa julkisuutta ja omistussuhteittensa kautta kustantamot, lehdet ja televisiokanavat ammentavat samoista aiheista. Ennen kaikkea kustantamot yrittävät saada kiinni suurta yleisöä kiinnostavista aiheista ja muokata trendeistä kirjoja ja kirjantekijöitä. Kirjailijoista tulee yhä enemmän julkisuudessa esiintyviä. Kulttuurituotannossa lyhytkestoisuus on saavuttanut huipun, kun mitään ei ole tarkoitettu kestävämmän kuukautta kauempaa. Kansalliskirjaston rooli muistiorganisaationa korostuu tämän kaiken jäljentäjänä.

Digitaalisen painotekniikan ansiosta kannattavan painosmäärän raja laskee edelleen. Samalla versiot nimekkeestä lisääntyvät. Kapean alan kirjojen julkaiseminen kasvaa. Painosmäärät siis pienenevät ja nimekemäärä nousee. Omakustanteiden lisääntyessä ammattikustantajat panostavat kustantajabrändiin, editointiprosessin laadukkuuteen ja markkinointiin harrastelijoista erottautuakseen. Book-on-demand -tuotanto yleistyy merkittävästi. Ihannetapauksessa kirja voidaan tulostaa tai painaa läheisessä kirjastossa tai kirjakaupassa odottaessa. Kirjoista painetaan yhä useammin myös pienen joukon ”mikropainoksia” 10–20-hengelle tilauksesta ilman, että sitä ainakaan aluksi julkaistaan muualla lainkaan. Myös kotitulostus lisääntyy. Book-on-demandin yleistymistä voi hillitä kustantajien haluttomuus markkinoida sitä todellisena vaihtoehtona; pieni voi olla kaunista, mutta se ei ehkä ole taloudellisesti kannattavaa.

Eryityisesti kasvava seniorien määrä huolehtii painetun kirjan kysynnästä. Ikä on eräs vedenjakaja; nuoret käyttävät kaikkia välineitä luontevasti, mutta vanhemmat ikäluokat ovat enemmän kiinni painetussa kirjassa. Aikuistuvan nettisukupolven suhde painettuun kirjaan on vielä arvoitus.

Online-yhteyksien kattaessa koko yhteiskunnan hiljaisuudesta ja irrallaan olosta tulee arvostettua. Tämä korostaa siihen soveltuvan teknologian, painetun kirjan, arvoa. Kirja on elämyksellinen fyysinen esine, ihmiset haluaavat nauttia yhä enemmän esimerkiksi kirjan miellyttävästä grafiikasta. Paperille painettua tekstiä on miellyttävä lukea.

Mediamaiseman kokonaisuudessa kirjallisuus menettää jonkin verran asemaansa. Kirjan hinnan tulee suhteessa e-kirjaan pysyä kilpailukykyisenä ja myös pehmeäkantisten mahdollinen yleistymisen hillitsee mahdollista hintojen nousua. Logistiikkakustannukset ovat nousseet jatkuvasti, mutta toisaalta book-on-demand -tuotanto voi vähentää kuljetus-, pääoma- ja varastointikustannuksia. Eri tekijät vaikuttavat kirjan hintaan nostavasti ja laskevasti, joten kirjojen hintatasoa vuonna 2015 on vaikea arvioida. Piratismi leviää yhä useammin myös fyysisten kirjojen puolelle. Kirja voidaan skannata tai kirjapainoon menevä tiedosto hakkeroida.

Pitkät tekstit luetaan edelleen useimmiten painetussa tai tulostetussa muodossa. Kaudon kirjallisuus, kertova tietokirjallisuus ja lastenkirjallisuus säilyvät pääosin painettuna. Kansainvälisiä bestsellereitä, kuten Harry Potter ja Da Vinci –koodi, julkaistaan painetun rinnalla myös e-kirjamuodossa. Suomalaisista kirjailijoista esimerkiksi Ilkka Remeksen teokset julkaistaan myös e-kirjoina. Kirjaan liittyy oheistuotteita, joilla on merkitystä erityisesti markkinoinnin kannalta. Tutkimuskirjallisuutta julkaistaan painettuna olennaisesti nykyistä vähemmän. Painetun kirjan haasteena on tiedon päivittäminen. Kirjaan on kuitenkin mahdollista liittää älytunnisteita, joiden avulla sen voi päivittää. Ns. hybridimediaratkaisut ovat teknisesti mahdollisia jo nyt, mutta yleistyvät vuoteen 2015 mennessä.

TULEVAISUUSVÄITTÄMÄT:

1. Pienten painosten book-on-demand -tuotanto lisääntyy merkittävästi. Ihannetapauksissa kirja voidaan painaa tai tulostaa paikallisessa kirjastossa tai kirjakaupassa odottaessa. Toisaalta kustantajille pienimuotoinen painatus ei ole välttämättä taloudellisesti houkuttelevaa.

2. Artefaktisuus korostuu: painetusta kirjasta tulee osittain arvostettu ylellisyysesine. Toisaalta kirjoja julkaistaan nykyistä enemmän myös pehmeäkantisina.

3. Kirjan julkaiseminen on edelleen meriitti. Sivistyksen näkyvistä muodoista halutaan pitää kiinni. Kirjaan liitetään edelleen käsitys luotettavuudesta ja syvällisyydestä.

4. Hiljaisuudesta ja irrallaan olostä tulee online-yhteiskunnassa arvostettua. Kirja on hiljaisuuteen ja irrallaan oloon luontevasti soveltuva teknologia.

5. Kaunokirjallisuus, lastenkirjallisuus ja kertova tietokirjallisuus luetaan edelleen pääosin painetussa muodossa. Kirjaan liitetään muita oheistuotteita, joilla on merkitystä erityisesti markkinoinnin kannalta.

6. Kirjan painetut versiot moninaistuvat. Myös fyysisen kirjan tilatessaan voi valita haluaako sen kokonaan vain sarjajulkaisuna, sen voi ostaa ”valmiina” tai book-on-demand -painatuksena ja esimerkiksi kansitaiteeseen voi pyytää yksilöllisiä tunnuk-sia.

7. Hybridimediaratkaisut yleistyvät eli kirjassa voi olla tunniste, jonka avulla se on yhteydessä verkkoon.

8. Kouluopetuksessa painettu kirja on edelleen keskeinen. Multimediaalisuudesta huolimatta opetuksen origona, tienä muihin mediuimeihin, tulee edelleen olemaan kirja.

9. Erityisesti kasvava seniorien määrä huolehtii painetun kirjan kysynnästä. Aikuis-tuvan nettisukupolven suhde painettuun kirjaan on vielä arvoitus.

10. Kirjat ovat osa jatkuvaa julkisuutta ja omistussuhteittensa kautta kustantamot, lehdet ja televisiokanavat ammentavat samoista aiheista. Ennen kaikkea kustanta-mot yrittävät saada kiinni suurta yleisöä kiinnostavista aiheista ja muokata näistä trendeistä kirjoja ja kirjantekijöitä.

6.3.2 E-kirjan skenaario 2015

E-kirjan skenaario on muokattu ensimmäisen kierroksen vastauksista kirjoitetun poh-jaskenaarion ja siihen toisella kierroksella tulleiden keskeisten kommenttien perusteel-la. Tulevaisuusväittämät ovat skenaarion lopussa.

Luottamusta e-kirjan kehitykseen heikentää 2000-luvun vaihteessa epäonnistunut e-kirjojen lanseeraus. Osaltaan siihen vaikutti silloisten laitteiden kalleus ja käyttöliittymien kehittymättömyys. Lisäksi kuluttaja joutui tilaamaan kovakantisia kirjoja kalliimmat tiedostot erikseen. E-kirjojen yleistymisen välttämätön edellytys on halvempien valmistustekniikoiden löytyminen, laadukkaiden näyttötekniologioiden kehittyminen, edullisemmat hinnat ja hyvä käytettävyys.

E-kirja ei helposti saavuta painetun kirjan kulttuurista arvostusta, mutta käytettävyydessä se voi kilpailla. E-kirja on käyttökelpoinen esimerkiksi klassikoita referenssinä käytettäessä. Sitaattia, juonenkäännettä tai anekdoottia etsiessä sähköinen muoto on tarpeellinen, vaikka painettu kirja olisi hyllyssä.

Elämän viihde- ja viestintätarpeet halutaan tulevaisuudessa hoitaa mobiilisti, mikä on seurausta media- ja viestintäteollisuuden konvergenssista. Ensimmäisinä sähköiseen muotoon menevät hakemistoihin perustuvat teokset, yrityskirjat ja nopealukuiset best-sellerit. E-kirjojen hinnat laskevat – ehkä jopa merkittävästi – alle painettujen kirjojen hintojen. Tämä on myös keino estää piratismia, tehdä se kannattamattomaksi. Piratismia yritetään saada hallintaan teknisin ja juridisin keinoin. Epäonnistuminen toimivan tekijänoikeuskäytännön luomisessa voi kaataa oleellisilta osin teknologian muuten mahdollistaman kehityksen. Piratismiin uhka voi kuitenkin pitää kustantajat pitkään varovaisina, koska musiikkiteollisuuden kokemuksia ei haluta toistaa. Toisaalta musiikkiteollisuuden onnistuneita verkkojakelun toimintamalleja halutaan kopioida.

E-kirjakustantaminen alkaa ensimmäistä kertaa merkittävästi vaikuttaa julkaisuteollisuuden toimintamalleihin vuoden 2010 vaiheilla ja vuonna 2015 sähköpaperille tai paperin kaltaiselle ohuelle taipuisalle pinnalla voidaan ladata tekstiä. Ensiksi teknologiaa käytetään esimerkiksi kauppojen hintalapuissa ja mainosjulisteissa. Näyttötekniologioiden laatu paranee ratkaisevasti vuoteen 2015 mennessä. Tulevaisuuden kulutuselektroniikka on näkymätöntä, koska laitteet on sulautettu ympäristöönsä. Joiltain osin e-kirja katoaa ”älykodin” sisustukseen, josta sen voi tarvittaessa aktivoida.

Kirjan voi tilata tai hankkia osina ja rajoitetuksi käyttöajaksi. Asiakas voi ostaa esimerkiksi yhden hakusanan selityksineen, lakikirjasta yhden lakipykälän, keittokirjasta yhden tai useamman reseptin ja runokokoelmasta vain haluamansa runon. Kappale

kerrallaan julkaistavat jatkokertomukset heräävät uudelleen henkiin. Ihmiset kuitenkin haluavat perinteisesti omistaa kirjan. Tähän kehitetään ratkaisumalleja, mutta laitteiden jatkuva uusiutuminen tekee pysyvästä omistuksesta epävarmaa. Digitaalista kirjaa voi yhä useammin myös ”miksata” haluamallaan tavalla. E-kirja on teknologisesti konvergentti kuvallisen ja äänellisen aineiston kanssa, mikä liittyy sen vahvemmin muihin mediuumeihin kuin painettuun kirjaan.

Informaatiomaisema muuttuu rajattomaksi; myös sähköinen kirja on rajoiltaan entistä määrittelemättömämpi. Useimpia digitaalisia tekstejä on vaikea luonnehtia kirjoiksi, vaikka ne käsittelevät samoja aihepiirejä ja niillä on samoja funktioita kuin kirjoilla. Ne ovat ”kybertekstejä” eli ohjelmoituja, dynaamisia, digitaalisia tekstejä. Ne eivät ole rajattuja teoksia, vaan ne voivat muuttaa jatkuvasti muotoaan ja niihin voi sisältyä keskustelualueita. Nettiportaalit ja blogirenkaat ovat suosittuja asiantuntijoille suunnattuja non-fiktiivisiä tekstejä. Kaunokirjalliset kybertekstit ovat varsin marginaalinen, korostetun taiteellinen ja sellaisena vain harrastajien tuntema. Digitaalisessa muodossa voidaan julkaista sellaista, mitä ei muuten julkaistaisi, kuten perinteiset pöytälaatikkorunot.

E-backlist -kirjat yleistyvät. Kun kirjasta ei oteta enää uutta painosta, se voi olla saatavana e-kirjamuodossa. Rinnakkaisversiot yleistyvät erityisesti suosittujen nimekkeiden osalta: mikäli kirja on menestys, se toteutetaan monissa eri formaateissa. Monikäyttöisyyttä edistää se, että painettujen kirjojen aineisto on valmiiksi olemassa digitaalisessa muodossa. Lisäksi myös e-kirjojen aineisto on painamista edeltävien työvaiheiden osalta valmis, joten se on helppo julkaista painettuna.

Erityisesti yliopistollinen tutkimuskirjallisuus julkaistaan useimmiten myös e-kirjana. Syntyy e-kirjakustantamiseen erikoistuneita, tiedekustantamiseen painottuneita kustantamoja. E-kirjojen arvostus ja käyttö on tällä hetkellä suurempaa luonnontieteellisillä kuin humanistisilla aloilla, mutta myös jälkimmäisten piirissä e-kirjan arvostus nousee. Kymmenen vuoden kuluttua yliopistojen koneilta voi selailta laajoja e-kirjastoja myös kansallisilla kielillä.

E-kirjan muokattavuutta arvostetaan. E-kirjan säätöominaisuudet helpottavat esimerkiksi heikkonäköisiä, kun tekstiä voi suurentaa haluamallaan tavalla. Mökki- ja junalu-

keminen muuttuu nykyistä useammin näytöltä luettavaksi. Vuonna 2015 e-kirja on mobiili: osa ihmisistä kantaa digitaalista kirjastoa mukanaan. 2000-luvulla syntyneet käyttävät tällaista henkilökohtaista kirjastoa luontevasti. Poliitikkojen vaalikirjat ym. ajankohtaiskirjat korvautuvat osittain digitaalisilla tekstuaalisuuden muodoilla, kuten weblogeilla. Painettujen kirjojen digitaalisissa rinnakkaisversioissa on lisäelementtejä, joita painetussa versiossa ei voida toteuttaa. Markkinoilla on jo jonkin verran myös silmälaseihin upotettuja näyttöjä, jotka heijastavat halutun tekstin näkymään sopivalle lukuetaisyydelle.

TULEVAISUUSVÄITTÄMÄT:

1. Tiedekirjallisuus, kurssikirjallisuus ja erilaiset hakuteokset julkaistaan yhä useammin e-kirjamuodossa. Kaunokirjallisuuden, lastenkirjallisuuden ja kertovan tietokirjallisuuden kehitys on olennaisesti toinen. Niiden osalta e-kirjoista tulee suosittuja lähinnä nopealukuisten bestsellereiden kohdalla.

2. Kirja jakaantuu osiin. Kirjasta voi ostaa vain osan digitaalisessa muodossa: tiedon hakuvitteineen, runon kokoelmasta tai lakipykälän selityksineen. Osaa digitaalisista teksteistä ei ole luontevaa kutsua e-kirjoiksi, vaan jatkuvasti muuttuviksi ja vähemmän selkeärajaisiksi kyberteksteiksi. Osa nykyään painetusta aineistoista siirtyy julkaistavaksi kyberteksteinä.

3. E-kirja on mobiili. Osa ihmisistä kantaa digitaalista kirjastoa mukanaan. 2000-luvulla syntyneet käyttävät tällaista henkilökohtaista kirjastoa luontevasti. Markkinoilla on myös silmälaseihin kätkeytyjä näyttöjä, jotka heijastavat luettavan tekstin sopivan matkan päähän.

4. Näyttöteknologioiden laatu paranee ratkaisevasti vuoteen 2015 mennessä. E-kirjalaitteet halpenevat ja e-kirjat ovat painettuja kirjoja ainakin jonkin verran, ehkä jopa merkittävästi edullisempia.

5. Tiedekirjakustantamiseen erikoistuneita e-kirja -kustantamoja syntyy. Yliopistokirjastojen valikoimista voi selailta laajoja e-kirjastoja myös kansallisilla kielillä.

6. Piratismia yritetään saada hallintaan teknisin ja juridisin keinoin. Epäonnistuminen toimivan tekijänoikeuskäytännön luomisessa voi kaataa oleellisilta osin teknologian muuten mahdollistaman kehityksen. Piratismi uhkaa pitää kustantajat pitkään varovaisina, koska musiikkiteollisuuden huonoja kokemuksia ei haluta toistaa.

7. Tulevaisuuden kulutuselektroniikka on näkymätöntä, koska laitteet on sulautettu ympäristöönsä. Joiltain osin e-kirja katoaa ”älykodin” sisustukseen, josta sen voi tarvittaessa aktivoida.

8. E-backlist -kirjat yleistyvät. Kun painetusta kirjasta ei enää oteta uutta painosta, se voi olla saatavissa e-kirjamuodossa.

9. E-kirjan muokattavuutta arvostetaan. E-kirjan säätöominaisuudet helpottavat esimerkiksi heikkonäköisiä, kun tekstiä voi suurentaa haluamallaan tavalla.

10. Erityisesti suosittujen nimekkeiden osalta painettu ja e-kirja ilmestyvät rinnakkaisversioina. Painettuna ensin julkaistun aineisto on joka tapauksessa digitaalisessa muodossa, joten se on helppo julkaista e-kirjana. E-kirjana ensin julkaistu on puolestaan painamista edeltävien työvaiheiden osalta valmis.

6.4 Asiantuntijajaneelin argumentaation tarkastelua

Tarkastelen seuraavassa skenaarioita ja asiantuntijajaneelin jäsenten argumentaatiota painetun ja e-kirjan tulevaisuudesta vuonna 2015. Vastaajat on koodattu merkinnällä V1-V21 ja ensimmäisen ja toisen kierroksen vastaukset on eroteltu koodein D1 ja D2. On huomattava laadullinen ero ensimmäisen (D1) ja toisen (D2) kierroksen vastausten välillä: edelliset olivat vastauksia alkuperäiseen kyselykirjeeseen, jälkimmäiset kommentteja skenaarioihin. Sitaatit skenaarioista olen erottanut koodein PS (painetun kirjan skenaario) ja ES (e-kirjan skenaario).

Käytän perusteksteinä painetun kirjan ja e-kirjan skenaarioita. Skenaariot ovat pelkistyslaajasta vastausmateriaalista, joten nostan vastausaineistosta esiin erityisesti skenaarioi-

ta täydentäviä näkökulmia. Yksittäiset kannanotot asetan dialogiin skenaarioiden kanssa. Väitteiden dialogi onkin argumentoivan delfoin keskeinen piirre (Linturi 2003).

Ensimmäisen kierroksen vastausten perusteella kirjoittamiini skenaarioihin esitettiin toisella kierroksella joitakin yleisluonteisia kommentteja, kuten *”Ei ole tarvetta yksityiskohtaiseen kommentointiin. Skenaariot on tiivistetty hyvin ja nähdäkseni olennaisimmat asiat tuotu esille. Useimmat skenaarioissa esitetyt toimintamallit ovat teknisesti mahdollisia jo tänään.”* (D2V4) tai *”Kirjaa koskevat huomiota ovat hyviä ja tuntuvat oikeansuuntaisilta. E-kirjaan en usko samalla tavalla kuin tekstissä esitetään.”* (D2V12) Pääosin kommentteissa keskityttiin kuitenkin yksittäisiin näkemyksiin skenaarioissa. Toisen kierroksen kommenttien perusteella muokkasinkin skenaarioita jonkin verran. Esimerkiksi poistin painetun kirjan pohjaskenaariosta ajatuksen, että *”vähänkin suuremmat painokset julkaistaan ainakin ensin pehmeäkantisina”*, koska sitä vastaan esitettiin toisella kierroksella perusteltua kritiikkiä. Samoin e-kirjan pohjaskenaariosta poistin näkemyksen *”e-kirjana alun perin julkaistu, julkaistaan vain e-kirjana”*, koska aineiston monikäyttöisyyden näkökulma tuli luotettavasti esiin toisella kierroksella. Myös esimerkiksi book-on-demandin kohdalle lisäsin varauksellisen maininnan, koska tuotantotavan taloudellisuus asetettiin toisella kierroksella kyseenalaiseksi.

Tarkasteluni olen muokannut skenaarioiden ja vastausaineiston perusteella seuraavasti: **book-on-demand, kirja artefaktina, teknologia kehityksen työntövoimana, e-kirjan muodot, tekijänoikeudet, kirjan sosiaalinen konteksti ja lukeminen.** Jaottelu ei noudata painettu/e-kirja -jaottelua, vaan sisällytän molemmat tekstit olomuodot näiden teemojen yhteyteen.

6.4.1 Book-on-demand

Book-on-demand -tuotannossa tuotetta valmistetaan vain, kun sillä on jo ostaja (Saari-
nen ym. 2001, 80). Asiantuntijapaneelin näkemyksissä tuli merkittävästi esiin book-on-
demand -tuotannon kasvu. Nykyinen kehitys, jossa painokset pienenevät ja kapean alan
kirjojen kustantaminen lisääntyy, tulee paneelin mielestä lisäämään book-on-demand -
tuotantoa.

Julkaisukynnys laskee ja se tuo kustannustoimintaan harrastelijamaisuutta. Yhä enemmän julkaistaan ”*sukuhistorioita, perhealbumeja (osin multimediaalisia eli mukana voi olla esimerkiksi ääntä tai videota), syntymäpäiväkirjoja, urheiluseurojen julkaisuja, matkakertomuksia ystäville, kylähistoriikkeja, keittokirjoja, perinteisiä kaunokirjallisia omakustanteita jne.*) (D2V1)

Samalla uusien toimijoiden laadullinen ero perinteisiin kustantajiin saattaa kasvaa: ”*Tällaisten omakustanteiden lisääntyminen korostaa ’oikeiden ja ammattimaisten kustantamojen merkitystä julkaisijoina...// Kyllä lukijatkin tämän laatueroa havaitsevat*”. (D2V6) Kuitenkin monet ns. pienkustantajat tuottavat nykyään varsin laadukkaita kirjoja ulkoasultaan ja sisällöltään.

Kustantamoille havaittavan laatueroa ylläpito omakustantajiin tai muihin harrastelijoihin on merkityksellistä, koska muuten – kuten aiemmin Svedjedaliin (2000, 146) viitaten totesin – kirjailijat ja kirjapainot saattavat alkaa nähdä kustantajan tarpeettomana välikätenä jakamassa tuottoa. Eräs asiantuntijajapaneelin jäsen kiteytti kustantamojen merkityksen näin: ”*Kehittyneistä tietoteknisistä ratkaisuksista huolimatta useimpien kirjailijoiden tai kirjantekijöiden taidot ja aika eivät riitä tuotanto- ja jakeluketjun hallintaan, vaikka se periaatteessa olisi mahdollista.*” (D1V4)

Digitaalisen varastointiin perustuva book-on-demand -tuotanto näyttäisi olevan käyttökelpoinen erityisesti niiden kirjojen osalta, joiden painokset on loppuunmyyty. Tällaista palvelutehtävää tarjottiin myös kirjastolaitokselle: ”*On demand on tärkeä asia.//Ilmainen kirjasto on tietysti perusarvo, joka on säilytettävä. En kuitenkaan näe painavia syitä, jotka estäisivät kirjastoja huolehtimasta esim. loppuunmyytyjen kirjojen painamisesta ja myymisestä – voitolla. Tekijänoikeuslakia olisi muutettava tarvittavilta osin.*” (D2V21)

Teknisesti book-on-demand on jo nykyisellään mahdollista, mikä tuli esiin asiantuntijajapaneelin näkemyksissä. Pienet lisäpainokset ovat kustantajille jo arkipäivää, mutta yksilöllinen ja hajautettu tarvepainatus ei ole yleistynyt: ”*Ongelmana on, että painolaitteet ovat erittäin kalliita ja mikäli pystyvät painamaan erikokoisia ja paksuisia kirjoja tarvitaan ammattitaitoista henkilökuntaa ja iso tila. Yhden kappaleen painaminen tulee suhteellisen kalliiksi.*” (D2V7) ”*...yksilöllisin tunnuksin varustetut kirjat jäävät*

kuriositeetiksi, valtavirta ja varsinainen kirjabusiness tulee standardituotannosta.” (D2V6).

Asiantuntijapaneelin näkemyksissä book-on-demandin edut kuluttajan kannalta asetuivat jonkinasteiseen ristiriitaan kustantajien digipainatuksen avulla tavoittelemien kustannushyötyjen kanssa. Skenaariossa todetaan: *”Ihannetapauksissa kirja voidaan painaa tai tulostaa paikallisessa kirjastossa tai kirjakaupassa odottaessa.” (PS)* Sitä kommentoitiin: *”Kenen kannalta ihannetapaus – ei ainakaan kustantajan koska se on kallista.” (D2V7)*

6.4.2 Kirjan artefaktisuus

Ensimmäisen kierroksen vastausten perusteella kirjan artefaktisuus korostui, joten se oli keskeisesti esillä jo pohjaskenaarioissa. Toisen kierroksen eräessä kommentissa sitä olisi jopa haluttu korostaa lisää: *”Kirjan elämyksellisyyttä korostaisin enemmän. Kaunis ulkoasu, lukukokemus, sängyssä tai matkalla lukeminen pitävät kirjan painettuna ja korostavat painettua mediaa.” (D2V12)* *”Kirja fyysisenä esineenä, jota voi aistia eri tavoin (visuaalinen miellyttävyys, kosketus, tuoksu...) ja jota voi kerätä hyllyihin ja pöydälle, on eräs sen voima verrattuna näyttöruudussa olevaan aineettomaan bittivirtaan.” (D2V1)*

Eräs asiantuntijapanelisti kuvaa, miten kirjan esineelliseen kunnioitukseen liittyy myös ongelmia: *”Kirjafobia on vakava asia, jota vastaan on taisteltava. Minulla on sellainen tuntuma, että opiskelija pelkää 200-sivuista kirjaa enemmän kuin samaa tekstiä pitkänä tiedostona. Luulen ja toivon, että tässä heijastuu vielä korkeakulttuurin aikakauden kirous.”(D2V21)*

On luontevaa, että mitä enemmän tekstejä on verkossa saatavissa, sitä enemmän korostuu fyysisten artefaktien yksilöllisyys. Toisaalta vastausaineistossa nousi esiin myös pehmeäkantisten kirjojen yleistymisen, jotka eivät useinkaan houkuttele lukijaa esineinä. Kirjat eivät kuitenkaan siirry pääasiassa pehmeäkantisiksi, vaan *”... pehmeäkantisella täydennetään kirjan linkaarta.” (D2V13)* Pehmeäkantinen pokkari voi ehkä me-

nestyä paremmin, kun tuote on jo ennestään tunnettu³⁹. Pokkarituotannon laajeneminen ei olisi hämmästyttävää kulttuurissa, jossa tieto vaihtuu nopeasti. Pehmeäkantisissa pokkareissa esineellisyyden merkitys on mobiiliuudessa, ei niinkään esteettisessä artefaktisuudessa.

Kirjamaailmassa pokkari näyttäisi vahvistaa asemaansa. Pokkarimyyntipisteitä on muun 400 R-kioskissa, kirjakaupassa, marketissa, päivittäistavarakaupassa, huoltoasemalla ja taukopaikalla (Mäkinen 2004, 320). Pokkareita voi usein ostaa myös esimerkiksi lentokentiltä, asemilta, laivoilta, posteista ja hiihtokeskuksista. Pokkarien suosiota lisää niiden helppo saatavuus ja edulliset hinnat; se on usein impulssiostos, mutta nuoret hyväksyvät sen myös lahjakirjana. Pokkari on muuttanut suhtautumista kirjaan: sen voi ostaa helposti, mutta myös helposti hylätä lukemisen jälkeen. (Mt.)

Kirjan korostumisen ylellisyysesineenä epäiltiin merkitsevän osittaista myös paluuta sosiaalisesti jakautuneeseen kirjatuotantoon, kuten eräs vastaaja toteaa: *”Ehkä kirjoista tulee todellakin harvojen (rikkaiden) ylellisyyttä kuten keskiajalla ennen Gutenbergia ja vielä pitkään sen jälkeenkin.”* (D2V2) Panelisti kuitenkin huomautti, että tämä muutos ei tapahdu kymmenessä vuodessa, vaan vasta e-kirjojen laajemman yleistymisen jälkeen. Yksilöllisistä kirjoista saattaa tulla varakkaiden tapa erottautua massasta, vaikka he eivät kirjoja lukisikaan: *”Kirja on todellakin meriitti, myös niiden keskuudessa jotka eivät lue kirjoja.”* (D2V1)

Kirjahylly on perinteisestikin ollut näkyvä ilmaus ihmisen henkisestä suuntautumisesta, eikä skenaarion perusteella ole näköpiirissä, että kirjahylly menettäisi olennaisesti substanssiaan. Siitä on tulossa ehkä entistä tärkeämpi osa tietoteknisen ”älykodin” asukkaiden identiteettityötä: *”Kodeissa sivistystä edustavat nykyistä harvemmat, hyvin valitut yksilölliset kirjat, jotka ovat myös osa sisustusta ja muotoilua.”* (PS). Rinnakkainen e-kirja ei ehkä sovi samalla taoin tähän tarkoitukseen, mutta se voi silti olla tarpeen: *”E-kirja on käyttökelpoinen esimerkiksi klassikoita referenssinä käytettäessä. Sitaattia, juonenkäännettä tai anekdoottia etsiessä sähköinen muoto on tarpeellinen, vaikka painettu kirja olisi hyllyssä.”* (ES)

---

³⁹ Käsitteellisesti ”pokkari” ja ”pehmeäkantinen” eroavat toisistaan. Outi Mäkisen (2004, 319) mukaan ”mikä tahansa pehmeäkantinen kirja ei ole pokkari, mutta pokkari lienee aina pehmeäkantinen”.

Asiantuntijapaneelin näkemykset on tulkittavissa siten, että vuonna 2015 ei millään kirjan muodolla ole monopolia, vaan kirjan versiot moninaistuvat. On kuitenkin kiinnostavaa, että kirjapainotaidon varhaisvaiheisiin viittaava yksilöllinen kirjan valmistus tuli niin selkeästi esille. Kirjan menettäessään helpon kopioitavuuden ja digitaalisen jakelun myötä esineellistä identiteettiään, se tavallaan syntyisi uudestaan palaamalla osittain kirjapainotaidon varhaisvaiheisiin.

6.4.3 Teknologia kehityksen työntövoimana

E-kirja-skenaariossa todetaan, että *”näyttötekniologioiden laatu paranee ratkaisevasti vuoteen 2015 mennessä” (ES)*. Asiantuntijapaneelin vastausaineiston perusteella näyttää siltä, että painetun kirjan syrjäytymistä tuotiin esiin sitä enemmän, mitä enemmän korostettiin teknologian kehittymisen merkitystä lähinnä uusien näyttötekniologioiden kehittymisen muodossa.

Yksittäisissä vastauksissa digitaalinen nähtiin painetun korvaajana radikaalistikin. Eräs asiantuntija totesi, että painettu kirja syrjäytyy jokapäiväisenä esineenä, koska e-kirjan *”käyttömukavuus ja selailtavuus ovat kehittyneet paperikirjan veroisiksi, vuonna 2015 ne (e-kirjat) ovat jo yleisessä käytössä. Aluksi (siirtyvät e-kirja-muotoon) tietokirjallisuus, kaunokirjallisuus ja runot myöhemmin.” (DIV18)*

Ajatus viittaa teknologiseen determinismiin, mutta on mielestäni tiettyyn rajaan asti perusteltu. Mikäli nykyisten e-kirja-laitteiden ominaisuuksia voidaan olennaisesti parantaa, se varmaankin edesauttaa e-kirjojen leviämistä. Ongelmaksi muodostuu se, että painettuun kirjaan ja e-kirjaan liittyviä muita – sosiaalisia ja kulttuurisia - puolia jätetään tässä näkökulmassa huomiotta. Näyttötekniologian kehittyminen ei ehkä korvaaakaan kirjan esineellistä merkitystä. Eräs vastaaja toteaaakin: *”Ero ei tule luullakseni olemaan resoluutiossa vaan kulttuurisessa tuntumassa.” (DIV11)*

Digitaalisen ja painetun julkaisemisen työnjako tuli esiin myös toisella kierroksella: *”Kirjan ja sähköisen maailman työnjako on jatkuvasti selkeytynyt ja uskon, että uusien medioiden jälkeenkkin kirjalle jää oma erityispaikkansa, entistä tärkeämpi vielä.” (D2V12)*. Tutkimuksellisesti tätä painetun vahvaa asemaa tukee delfoi-menetelmällä

tehty tulevaisuusarvio (Lindqvist ym. 2004, 35, 38), jonka mukaan sähkökirja yleistyy erittäin hitaasti ja että sähköpaperille tulostettu sanomalehti on vakiintunut vasta 2025.

Näyttötekniologioiden kehittyminen ehkä vahvistaa e-kirjaa omanlaisenaan mediumina, joka on vain osittain painetun kirjan korvaava: *”Kaikille taiteen ja tuottamisen lajeille jää oma nurkkauksensa. Jokainen tosin joutunee korostamaan jatkossa entistä enemmän sitä, mikä on niiden ominta aluetta.”* (DIV11) Digitaalisen julkaisemisen kehittyessä myös painetun kirjan muodot hakeutuvat itselleen soveltuviin ekologisiin lokeroihin.

Näyttöjen ja käyttöliittymien kehittyminen on välttämätöntä e-kirjan yleistymiselle, mutta ne eivät vielä yksinään tuota e-kirjan leviämistä. Myös rakenteisiin viitattiin vastausaineistossa: *”Uuden teknologian käyttöönottoon kuluu lähes poikkeuksetta aikaa, koska uuden tekniikan ympärille on rakennettava sovellusten edellyttämä infrastruktuuri.”* Rakenteita tarvitaan, mutta uusi medium muotoutuu institutionalisoitumisen prosessissa, kuten Stöber (2004, 486-487) on kuvannut. Lehman-Wilzigin ja Cohen-Avigdorin (2004, 715) korostavat rakenteiden merkitystä: ilman sopivia viestinnällisiä ja sosiaalisia olosuhteita uuden mediumin yleistyminen saattaa kestää vuosikymmeniä. Ihmiset eivät muuta käyttäytymistään vain joidenkin lisäominaisuuksien vuoksi.

6.4.4 Kirjan sosiaalinen konteksti

Painetun kirjan skenaariossa todetaan: *”Hiljaisuudesta ja irrallaan olosta tulee online-yhteiskunnassa arvostettua. Kirja on hiljaisuuteen ja irrallaan oloon luontevasti soveltuva teknologia.”* (PS). Tämä myös kyseenalaistettiin eräässä kommentissa: *”Voi olla että hiljaisuus (”Seis maailma, tahdon ulos”) jää lopulta melko pienen ryhmän arvostamaksi.”* (D2V1)

Kokonaisuutena vastausaineistossa ei kovin paljon tuotu esille kirjan sosiaalista kontekstia. Seuraavassa tuonkin esiin lähinnä yhden vastaajan kuvailua tulevaisuuden yhteiskunnasta. Asiantuntijapanelisti kirjoittaa: *”Julkisen verkottumisen rinnalla elää vahva privatisoituminen. Perinteisistä menoista ja perinteistä ei ole luovuttu, cyberonnellisuutta ei ole, cyberonnettomuutta sitäkin enemmän.”* (DIV8) Näkemyksessä tulee

esille kehityksen kaksoisluonne: verkottumisen edistyessä myös privatisoituminen saattaa edetä.

Frank Webster (2002, 208) toteaa, että informaatioyhteiskunnassa voimme pitää etäisyyttä ystäviin ja perheeseen, mutta emme voi välttää verotoimiston, terveyspalveluiden tai paikallisten viranomaisten valvontaa. Asiantuntijanelisti puolestaan kuvailee: *”Ihmisen julkinen historia ja dokumentaatio on arvoitus, on entistä enemmän ihmisiä jotka haluavat pyyhkiä kaikki referenssit itseensä (on jo nyt) ja syntyy firmoja, jotka fabrikoidut ihmisten historioita ja muokkaavat niitä bismarckilaisittain uuteen uskoon hakukoneita ja tehojulkisuutta varten. Viranomaisten ylläpitämä dokumentaatio on vain murto-osa ihmisten julkisesta avaruudesta.”* (DIV8)

Panelistin mukaan yhteiskuntakehitys tukee e-kirjan kehittämistä: *”Lyhyesti sanoen sähköisessä kirjassa ei ole mitään ihmeellistä, etenkin kun digitaalinen kapitalismi hyödyntää sen monin eri tavoin.”* (DIV8) Sisältöjen kierrättämisen eli konvergenssin ajatus tuli esiin muuallakin: *”Jos teos on menestys, niin se kyllä pusketaan joka kanaavaan.”* (D2V3)

Asiantuntijanelisti kuvaa myös, kuinka markkina-ajattelu kyllästää perinteisiä sivistyksen rakenteita: *”Tiedosta tulee entistä kilpaillumpaa kauppatavaraa, joka ei välttämättä koskaan tavoita kirjaa. Tiedemiesten on ryhdyttävä protektionistisiin toimiin pystyäkseen entistä kilpaillumpiin tuloksiin. Kaupallisuus määrittelee tieteen tulokset. Humanismia ylistetään humboldtilaisittain mutta osa sen tutkimuksesta on muuttunut hesseläiseksi ajanvietteeksi ja lasihelmipeliksi.”*(DIV8). Hyperkilpailun oloissa tutkimuksen luonne osittain muuttuu: ei olla niinkään kiinnostuneita tiedon luonteesta toutena kuin sen tuotteistamisesta.

Kirjan konteksti on tulevaisuudessakin kehittynyt kapitalismi, jossa taloudellisten hyötyjen tavoittelu on keskeisellä sijalla. Kuvaus muistuttaa Frank Websterin (2002, 268; ks. edellä luku 3.5) näkemystä ”business-kulttuurin” voittokulusta. Tuotteiden nopea vaihtuvuus on osa kapitalistista kiertoa: *”Sisältötuotantoteollisuus (EU:n kulttuuripoliittinen linja) tulee pitämään huolta siitä, että lyhytkestoisuuden huippua ei ole näkyvillä niin kauan kuin sisältötuotantoteollisuus on EU:n kulttuuripoliittinen linja.”* (D2V5)

6.4.5 E-kirjan muodot

Skenaarioiden painopiste oli painetun ja e-kirjan kehityksen rinnakkaisuudessa, ei vaihtoehtoisuus. Silti e-kirjaskenaarion mukaan osa kirjoista siirtyy yhä useammin e-kirjamuotoon: *”Tiedekirjallisuus, kurssikirjallisuus ja erilaiset hakuteokset julkaistaan yhä useammin e-kirjamuodossa”* (ES) Sen sijaan kaunokirjallisuus, lastenkirjallisuus ja kertova tietokirjallisuus tulisi suosituksi e-kirjoina vain nopealukuisten bestsellereiden osalta.

Kirjan ja e-kirjan tarkastelu korvaavuuden näkökulmasta estää ehkä havaitsemasta, miten nämä mediumit tosi asiassa kehittyvät: *”Ehkä e-kirjan ja painetun suhdetta ei voikaan nähdä korvaavuuden periaatteen kautta: sen sijaan e-kirja on jo teknologisesti konvergentti kuvallisen ja äänellisen aineiston kanssa, mikä liittää sen vahvemmin myös muihin medioihin.”* (DIV19) Voidaan ajatella, että digitaalisessa muodossa oleva teksti ikään kuin itsenäistyy painetusta ja lähentyykin muita ilmaisumuotoja, kuten ääntä ja kuvaa. E-kirja voikin tarjota *”audiovisuaalisia jatkeita”* (DIV19). E-kirja on ehkä teknologisesti konvergentti muiden mediumien kanssa, mutta sisällöllisesti konvergentti painetun kirjan kanssa.

E-kirja-skenaariossa esitetään: *”Kirja jakaantuu osiin. Kirjasta voi ostaa vain osan digitaalisessa muodossa: tiedon hakuvitteineen, runon kokoelmasta tai lakipykälän selityksineen.”* (ES) Musiikin puolellahan kokonaisteokset cd-levyjen kansitaiteineen ovat vähenemässä, kun kappaleita kopioidaan verkossa. Kirjan jakautuminen osiin voi kuitenkin yleistyä huomattavasti aikaisemmin kuin vuonna 2015, sillä suuret verkko-kaupat suunnittelevat jo nyt pala palalta myytäviä kirjoja. Esteettiseltä kannalta on merkitsevää, onko esimerkiksi tietty runokokoelma tarkoitettu kokonaisuudeksi, jossa yksittäisen runo saa osittain merkityksenä suhteessa muihin runoihin. Toisaalta teoksen jakaantumisessa ei ole mitään uutta: esimerkiksi radiossa runoja on pitkään esitetty yksitellen toiveruno-ohjelmissa.

Skenaariion mukaan *”kappale kerrallaan julkaistavat jatkokertomukset heräävät uudelleen henkiin”* (ES). *”Tämä kerrontaformaattihan oli aikoinaan todella suosittu, mutta on jo nykyään lähes kokonaan kadonnut.”* (DIV10) Mahdolliset digitaaliset jatkoker-

tomukset ovat mielenkiintoinen kirjan remediaatio. Online-maailmassa on mahdollista, että lukijat voivat antaa palautetta kirjailijalle välittömästi ja tämä voi vaikuttaa juonen käännteisiin. Teokset siis saattavat olla interaktiivisempia kuin aikaisemmin, vaikka kirjailija olisikin päävastuullinen tekijä.

E-kirjaan liittyy myös tuotteen omistamisen ongelma. Asiatuntijanelisti kirjoittaa: ”Nykyisissä ratkaisuihin kirjasisältö häviää muistista tietyn ajan kuluttua sen hankinnasta. Mielestäni tällainen konsepti ei tule koskaan toimimaan kunnolla. Kirjasisältö on totuttu kerran hankkimaan ja sen jälkeen omistamaan.” (DIV13) E-kirjakehittäjien pitäisi siis pystyä tarjoamaan formaatti, joka takaisi ostajalle tuotteen käytön tulevaisuudessakin.

E-kirjaskenaariossa todetaan: ”E-kirjan muokattavuutta arvostetaan. E-kirjan säätöominaisuudet helpottavat esimerkiksi heikkonäköisiä, kun tekstiä voi suurentaa haluamallaan tavalla.” (ES) Tätä korostettiin myös kyselyn toisella kierroksella: ”Maininta e-kirjoista henkilöille, joiden on eri syistä vaikea lukea painettuja kirjoja, on tärkeä. Heitä on paljon. Lisäksi jokainen on ajoittain – esimerkiksi siivotessaan ja tiskatessaan – vähän vammainen.” (D2V21) Myös esimerkiksi Siriginidi Subba Rao (2003, 5) näkee säätömahdollisuudet sekä merkintöjen lisäämisen mahdollisuuden e-kirjan etuina.

6.4.6 Tekijänoikeudet

E-kirjaskenaariossa sanotaan: ”Piratismia yritetään saada hallintaan teknisillä ja juridisillä keinoin. Epäonnistuminen toimivan tekijänoikeuskäytännön luomisessa voi kaataa oleellisilta osin teknologian muuten mahdollistaman kehityksen. Piratismi uhka voi pitää kustantajat pitkään varovaisin, koska musiikkiteollisuuden huonoja kokemuksia ei haluta toistaa.” (ES)

Tätä kommentoitiin toisella kierroksella: ”Musiikkiteollisuuden virheistä ei haluta oppia mutta nykyinen esim. iTunes Music Shopin menestys halutaan kopioida ja esimerkiksi äänikirjathan ovat jo saatavilla esim. USA:n iTMS:sta ja tiedän, että halukkuutta saada mobiililaitteisiin sopivat äänikirjat kyseiseen palveluun löytyy jo nyt.” (D2V3)

Verkkokirjakauppojen suunnitelmat perustuvat juuri iTunes mallin soveltamiseen kirjankustannusmaailmaan (Wyatt 2005).

Tekijänoikeuden osalta paneelin näkemykset jakautuivat. Eräs vastaaja esitti: *”Tekijänoikeuskeskustelu on keskimäärin aika harhaista. Tiedossani ei ole historiallista kehitysvaihetta, jossa tekijät olisivat jääneet vaille kohtuullista osuutta teostensa tuotosta.”*(DIV21) Toinen sen sijaan totesi: *”E-kirjojen yleistymisen tiellä suurin este saattaa olla raha. Painetun kirjan osalta kustantaja voi olla melko luottavainen – kun kirja myydään niin siitä saadaan myös maksu. E-kirjan osalta on – perustellusti tai perusteettomasti – pelättävissä, että läheskään kaikista virtuaalisvarastosta noudettavista kirjoista ei maksua kuulu.”*(D2V4)

Eräs asiantuntijapanelisti pohti: *”Internet on luonut harhan, että kaiken pitäisi olla ilmaista. Toisaalta edellytetään, että taiteilijan tulisi elää omalla työllään. Tässä on hirveä ristiriitä. Japanin laitevalmistajat yrittävät murtaa copyrightin kokonaan. Se on heidän ”tappolistallaan”.”* (DIV6) Isot sanomalehdet ovat alkaneet julkaista kirjoja. Sen seurauksena *”näkyvillä on isoja tekijänoikeuskysymyksiä. Isot sanomalehdet tahtovat kirjan kaikki tekijänoikeudet itselleen.”* (D2V5) Toisaalta jo ensimmäisellä kierroksella viitattiin kehittyvään tekniikkaan ja uuteen lainsäädäntöön piratismiin rajoittamiseksi. Todettiin myös: *”Piratismiin en usko kuin marginaali-ilmiönä.”* (D2V1)

Näkemykset tekijänoikeudesta menivät suurelta osin ristiin. Käsitelyssä on kuitenkin yhteistä se, että tekijänoikeudet ovat keskeinen syy kustantajien varovaisuuteen e-kirjan kehittämisessä. Varovaisuutta voivat vähentää teknisten ratkaisujen kehittäminen, taloudellisesti tuottavat e-kirjan levitysmallit ja tekijöiden intressit turvaava tekijänoikeuslainsäädäntö. Saattaa myös olla, että kirjan julkaisemien Internetissä lisää myös painettujen kirjojen myyntiä.

Vastausaineiston ristiriitaisuus kertonee, että tekijänoikeuskäytännöt ovat vielä vakiintumattomia digitaalisen ja painetun rajaseudulla. Kirjojen julkaisutoimintaan kohdistuu vahvoja taloudellisia intressejä. Stöberin (2004, 495) mediaevoluutiomallin mukaan lainsäädäntö on yksi mediumin institutionalisoitumisen diskursiivisia alustoja; näin yhteiskunta muotoilee ja sopeuttaa uuden mediumin. Mediumin kierron alkuvaiheessa sovelletaan vanhan mediumin lainsäädäntöä. (Mt.) Julkinen keskustelu tekijänoikeu-

desta kiertyy sen ympärille huomioiko uusi tekijänoikeuslaki riittävästi verkkomaailman vaatimuksia.

6.3.7 Lukeminen

Painetun kirjan skenaariossa todetaan: ”*Aikuistuvan nettisukupolven suhde painettuun kirjaan on vielä arvoitus.*” (PS) Toisella kierroksella kommentoitiin nettisukupolven suhdetta kirjaan: ”*Ikäkysymys ei minusta ole niin tärkeä kuin tekstissä esitetään. On todennäköistä, että kirjoihin kasvetaan kirjallisissa kodeissa ja siten kirjojen lukeminen (ja kotikirjastot) periytyvät. Nykyisin koulutus on yhä yleisempää ja siten myös kirjalliseen kulttuuriin kasvaminen.*” (D2V12)

Kirjaan liittyvät käytännöt periytyvät; mediumien evoluutio on myös siihen liittyvien käytäntöjen evoluutiota. Kotikirjasto on osa lapsen kasvuympäristöä ja se vaikuttaa nuoren myöhempään suhtautumisen kirjaan. Timo Kuula (2005) on yliopisto-opiskelijoita koskevassa selvityksessään havainnut, että nuoret, joiden kodeissa kirjaa on arvostettu, arvostavat sitä myös aikuisena, vaikka eivät välttämättä itse välttämättä juuri lukisikaan. Kirjoista ”kieltäytyvien” opiskelijoiden taustalla on se, että lukemiseen liittyvä traditio puuttuu kotoa. Toisaalta nämä opiskelijat ovat kiireisiä ja heidän aktiiviteettinsa ovat suuntautuneet elektroniseen mediaan. (Mt.) Eräs vastaaja esitti: ”*Sormituntuman mukaan tenttiin luettavat kirjat – myös kaunokirjallisuus – ovat opiskelijoille mieluisaa sähköisenä.*” (D2V21) Havainto on mielenkiintoinen, mutta asiasta lukemistutkimusten tulokset painottavat paperilta lukemisen ensisijaisuutta näytöltä lukemiseen verrattuna (ks. edellä luku 5.2).

Eräs asiantuntijapanelisti näki Internetin ja kirjan lukemisen lomittuvan toisiinsa: ”*Kapea näkökulma: kotonani asuva hekinen nettisukupolvi ei ole luopunut kirjoista. Televisiosta sen sijaan he ja useat 16–22-vuotiaat nettisurffaajat lähiympäristössä ovat luopuneet.*” (D2V5) Raine Koskimaa (2001, 96) viittaa vastaaviin tutkimustuloksiin: ajankäytöllisesti tietoverkko haastaa lähinnä television, ei niinkään lukemista.

Eräs vastaaja ennakoi lukemisen jakautuneisuutta iän mukaan: ”Hyvin suuren osan kirjaostoista tekevät vanhemmat ihmiset (suuret ikäluokat jotka eläkkeellä ollessaan ovat vielä varsin hyväkuntoisia ja kohtuullisen hyvin toimeentulevia), mutta samaan aikaan kasvaa sellaistaisten nuorten joukko, jotka eivät käytännössä lue kirjallisuutta lainkaan.” (DIV14)

Painetun kirjan skenaarion mukaan ”koulunopetuksessa painettu kirja on edelleen keskeinen” (PS). Kirja toimii opetuksen keskiössä, väylänä muihin mediuumeihin. Tässä on varmaankin mukana kirjaan liittyvää kulttuurista luottamusta, mutta myös kirjan käyttöliittymän erityisyyttä. Kuten Morineau ym. (2004) havaitsivat: fyysinen kirja saattaa toimia merkittävänä muistia aktivoivana tiedon jäsentäjänä.

Erään asiantuntijapanelistin näkemyksissä korostui e-kirjan lineaarisuus: ”E-kirja on aina lineaarinen väline, kun taas painetusta on helppo saada kokonaiskuva, sitä voi selailulla nopeasti, lukea missä järjestyksessä tahansa.” (DIV13) E-kirjojen sivunvaihto ja navigointimahdollisuudet ovatkin usein vielä varsin kömpelöitä, joten lukija on usein pakotettu jäykän lineaariseen etenemiseen, ilman kokonaiskuva kirjasta.

Vastauksissa viitattiin myös tutkimustietoon: ”Näyttölukemista koskevissa tutkimuksissa on esimerkiksi havaittu, että koehenkilöt arvostavat pystysuuntaista sivuformaattia, ei-rullaavaa sivunvaihtoa, hyviä navigointimahdollisuuksia ja perinteisten dokumenttien tyyppistä taittoa.” (DIV10) Remediaation näkökulmasta koehenkilöt näyttävät paljolti etsivän digitaalisesta dokumentista painetun kirjan formaatin piirteitä.

E-kirja-skenaarion näkemykseen, että ”mökki- ja junalukeminen muuttuu nykyistä useammin näytöltä luettavaksi” (ES) herätti jonkin verran epäilyä kyselyn toisella kierroksella. Mökkilukemista kommentoitiin, että ”kyllä täytyy olla hyvät näytöt” (D2V13). Toisaalta esitettiin, että vuonna 2015 on e-kirja-formaatissa on ”kirjastollinen kirjoja mökille vietäväksi. Luettavuus on kirjaan verrattuna hieman kömpelömpää, mutta paremman puutteessa” (DIV11).

Radikaaleimmillaan vastauksissa ennakoitiin ääneen lukemisen paluuta: ”Koska piratismia ei voida hallita ääneen lukemisesta tulee uudelleen muotia, järjestetään eläviä,

”aitoja” lukutilaisuuksia, joissa luetaan vanhanajan kirjaa, runoutta, kenties jatkokertomuksia. Elävät satujen kertojat tulevat suosituiksi.//Näiden tilaisuuksien avulla taide palaa ”juurilleen” aikaan ennen mekaanisen jäljentämisen aikakautta, jolloin taiteilijat elättivät itseään esittämällä teoksiaan elävissä esityksissä.” (DIV18) Vuonna 2015 lukeminen olisi tämän näkemyksen mukaan ääneen lukemisen kulttuurikauden remediaatio.

6.5 Tulevaisuuden kriittiset tekijät ja heikot signaalit

Kirjan ja e-kirjan skenaarioiden ja argumentaatioaineiston perusteella nostan esiin seuraavat kriittiset tekijät kirjan ja e-kirjan tulevaisuudessa:

- tekijänoikeudet
- book-on-demand -tuotanto
- teknologia
- kulttuuristen arvostusten ja käytäntöjen kehitys

Tekijänoikeuskäytäntöjen luotettavuus tai epämääräisyys luo vaihtoehtoisia tulevaisuudenmalleja. E-kirjan yleistyminen edellyttää tuottajan ja kuluttajan etujen tasapainoa tekijänoikeuksien osalta. Mikäli näin ei käy, kirjan tuotantomallit säilynevät paljolti nykyisellään. Tärkeää on muun muassa ratkaista, miten e-kirjaan siirretään luotettavasti painettuun kirjaan perinteisesti liittynyt mahdollisuus omistaa kirja tarvittaessa pysyvästi.

Book-on-demand -tuotannon yleistyminen tai jääminen marginaaliin vaikuttaa kirjatarjonnan monimuotoisuuteen. Mikäli tuotantotavalle löydetään taloudellisesti kilpailukykyinen toimintatapa, myös perinteiset kustantajat voivat kiinnostua siitä nykyistä enemmän. Näin se voi uudistaa kirjakulttuuria laajastikin ja tuoda julkisuuteen yhä useammin kirjoja, joita muuten ei olisi saatavissa. Muussa tapauksessa se kehittyy profiloituneena ja kiinnostavana, mutta melko rajattuna tuotantona. Vastausaineiston perusteella book-on-demand on nyt innovaatiokauden alkuvaiheessa: kehityksen kannalta on ratkaisevaa, millaisia innovaatioita sen piirissä lähitulevaisuudessa tehdään.

Teknologian kehittyminen liittyy erityisesti näyttötekologiaan. E-kirjan on kyettävä tarjoamaan painettuun kirjaan rinnastettava luettavuuden taso, jotta ihmiset laajamittaisesti alkaisivat lukea näytöiltä pidempiä tekstejä. Lukulaitteiden on myös oltava keveitä ja hintojen kohtuullisia. Teknologian mahdolliset puutteetkaan eivät estä näytöltä lukemisen kasvua, mutta yleistymisen asteeseen teknologian taso vaikuttaa. Näytöltä lukemiseen liittyy monia muita tekijöitä, kuten kulttuuriset arvostukset, mutta teknologian laadun paraneminen on e-kirjan merkittävän yleistymisen edellytys. Teknologian taso vaikuttaa sekä e-kirjojen tuotantoon että käyttöön, jotka ovat sidoksissa keskenään

Kulttuuristen arvostusten ja käytäntöjen kehitykseen vaikuttavat monet tekijät. Asiantuntijapaneelin vastauksissa korostettiin melko laajasti painetun kirjan arvostuksen säilymistä. Se ei kuitenkaan välttämättä merkitse lukemisen lisääntymistä, jos kirjasta tulee yhä enemmän muistoesine tai arvoesine hyllyssä. Toisaalta pehmeäkantiset pokkarit, e-kirjat ja muut digitaaliset tekstit yleistyvät, eikä niihin liity samalla tavoin esineellistä arvostusta. Suuret ikäluokat ostavat kirjoja vuonna 2015, mutta aikuistuvan nettisukupolven kulttuuriset käytännöt vaikuttavat pitkälle tulevaisuuteen.

Kehityksen eri kriittiset tekijät limittyvät toisiinsa ja myös muihin kirjaan kytkeytyviin näkökohtiin. Asiantuntijapaneelin vastausaineistosta nousi esiin toisiaan vahvistava kaksoislogiikka vastinpareissa kopioitavuus–artefaktisuus ja online-elämä–offline-elämä. Mahdollisuus lähes määrättömään kopioimiseen tuottaa yksilöllisen artefaktin aitouden arvostuksen. Online-yhteiskunnan kehittyminen huippuunsa puolestaan saattaa vahvistaa yhä enemmän hiljaisuuden ja irrallaan olon arvoa. Kehityksessä voi siis olla vahvoja takaisinkytkentöjä ja remediaatioita.

Vaihtoehtona vastakohtien voimistumiselle on vähittäinen, vakaa lineaarinen kehitys ilman vastakohtien dialogia ja kumouksia. Tulevaisuuden kirjavuudessa myös molemmat ääri vaihtoehdot voivat toteutua; kirjamaailma ehkä etenee osin vakaasti, osin kokeillen ja ajan ilmiöihin vahvasti reagoiden. Käsitys kirjasta ja sen arvostuksesta joka tapauksessa moninaistuu. Kirjoista on olemassa lukuisia erilaisia versioita.

Heikoilla signaaleilla tarkoitetaan aineistossa olleita hiljaisia merkkejä, ei keskittien todennäköisiä kehityskulkuja. Skenaarioiden heikkoina signaaleina nostan esiin:

- hiljaisuuden ja irrallaan olon tavoittelu
- kirjaan koskemattoman sukupolven kasvaminen
- kirjan hajoaminen verkkoteksteiksi

Hiljaisuuden tavoittelusta ja irrallaan olosta kulttuurisena valtavirtana ei tässä ajassa ole merkkejä, mutta verkostoitumisen mukanaan tuoma valvonta, tarkkailu ja jatkuva sosiaalinen läsnäolo, saattavat tehdä monien olon tulevaisuudessa sietämättömäksi: ”Cyberonnellisuutta ei ole, cyberonnettomuutta sitäkin enemmän”. (DIV8) Tämä signaali merkitsisi painetun kirjan merkityksen huomattavaa kasvua.

Kirjaan vapaaehtoisesti koskemattoman sukupolven kasvaminen saattaa toteutua korvaavien informaation hankinta- ja vapaa-ajanviettotapojen myötä. Eräs vastaaja totesi, että seniorit tekevät suuren osan kirjaostoista, ”mutta samaan aikaan kasvaa sellaisen nuorten joukko, jotka eivät käytännössä lue kirjallisuutta lainkaan.” (DIV14) Asiantuntijapaneelin vastausaineistossa viitattiin myös nuorten ”kirjafobiaan” ja siihen, että kirjojen suurkuluttajaryhmä on jo nykyisellään pieni. Jos nuoret vähentävät kirjojen lukemista, se vaikuttaa kirjojen tuotantoon, joka saattaa aiheuttaa myös negatiivisen kierteen. Tämä signaali merkitsisi painetun kirjan huomattavaa marginalisoitumista ja katoamista mediumien paljouteen.

Myös tilastot kertovat nuorten kirjallisuusharrastuksen hiljaisesta hiipumisesta: vuonna 1991 15–19-vuotiaista 44 prosenttia piti kirjallisuuden seuraamista tärkeänä, mutta vuonna 2002 vastaava luku oli 30 prosenttia (Sauri 2005, 46). 1980-luvun alussa 62 prosenttia 10–14-vuotiaista nuorista oli lukenut vähintään kymmenen kirjaa puolessa vuodessa, mutta vuonna 2002 tällaisia nuoria oli 30 prosenttia ikäluokasta. Pojat ja nuoret miehet ovat tässä suhteessa ”riskiryhmä”: vuonna 2002 15–24-vuotiaista miespuolisista vastaajista 11 prosenttia oli lukenut vähintään kymmenen kirjaa puolessa vuodessa, kun nuorista naisista 32 prosenttia kuului tällaisiin aktiivilukijoihin. (Mts. 35.) Jo nyt miehistä 16 prosenttia pitää kirjojen lukemista täysin yhdentekevänä; naisista 7 prosenttia on samalla kannalla (Liikkanen 2005, 96).

Toisaalta on muistettava, että PISA 2003 -tutkimuksessa suomalaiset nuoret olivat keskimäärin OECD-maiden parhaita lukijoita (Opetusministeriö 2003b). Lukutaito voi ilmentyä muutenkin kuin kirjamuotoisten tekstien lukemisena.

Kirjan hajoaminen verkkoteksteiksi voi toteutua verkottumisen edetessä yhä voimakkaammin. Kirjallisuus saattaa siirtyä esimerkiksi weblogeihin ja digitaalisiin sarjajulkaisuihin skenaariota huomattavasti radikaalimmin. Verkossa on myös saatavissa ilmaiseksi valtaisesti materiaalia. Internetin ilmaisuuteen koko lapsuutensa tottunut sukupolvi ei ehkä aikuisena halua maksaa kirjasta: *”Internet on luonut harhan, että kaiken pitäisi olla ilmaista.”* (DIV6) Tämä signaali merkitsisi ammattilaisten ja harrastajien rajan hälvemistä sekä painetun ja e-kirjan tuotannon vähenemistä. Joka tapauksessa kaupallisia malleja kirjan myymiseksi osina kehitetään tällä hetkellä aktiivisesti.

Korostettakoon, että aineistossa oli runsaasti näitä heikkoja signaaleja kyseenalaistavia näkökulmia. Asiantuntijapaneelin kyselyaineistossa yllätti ympäristönäkökulman esiintulon vähäisyys. Samoin bioyhteiskunnan mahdollisuuksien soveltaminen jäi kokonaan huomiotta.

7 PÄÄTELMÄT

Kirjapainotaitokulttuuri ja digitaalinen kulttuuri ovat kietoutuneet toisiinsa monin tavoin. Tutkielmassani olen halunnut tehdä läpinäkyväksi kirjan kehityksen monivaiheisuutta ja jatkuvuutta. Kirja on aina yhteydessä siihen sosiaaliseen kontekstiin, jossa se kirjoitetaan, julkaistaan tai luetaan. Eri aikakausina, eri tilanteissa tai eri olomuodoissa kirja on aina erilainen. Kulttuuri muovaa kirjaa, kirja muovaa kulttuuria.

Tässä luvussa kokoan yhteen tutkielmani keskeisiä teemoja, teoriaa ja empiriaa, ja esitän tulkintoja niiden pohjalta. Nostan esiin erityisesti painetun kirjan ja e-kirjan tulevaisuuden kehityksen näkökohtia. Olen tutkielmassani tarkastellut menneisyyttä ja tulevaisuutta; ne ovat olleet matkaoppaitani digitaalisen ja painetun rajaseudun havainnointiin ja analyysiin omassa ajassamme. Teoreettinen lähdeaineistoni ja empiirinen kyselyaineistoni edustavat menneisyyden ja tulevaisuuden representaatioita: tutkielmani on

representaation representaatiota, esitys esityksistä. Aineiston käsittelyn tavoitteenani on ollut näiden representaatioiden vivahteikas ristivalotus.

7.1 Medium vaikuttajana

Kirjan historiallisen muovautumisen dynamiikka on ilmennyt kirjan jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Puhe teknologisista vallankumouksista asettuu mediumin kulttuuris-yhteiskunnallista kontekstia ja mediaevoluution näkökulman taustaa vasten. Kehityksessä on vallankumouksellisia käännekohtia; nekin ovat osa mediumien evoluutiota. Muutoksen merkitys on viisasta havaita, mutta samalla tulee muistaa, että vallankumouksista puhuminen, kuten yhteiskuntamuotojen nimeäminenkin, on myös diskursiivista valintaa ja kamppailua.

Pehmeän teknologisen determinismin ja sosiaalisen konstruktionismin yhdistelmä antaa mielestäni luontevan lähestymistavan mediumin – myös kirjan – kehitykselle. Teknologialle annetaan tietty suuntautuneisuus, muovaavuuden kapasiteetti, mutta kuitenkin vain suhteessa sosiaalisiin, kulttuurisiin ja taloudellisiin kehyksiin. Voi tietenkin kysyä, asemoiko yhden mediumin tarkastelu jo sinällään liialliseen kallistumaan teknologisen determinismin suuntaan, koska muiden mediumien huomioiminen jää lähtökohtaisesti vähemmälle. Tämä on kuitenkin yleinen tutkimuksellinen ongelma, joka edellyttää tutkijalta huolellisuutta, tarkkuutta ja suhteiden tajua.

Teknologinen determinismi on ongelmallinen ankarana, kaiken selittäväenä näkökulmana. Chandlerin (1996) jaottelu ”kovaan” ja ”pehmeään” teknologiseen determinismiin on tärkeä. Edellisessä medium toimii itsenäisenä, maailmaa muokkaavana voimana, jälkimmäisessä vuorovaikutuksessa maailman kanssa. Myös käsitykset mediumista muokkaavat sen roolia yhteiskunnassa. Pehmeässä muodossaan teknologinen determinismi on tärkeä muistuttaja siitä, että mediumit eivät ole neutraaleja ”sisältöjen” kantajia. Lehtosen (1996, 105) mukaan tekstin olomuotoa ei voi erottaa siitä mitä se ilmaisee: ”Sisältö on välineessä.” Tämä muunnos McLuhanin (1984 [1964], 33) kuuluisasta

sloganista ”väline on viesti” on yksinkertaisuudessaan osuva: sisältö on aina sidoksissa välineeseen, jolla se ilmaistaan⁴⁰. Puhtaita ”sisältöjä” ei ole.

Mediumin taipumus tai suuntautuneisuus mahdollistaa ja suosii joitakin käytäntöjä. Joitakin se taas luonteensa mukaisesti vierastaa. Painettu kirja ei voi toimia vuorovaikutuksellisenä weblogina, eikä televisio toimi tiedonhaun välineenä Internetin tapaan. Medium saattaa olla ilmiön välttämätön edellytys, mutta se ei tarkoita, että se olisi ilmiön kausaalinen syy.

Painetun kirjan suuntautuneisuus on väistämättä enemmän tai vähemmän erilainen kuin e-kirjalla, koska niiden olomuodot eroavat. Myös painetun ja e-kirjan tarinat ovat erilaiset; niihin on ladattu erilaisia merkityksiä. Toinen kirjamuoto on vuosisatojen ikäinen, toista ei oikeastaan vielä edes ole. E-kirja on vielä suurelta osin toteutumaton mediaatio, jonka historia on painetun kirjan ja digitaalisen kulttuurin historiaa. E-kirjassa yhdistyvät kirja ja tietokone, mutta myös muut mediumit. Jos e-kirjaa tarkastelee vain teknologisesti näkökulmasta, sen markkinoille saaminen ja yleistyminen näyttää melko ongelmattomalta. Mitä enemmän kehityksessä kuitenkin huomioidaan kulttuurisia, sosiaalisia ja taloudellisia tekijöitä, sitä kaukaisemmaksi sen yleistyminen näyttäisi siirtyvän.

Teknologia ilmenee yhteiskunnallisina ja kulttuurisina käytänteinä, joista toiset muovaavat yhteiskuntaa syvemmin kuin toiset. Ympäristömme voidaan ajatella erilaisten, jatkuvasti muuntuvien – heikentyvien ja vahvistuvien – ”determinanttien” monimutkaisena vuorovaikutuksellisenä verkostona. Vahvoja determinantteja ovat esimerkiksi markkinamekanismi, sähkö, auto ja kasvavassa määrin geeniteknologia. Viestinnän alueella vahvoja ovat olleet muun muassa kirjapainotaito, televisio ja Internet. Maailman ulkopuolella, ilman yhteyttä sosiaaliseen, kulttuuriseen ja taloudelliseen kontekstiinsa vahvankin determinantin teho katoaa. Yhteys ympäristöönsä myös muovaa determinanttia itseään. Historiallinen tarkastelu kertoo meille mediumin liikkeen, jota päiväkohtainen havainnointi ei tavoita.

---

⁴⁰ Pietilä (2004, 151) on kääntänyt sloganin ”the medium is the message” muotoon ”viestin on viesti”.

Arvioimalla ja ymmärtämällä determinanttien voimaa ja muutosta, meidän on mahdollista tulla niiden kanssa toimeen ja ehkä jopa jossain määrin hallita niiden kehitystä. Mediaevoluutiossa tapahtuu toisinaan räjähtäviä muutoksia, revoluutioita, kun medium yhdistyy toisiin vahvoihin determinantteihin, kuten kirjapainotaito yhdistyi aikoinaan itsenäisten yrittäjien toimintaan. Vastaavasti omana aikanamme digitaaliset tietoverkot ovat yhdistyneet kapitalistiseen voitontavoitteluun. Mediumien kehitys ei kuitenkaan ole sen kehittäjien hallittavissa: katolilaisen Gutenbergin keksintö päättyi Lutherin uskonpuhdistuksen voimatekijäksi, Yhdysvalloissa alun perin sotilaallisiin tarkoituksiin kehitetty Internet on myös globalisaation vastustajien ja jopa kansainvälisten terroristien suosima medium.

Arkielämän retoriikassa mediumit nähdään helposti toisiaan korvaavina. Kuitenkin painettu kirja ja e-kirja on luontevampaa nähdä rinnakkaisina kuin korvaavina. On silti syytä korostaa niiden vuorovaikutusta, osittaista korvautuvuutta ja jatkuvaa muovautuvuutta. Prosessit ovat kerroksittaisia siten, että painettu ja digitaalinen sulautuvat ja erkanevat samaan aikaan. Mediumit ovat usein jopa toisensa kehitystä kiihdyttäviä siten, että korvatuksi kaavailtu saakin kasvuvoimaa uudesta mediumista, kuten aiemmin Mangueliin (1997, 135; ks. edellä luku 3.1) viitaten totesin.

7.2 Kirjan remediaation ja mediaevoluution tulkintaa

Tutkielman teoreettisessa osassa viittasin Alan Kayn arvioon, että 1990-luvun alussa tietotekniikan kehitysvaihe olisi ollut jossain Johannes Gutenbergin ja Aldus Manutiuksen välissä (ks. edellä luku 4.2). Gutenbergin painojäljen laadukkuus kykeni kilpailemaan keskiaikaisten käsikirjoitusten laadun kanssa. Digitaalinen näyttötekniikka ei vielä ole saavuttanut samaa laatua suhteessa painettuun kirjaan; tässä suhteessa elämme e-kirjan osalta ”esi-gutenbergilaista” aikaa. Kehitystyö Aldus Manutiuksen kirjaformaattia mukailevaan mobiiliin e-kirjaan on sen lisäksi vielä oma haasteensa. Skrollattava⁴¹ tekstinkäsittelyn näyttö on kirjakäärön remediaatio (ks. Lyons 1999, 54-55).

---

⁴¹ Englannin kielen ”scroll”-sanana sanakirjamerkitys on kirjoituskääri.

Kirjan kehityksessä formaatin käytettävyyden, kopioitavuuden ja leviämisen piirteet ovat monessa suhteessa rinnasteisia muotoaan vielä etsivän e-kirjan kehitysvaiheille. Esimerkiksi painettu kirja kehittyi aikoinaan pois suurista raskaista seisaaltaan luettavista kirjoista ja samaan tapaan e-kirjalle etsitään malleja, jotka vapauttaisivat lukijat pöytätietokoneensa ääreltä.

Paul Levinson (1997, 108) on todennut, että viestintälaitteet ovat jatkuvasti keventyneet ja tulleet kestävämmiksi. Kirja on kuitenkin medium, jossa informaation esittäminen liian pienessä tilassa muuttuu mediumille jossain vaiheessa rasitteeksi: lukijan lukumukavuus heikkenee ja kirjan laadukas typografia ei pääse esiin. Tutkielman empiirisen osan e-kirjaskenaariossa ennakoitiin, että näyttötekniologioiden taso olisi riittävä 2015 mennessä. Mikäli näin käy, silloin ollaan Stöberin (2004) keksintövaihe ja Lehman-Wilzigin ja Cohen–Avigdorin (2004) syntymävaihe ohitettu ja ollaan ehkä innovaatiovaiheessa tai diffuusion alussa. Tiedotusvälineissä julkaistaan säännöllisin väliajoin e-kirjojen lukulaitteista intoutuneita artikkeleita, joissa viestitään laitteiden olevan suosittuja jo hyvinkin pian. Tällaisiin johtopäätöksiin on tultu, kun on saatu markkinoille jokin edellistä mallia hieman laadukkaampi lukulaite ja jätetään huomiotta mediumin institutionalisoinnin vaiheikas prosessi. Kuten aiemmin Lehman-Wilzigiin ja Cohen-Avigdoriin (2004, 715; ks. edellä luku 2.2) viitaten totesin, ihmiset eivät yleensä ole valmiita muuttamaan mediakäyttötymistään vain joidenkin lisäominaisuuksien vuoksi.

Kirjan imitaationa digitaalinen e-kirja odottaa siis vaativassa mielessä vielä syntymistään. LIBRIÉ-lukulaite on ehkä pisimmälle viety kirjamuodon remediaatio, mutta se ei ole ”kotimaassaan” Japanissakaan lyönyt laajasti läpi. Euroopan markkinoille LIBRIÉ-lukulaitetta ei olla tuomassa. Kysymys on paljolti vielä kokeilusta. Ehkä Japanin lukulaitteet voivat jossain vaiheessa saada jalansijaa Euroopassa esimerkiksi siten, että niitä aletaan kaupata täällä jo erittäin suosittun manga-sarjakuvan lukualustoina. Näin lukulaite yhdistyisi valmiiksi kulttuurisiin käytäntöihin, mikä on mediumin institutionalisoinnin kannalta välttämätöntä.

Tutkielman lähdeaineiston ja asiantuntijajapaneelin näkemysten perusteella lukijat vaativat lukulaitteelta erittäin hyvää luettavuutta. Tämä viittaa siihen suuntaan, että riittävää lukukelpoisuutta ei ehkä saavuteta monitoimilaitteella, vaan kirjan lukijoiden tarpeisiin

on tuotettava erillinen laite, vähintään erillinen lukunäyttö. Usein silti korostetaan eri ominaisuuksien konvergoimista samaan laitteeseen. Jari Kupiainen (2004, 20) kuitenkin huomauttaa, että viime vuosina divergenssi eli eriytyminen on nostettu konvergenssin haastajaksi, jolloin yhteen laitteeseen ei yritetä sijoittaa kaikkia ominaisuuksia, vaan eri tarkoituksiin kehitetään erilaisia malleja

E-kirjan kehityksen mahdollisesta hitaudesta huolimatta erilaisten digitaalisten julkaisumuotojen on arvioitu kasvavan voimakkaasti. On ennakoitu, että vuonna 2010 elektronisten julkaisujen osuus olisi kokonaisuudessaan 52 prosenttia ja painettujen 48 prosenttia. Vuonna 2020 vastaavat luvut olisivat 65 prosenttia ja 35 prosenttia (EDSF⁴² 2001, 7.). Raportissa ei kuitenkaan eroteltu kirjoja tai e-kirjoja muusta informaatiosta ja myös painetun informaation ennakoitiin nimellisesti lisääntyvän (mt.). Suomessa Ulf Lindqvistin ym. (2004, 38) tutkimuksessa e-kirjat ja sähköpaperilehdet eroteltiin digitaalisen julkaisutoiminnan kokonaisuudesta, jolloin niiden osuus painettuihin kirjoihin verrattuna jäi ohueksi: painettujen kirjojen liikevaihdoksi arvioitiin vuonna 2015 520 miljoonaa euroa, kun e-kirjojen, sähköpaperin ja muun vastaavan tallenteen liikevaihdoksi arvioitiin 7,5 miljoonaa euroa. (Mt.)

Digitaalisen julkaisemisen kasvu ei siis merkitse e-kirjojen yleistymistä. Silti digitaaliset julkaisumuodot (esim. verkon ensyklopediat kuten Nationmaster tai Wikipedia) korvaavat painettuja kirjoja esimerkiksi tiedonhaun välineenä varmasti merkittävästikin. Kirjaa pitkänä tekstinä, sivu sivulta alusta loppuun luettavana tekstinä ne eivät kuitenkaan korvaa. Oleellista on myös tekstin jalostusarvo. Esimerkiksi Wikipediassa kuka tahansa voi osallistua verkkotietosanakirjan kirjoittamiseen ja itse teoksen ”filosofiaan” kuuluu oletus, että lukijan ei tule sokeasti luottaa Internetin sisältöön (Luther 2005). Perinteisesti kirjamuotoisia tekstejä on pidetty keskimäärin huolellisemmin argumentoituina (Lehtonen 2001, 196). Jimmy Wales suunnittelee Wikipedian julkaisemista myös painettuna. Näin se voisi tavoittaa niitä kehitysmaiden ihmisiä, joilla ei ole mahdollisuutta nopeisiin Internet-yhteyksiin. (Holmes 2005.)

Lindqvistin ym. (2004, 35) tutkimuksessa nähtiin, että mediakonvergenssi saattaa kääntyä myös siten, että ”sähköinen ja painoviestintä erkanevat jälleen toisistaan noin vuo-

---

⁴² EDSF=The Electronic Document Systems Foundation.

sina 2010–2015”. Tämä voi liittyä myös asiantuntijapaneelin argumentaatiossa esiin tulleeseen sähköisen ja painetun maailman työnjaon selkeytymiseen (ks. edellä luku 6.4.3).

Kirjapainotaito tarvitsi monia tekijöitä levitäkseen. Gutenbergin onnistumisen taustalla oli aakkosellinen kulttuuri, teknologian tuntemus, Reinin laakson viinin puristamisen perinne ja toimiminen rikkaassa kauppakaupungissa Euroopan sydämessä (Stöber 2004, 500-501). Kirjapainotaidon leviämiseksi reformaatio oli eräs tärkeä tekijä. E-kirjan diffuusion edellytykset voisivat olla esimerkiksi tietoteknologian tuntemus, kehittynyt lukukulttuuri, kulttuurinen avoimuus, riittävät innovaatiopanostukset ja toimiva tekijänoikeuskäytäntö. Ilman suotuisia sosiaalisia olosuhteita ja kulttuurista valmiutta mediumin leviäminen voi viivästyä vuosikymmeniä (Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor 2004, 715).

Remediaation ajatukseen sisältyy ajatus mediumien sisäkkäisyydestä: mediumin sisältö on toinen medium. Painetun kirjan sisältöjä ovat esimerkiksi puhe, kirjoitus, papyrus, koodeksi, nykyään myös esimerkiksi elokuva, televisio ja digitaaliset tekstit. Remediaatio toimii jatkuvasti kahteen suuntaan. Esimerkiksi kirjan käsikirjoitusvaiheessa saatetaan huomioida tekstin mahdollinen räätälöinti muihin mediuimeihin esimerkiksi televisioon. Suositusta tv-sarjasta puolestaan tehdään mielellään myös kirjasarja.

Internetin digitaaliset tekstit eivät useinkaan ole olomuodoltaan kirjamaisia. Tekstit ovat pääsääntöisesti katkelmallisia ja vaihtelevia, niitä ei ole kirjoitettu laajempaa kokonaisuutta ajatellen. Esimerkiksi chat-palstat ovat puheen, kirjoituksen ja fyysisen kokoontumisen remediaatioita. Niissä teksti saattaa myös tietämättään remedioida kirjamuodon varhaisvaiheita, kun välimerkit, kappalejaot ja isot alkukirjaimet usein puuttuvat. Samalla digitaalinen kirjoitus luo omia merkkejään hymiöin. Se kertoo puhekulttuurin paluusta kirjoitetun tekstin sisälle; äänensävyä kerrotaan hymiöin. Aika näyttää, milloin painettu kirja remedioi hymiöt muutenkin kuin satunnaisina nuorisokirjojen kokeiluina.

Uusi medium voi myös hyödyntää vanhan mediumin sisältölähteitä. Varhaiset kirjapainajat hyödynsivät antiikin sisältölähteitä (Salmi 1996, 67). Kirjapainotaidon ollessa uusi väline, suurta määrää tuoreita käsikirjoituksia ei heti ollut tarjolla, joten oli luonte-

vaa tukeutua olemassa olevaan aineistoon. Salmi (mts. 67-68) toteaaakin, että humanismi oli antiikin kiinnostuksen ohella seurausta käytännöllisestä tarpeesta löytää julkaittavaa materiaalia. (Mt.) Tänä Google ja Microsoft käyttävät valmiita sisältölähteitä valtaisten painettujen kirjojen kokoelmien skannaushankkeissaan. Kansainväliset ja kansalliset kirjojen digitoitihankkeet voivat merkittävästi edistää humanistista kulttuuria samalla kun niiden avulla yritetään usein tavoitella taloudellisia voittojakin. Informaation tallentamisessa kirjaan tai digitaaliseen muotoon on aina kysymys paitsi tiedon levittämisestä tilassa, myös informaation säilyttämisestä ajassa eli kulttuurisesta muistamisesta.

Kirjan remediaatioon kuuluu myös lukemisen remediaatio. Ajatus siitä, että lukeminen olisi vasta tietoverkon myötä muuttunut silmäileväksi on tutkielmani aineiston perusteella historiaton. Ekstensiivinen lukeminen ajoitetaan 1700-luvulle puoliväliin ja nettilukeminen on sen lukutavan jatkumoa. Silmäily ja keskittyneempi lukeminen saattavat vaihdella samalla lukukerralla. Se merkitsee hypermediaalisuuden ja välittömyyden vuorottelua; välillä kiinnitetään huomio artefaktiin, välillä ”katsotaan” tekstin takaiseen maailmaan. Lukijalla voi olla erilaisia lukustrategioita erilaisissa tilanteissa, kuten Davidsoniin (1988,12) viitaten aiemmin totesin. Rituaalistista tekstien toistelua esiintyy erityisesti seremoniallisissa tilanteissa kuten uskonnollisissa yhteyksissä. Silloin myös ääneen lukemisen yhteisöllinen ulottuvuus korostuu.

7.3 Painetun ja digitaalisen hybridit

Digitaaliset ja painetut tekstit lomittuvat yhä useammin. Book-on-demand -tuotanto voi merkitä Internetin matalan julkaisukynnyksen siirtymistä painettuun sanaan. Esimerkiksi pöytälaatikkorunoudessa voidaan kuvitella seuraava remediaatioketju: käsinkirjoitettu pöytälaatikkovalikoima - runoja tekstinkäsittelyohjelmalla - runoja weblogissa - runoja painettuna book-on-demand -tuotantona.

Rajat liudentuvat myös siten, että kustantaja voi laittaa teoksen vapaasti tutustuttavaksi Internetiin ja samalla teoksen voi tilata painettuna book-on-demand -tuotantona. Kirja kerrallaan kustantamon ja Runoyhdistys Nihil Interitin yhteinen teossarja poEsia on

toteutettu näin⁴³. Rakkausrunot ry tarjoaa puolestaan verkkosivustollaan pöytälaatikkorunoilijoille julkaisumahdollisuuden ja on koonnut teksteistä kirjana julkaistun valikoiman⁴⁴. On odotettavissa, että book-on-demand -tuotannolla toteutettu kirja on yhä läheisessä yhteydessä verkkoon, koska jossain muodossa kirjaan on voitava tutustua ennen tilaamista. Riittääkö verkkotutustuminen, on kirjojen markkinoinnin avainkysymyksiä.

Digipainamiseen perustuva book-on-demand on Stöberin (2004) mallin mukaisesti ”keksintö”, joka tällä hetkellä elää innovaatiovaihettaan. Diffuusiovaihe on vasta edessä. Samalla se laajentuessaan merkitsee ”kypsän” mediumin, painetun kirjan, diffuusion jatkumista. Asiantuntijapaneelin vastauksissa ja tutkielmani lähdeaineistossa book-on-demandin yleistymiseen kiinnitettiin paljon huomiota. Book-on-demandiin sisältyy merkittävä kasvupotentiaali ja mahdollisuus demokratisoida kirjatarjontaa. Samalla se tuo kirjan painamiseen amatöörimäisyyttä. Se arkistaa, mutta myös yksilöllistää julkaisemista.

Mika Pantzarin (2000, 120) kuvaama tietoyhteiskunnan vaihe, joka perustuu elämyksellisyteen ja arjen rikastamiseen näyttäisi edelleen olevan vahvistumassa (mt.). Ihmiset etsivät identiteettiään kirjan yksilöllisyydestä. Kirjasta tulee tapa rakentaa omaa identiteettiä. Vanhan toteamuksen mukaan ihmisestä kertoo se, mitä hänellä on kirjahyllyssään. Vain näytöllä näkyvä kirja ei tarjoa tätä tietoisien tai tiedostamattoman identiteettityön mahdollisuutta, mutta yksilöllinen kirjan luominen saattaa lisätä huomattavasti mahdollisuuksia kertoa itsestään.

Book-on-demand toteuttaa fyysisessä maailmassa digitaalisuuden avulla sen muokattavuuden, mitä digitaalisten tekstien kohdalla on pidetty etuna perinteiseen kirjaan nähden. Lahjakirjamarkkinoille voi avautua lisää mahdollisuuksia. Periaatteessa yksilöllinen painaminen voisi tukea lukijan lukemistapahtumaa, muovautua lukijan mukaan: heikkonäköisille painettaisiin suuremmalla fontilla ja lukihäiriöisten käyttämille selkokirjoille voisi olla suunniteltuna oma book-on-demand -formaattinsa. Digitaalisuus tuo siis kirjojen tuotantoon henkilökohtaista räätälöintiä, joustavuutta, logistiikan järkevyyttä, kustannussäästöjä ja pientuottajuutta.

⁴³ tietoa poEasia-teossarjasta, ks. <http://tuli-savu.nihil.fi/sivu.asp?c=270&p=269,270> . Luettu 19.9.2005

⁴⁴ <http://www.rakkausrunot.fi/index.php>. Luettu 19.9.2005.

Book-on-demandissa saattaa muodostua pullonkaulaksi se, että kustantajat eivät näe siinä riittävästi taloudellisia tuottomahdollisuuksia, mikä tuli esiin myös asiantuntijapaneelin näkemyksissä (ks. edellä luvut 6.3.1 ja 6.4.1). Se voidaan kokea uhkatekijänä. Pelätään, että kustantajien ohi aletaan tuottaa markkinoille monenlaisia kirjoja pienin painoksin enemmän harrastusmielessä kuin ammattimaisesti. Lehman-Wilzigin ja Cohen-Avigdorin (2004) mediaevoluutiomallia soveltaen standardimaisen kirjan kehityksessä suhteessa book-on-demandiin on itsepuolustus-vaiheen piirteitä. Itsepuolustusvaiheessa vanha medium voi kyseenalaistaa uutta tuotantoa harjoittavien toiminnan laadun suhteessa alalla jo toimiviin (Naughton 2000; ref. Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor 2004, 717).

Toisaalta book-on-demandissa saattaa muodostua ongelmaksi se, miten pitkälle viety ennakkotilauspohjaisuus sopisi kulttuuriin ja taiteeseen, joihin on usein liittynyt tietty ennakoimattomuus ja yllätyksellisyys. Se, että on tarjontaa ennen kysyntää, kannustaa ihmistä ylittämään rajojaan, kohtaamaan asioita, joista ei sitä ennen tiennyt mitään. Sama problematiikka koskee tiedonvälityksen kenttää laajastikin; tiedonvälityksen virrassa ihminen voi jo melkein valita, millaisia uutisia hän haluaa kuulla, katsoa ja lukea. Jälkimodernissa yhteiskunnassa on kuitenkin mielestäni tärkeä arvo, että spesialisoinnista huolimatta ihmisillä olisi jonkinlaista tuntumaa ja erilaisuuden sietokykyä siihen, miten muut elävät ja millaista kulttuuria he harrastavat. Muuten edessä saattaa olla ihmisten ghettoutuminen omiin alakulttuureihinsa.

Asiantuntijapaneelin näkemyksissä tuli esiin painetun kirjan asema opetuksen origona multimediaalisuudesta huolimatta (ks. edellä luku 6.3.1). Kirja toimisi tulevaisuuden opetuksessa väylänä muihin mediuimeihin. Paneeli ennakoiki hybridimediaratkaisujen yleistymistä. Tällöin kirja olisi erilaisten älytunnisteiden avulla yhteydessä verkkoon. Opetuksessa tämä saattaisi mahdollistaa sen, että painetun kirjan edut voitaisiin säilyttää ja samalla ylittää sen rajoitteet: kirja voitaisiin tarvittaessa lukea hiljaisuudessa erillään ja halutessaan sen kautta voisi olla yhteys verkkoon esimerkiksi lisätietoja varten. Kirjan eräs voimatekijä on ollut käyttöliittymän selkeys ja yksinkertaisuus. Mielenkiintoista onkin, hyväksyvätkö kuluttajat kirjaan lisäpiirteitä, vaikka ne toisivat tiedollista lisäarvoa. Tulevaisuudessa yhä useampaan kirjaan varmasti liittyvät verkkosivut, vaik-

ka kirja sinällään olisikin nykyisen kaltainen. Verkkosivut on tapa saada uusia lukijoita ja sitouttaa vanhoja.

7.4 Kirjan esineellisyydestä

Kirjan esineellisen ilmiasun taustalla on kirjan monivaiheinen tuotantoprosessi, joka on osa kirjaa. Digitaalisen ja painetun kirjan tuotantoprosessi voi olla pitkälti yhtenevä, vain lopputuote eroaa. Fyysisessä kirjassa ”artefaktisuus” korostuu, kun taas esimerkiksi lukulaitteessa tai monitoimilaitteessa teoksen fyysinen ulkomuoto on aina sama eli laitteen ulkomuoto, jolloin ”sisällön” voisi ajatella korostuvan. Remediaation käsittein painettu kirja olisi silloin ”hypermediaalisempi” kuin ”läpinäkyvä” e-kirja. Kuitenkin painettu kirja kulttuurimuotona, vuosisataisena ihmisen aistimellisena jatkeena on niin sulautunut ja kiinnittynyt arkeemme, että emme pidä sen kanssa navigointia samalla tavoin navigointina kuin uuden, tuoreemman teknologian kanssa puuhatessamme.

Paperi on niin tuttua kulttuurissamme, että lukutilanne parhaimmillaan häivyttää paperin näkyvistä. Kirja käyttöliittymänä ei tarvitse käyttöohjeita. Kontekstikin vaikuttaa ”läpinäkyvyyden” ja ”hypermediaalisuuden” dialektiikkaan: kun tekstin sisältö ”vetää”, kirja katoaa ja katsomme sen läpi kirjan kuvaamaan maailmaan, kun teksti ikävystyttää, alamme navigoida esimerkiksi selailemalla paljonko kirjaa on jäljellä. Kirja on itsessään selvä formaatti, aistimellisuuteen kiinni kasvanut teknologian muoto. Kun kysellään, onko ihmisistä tulossa kyborgia eli koneen ja ihmisruumiin yhteenliittymiä, jää ehkä huomaamatta, että olemme tavallaan olleet kirjateknologian ”kyborgia” jo vuosisatoja.

Saattaa olla, että materiaalisten artefaktien merkitys on meille suurempi kuin arvaamme. Esineet, jotka kulkevat mukamme eivät ole vain ”sisältöjä”, vaan osa meitä itseämme. Kulttuurifilosofi Hannah Arendt (2002 [1958], 100) on sanonut: ”Ihmismaailman todellisuus ja luotettavuus perustuu siihen, että meitä ympäröivät esineet ja asiat, jotka ovat pysyvämpiä kuin se aktiviteetti, jonka kautta ne tuotettiin.” Ehkä painetun kirjan esineluonne pitää sen elinvoimaisena vielä pitkään sen jälkeenkin, kun digitaaliset lukulaitteet ovat saavuttaneet paperinkaltaisen lukumukavuuden. Painettuun kirjaan

liittyvät vuosisatoja kehittyneet arvostukset ja käytänteet eivät ole suoraviivaisesti siirrettävissä e-kirjaan.

Raine Koskimaan (2001, 96) mukaan kirjan statusarvo tulee lisääntymään digitalisoinnin myötä. Monien erilaisten tekstien keskellä tietoinen päätös ostaa kirja, antaa sille suuremman arvon. Asiantuntijapaneelissa tuli myös esiin, että kirjan korostuminen ylellisyysesineenä voi tulevaisuudessa merkitä eriarvoistuvaa kehitystä (ks. edellä luku 6.4.2). Jorma Kaimio (2001, 43) puolestaan viittaa siihen, että nykyisen massatuotannon aikakaudella ihmiset kaipaavat yhä enemmän myös persoonallisuutta ja kasvoja, mikä saattaisi merkitä korostetun tekijyyden palaamista esimerkiksi ”suuren sanakirjantekijän” tai ”suuren ensyklopedistin” muodossa. (Mt.) Ehkä näin, mutta Wikipedian tuhansien anonyymien kirjoittajien yhteisö viittaa vielä tänään toiseen suuntaan.

Kirjaan liittyy Suomessa paljon kulttuurisia merkityksiä ja kirjasta puhutaankin paljon enemmän symbolisena artefaktina kuin reaalisenä esineenä. Kirjaan voi Suomessa ajatella kiteytyvän kansakunnan synty, selviäminen sivistyksen avulla ja kansakunnan tarina. Voidaanko ehkä ajatella, että Suomessa on noussut ”kirjasotia”, koska kirjaan on myös meillä liittynyt pyhyttä.

Osa kirjan nykyistä arvostusta ja ”pyhyttä” on varmaankin kirjaan liittyvä vahva uskonnollinen ulottuvuus. Saksalainen kulttuurikriitikko Walter Benjamin (1989 [1936], 144-146) on kirjoittanut taideteoksen ainutkertaisuudesta, aurasta, joka perustuu kulttiin ja rituaaliin, ja joka hänen mukaansa katoaa teknisen uusintamisen aikakaudella. Benjamin kirjoitti erityisesti elokuvasta. Ehkä kirjaan on kuitenkin jäänyt - sarjatuotannosta huolimatta - maagista ”auraa”, joka nousee sen pitkästä historiasta ja vahvasta kulttuuriperinteestä.

7.5 Tekijänoikeudet ja kirja hyödykkeenä

E-kirjan yleistymisessä tulee keskeistä olemaan tekijänoikeudet: e-kirjan ostajan olisi saatava takeet siitä, että hänen ostamansa kirja on hänen virtuaalisessa hyllyssään niin kauan kuin hän haluaa ja tekijätahojen olisi varmistuttava, että ostaja ei pysty levittämään kirjasta laittomia kopioita. E-kirjan kehittämisessä uudistamispakko voi nousta

ongelmaksi. Mikäli kuluttajat etsivät e-kirjasta painetun kirjan standardimaisuutta ja vakautta, he eivät ehkä helposti lämpene jatkuville muutoksille ja päivityksille: hankittu e-kirja voidaan haluta lukea nykyisessä muodossa hyvinkin pitkän ajan kuluttua.

Stöber (2004, 498) tulkitsee, että tuotteet tarjoavat huonommat voittomarginaalit elinkaarensa lopulla kuin alussa. Tämän vuoksi business-maailma on jatkuvasti kiinnostunut uusista tuotteista ja uusista business-malleista. Erkki Karvonen (2005, 38-39) huomauttaa, että ”kapitalismissa tuotantotavan ja tuotteiden mullistaminen on sisäsyntyinen pakko.” Uusi talous voi toimia niin, että uusia versioita jatkuvasti tuottamalla saadaan kuluttajien laitteet vanhenemaan käsiin. Karvonen nimittää ilmiötä ”teknologiseksi vanhentamiseksi”. Kuluttajilla ei välttämättä ole sisäsyntyistä uudistamispakkoa, ja he voivat kokea muutosvaatimukset jopa painostuksena.

On vaikea arvioida, miten uusi tekijänoikeuslaki edistää tai jarruttaa digitaalisen kirjan julkaisemista. Tietoyhteiskunnan tutkija Ilkka Tuomi (2005) on esittänyt, että Suomen uusi tekijänoikeuslaki ei ole tietoyhteiskunnan vaatimusten mukainen. Aktiiviset Internetin käyttäjät ovat tottuneet lataamaan verkosta aineistoa maksuttomasti. Tällainen vapaa informaatiovaihto on liittynyt Internetin ”hackerikulttuurin” periaatteisiin luontevasti. Nyt kuluttajien tottumukset törmäsivät tekijöiden ja kulttuuriteollisuuden intresseihin. Saattaa olla, että uusi laki on tehty fyysisten artefaktien maailman ehdoilla, eikä siinä riittävästi huomioida verkon ulottuvuuksia. Toisaalta verkon ilmaisuuden kulttuuri ei sinällään kanna pitkälle, koska kirjoittajien ja muiden sisältöjen tuottajien on elettävä työllään.

Sellaiset mallit, joissa luovasti yhdistellään painetun ja digitaalisen muodon levittämistä saattaisivat olla taloudellisesti tuottavia. Esimerkiksi niin, että kirjoittajan aikaisempia teoksia on verkossa ja ehkä uutuudesta jokin osa. Tulevaisuudessa yhä suurempi osa kirjasta tai kirjailijan tuotannosta on verkossa tutustuttavana, vaikka kirjat luettai-siinkin painettuina. Kirjojen markkinoinnin kannalta Internet on yhä keskeisempi. Googlen ja Amazonin suunnitelmat kirjojen myymisestä osina toteutunevat lähiaikoina ja lienee vain ajan kysymys, milloin suomalaiset kustantajat ja verkkokaupat kokeilevat vastaavaa. Toimintamallin taloudellista menestyksellisyyttä on vielä vaikea arvioida, mutta keskeinen edellytys lienee, että kirjojen verkkokaupan tulee olla fyysisen kirja-kaupan mahdollisimman pitkälle viety remediaatio niin, että ostaja voi selailta kirjaa.

Waikaton yliopiston kokeilut saattavat olla kiinnostavia erityisesti kirjojen markkinoinnin kannalta (ks. edellä luku 5.2).

Tiedon jakamisen kannalta ”kirja osina” -toimintamalli merkitsisi yksittäisen tiedon myymistä. Se muistuttaisi tapaa, jolla ihmiset tälläkin hetkellä saavat Internetistä tietoa fragmentaaraisesti pala palalta. Kaunokirjallisuuteen sovellettuna toimintamalli voisi olla perinteisten jatkokertomusten remediaatio. Asiakas voisi ehkä lukea ja maksaa osan kerrallaan sitä mukaa, kun kirjailijan teos valmistuu. Kirjan tulevaisuuden hahmottamisessa on tärkeää huomioida näköala, että se minkä tänään ymmärrämme ”kirjaksi”, saattaa tulevaisuudessa olla hyvin usein ”palasina maailmalla”. Se muuttaa kirjan lukijan kontekstia merkittävästi ja siten myös vaikuttaa tekstin tulkintaan.

7.6 Tutkimuksen arviointi

Tutkielmassani asetin tutkimusongelman koskemaan kirjan historiallista muovautumista, digitaalisen vaikutusta kirjaan sekä painetun kirjan ja e-kirjan tulevaisuuden arviointia. Näkökulmani tutkielmassa on ollut remediaatio ja mediaevoluutio. Historiallisessa tarkastelussa painopisteenä oli kirjapainotaidon varhaisvaiheiden kuvaus, joka rinnastuu digitaalisten tekstien varhaisvaiheiden kuvaukseen.

Remediaatio ja mediaevoluutio antavat aineksia ymmärtää kirjan ja digitaalisuuden suhdetta tässä ajassa; ne kertovat myös menneisyyden läsnäolosta. Lähdeaineistoni, kuten Bolter & Grusin (2000), Stöber (2004) ja Lehman-Wilzig & Cohen-Avigdor 2004, auttoi ymmärtämään kirjan kehityksen dynamiikkaa. Kirjan liikkeen tarkastelu voimisti käsitystä, että kirja muovautuu edelleen monitasoisessa sosio-kulttuurisessa prosessissa.

Tutkielman empiirisessä osassa sovelsin tulevaisuudentutkimuksen delfoi-menetelmää. Taustaltaan monipuolinen asiantuntijapaneeli tuotti erilaisia ja usein toisiaan tasapainottavia näkemyksiä. Paneelin asiantuntevuus ja monipuolisuus mielestäni lisäsi tutkielman luotettavuutta. Delfoi-kyselyn toinen kierros oli myös luotettavuuden kannalta tärkeää. Paneelin heterogeenisuuden huomioon ottaen mielipiteiden vastakkaisuus olisi saattanut olla voimakkaampakin. Kyselyn tapahtuessa sähköpostin välityksellä, vas-

taajat saattavat vastata siihen ehkä hyvinkin erilaisissa konteksteissa ja erilaisella intensiteetillä. Uuden metodin opettelu oli mielestäni vaativaa ja sen soveltamiseen pyrin löytämään oman luontevan ja samalla pätevän tavan.

Asiantuntijapaneelin vastausten perusteella luotuja skenaarioita pidän uskottavina, sekä kirjan ja e-kirjan tulevan kehityksen kannalta varteenotettavina. Samalla on tärkeä muistaa näkemysten sidos tutkielman teon hetkeen. Tutkielmassa ei myöskään ollut ensisijaisena tavoitteena muodostaa yhdenmukaista näkemystä, vaan nostaa esiin erilaisia näkemyksiä ja niiden avulla pyrkiä kuvaamaan painetun ja e-kirjan piirteitä tulevaisuudessa.

Skenaarioiden ja vastausaineiston perusteella esiin nostetut kirjan kehityksen kriittiset tekijät ovat mielestäni oleellisia. Esimerkiksi tekijänoikeuskäytäntöjen kehittyminen määrittää keskeisesti sitä, millaisen muodon kirja tulevaisuudessa saa. Samassa luvussa esitellyt aineistossa havaitut heikot signaalit ovat mielestäni mahdollisia tulevaisuudenkuvia, vaikka niiden todennäköisyys ei ehkä olekaan suuri.

Laadullisen tutkimuksen ongelmana on usein se, että saadaan tuloksia, joita on lähdetty hakemaan. Tutkimus olisi silloin kuin itse laadittu sanaristikko, jonka tutkija itse ratkaisee. Tätä vaaraa on toivottavasti ehkäissyt se, että olen tutkielman teon aikana lukeut melko runsaasti itselleni aikaisemmin tuntematonta lähdeaineistoa. Lukeminen on ollut uuden oppimista. Lisäksi empiirisen aineiston tutkimusprosessi on ollut niin monivaiheinen, että sen aikana on joutunut havainnoimaan aineistoa eri puolilta ja punnitsemaan käsityksiään jatkuvasti. Ehkä nämä tutkielman teon piirteet ovat kasvattaneet aitoa uteliaisuutta löydöksille ja vähentäneet valmiiden vastausten mahdollisuutta. Lähdeaineiston hallittavuus ja runsauden aiheuttamat kriittiset valintatilanteet tuntuivat hyvin haasteellisilta.

Tutkielman tekeminen on monipuolistanut näkemystäni kirjan kehityksestä. Asiantuntijapaneelin näkemyksissä tuli vahvasti esiin painetun ja digitaalisen rinnakkaisuus. Onkin tärkeää korostaa tätä mediumien yhteen kietoutumista ja jatkuvaa vuorovaikutusta. Kirja on muutoksessa, vaikka säilyisikin painettuna; book-on-demand -tuotanto on tästä esimerkkinä. E-kirjan osalta toimivan tuotteen kehittäminen ja lopulta yleistyminen alkoi näyttää entistä haasteellisemmalta tehtävältä. Paitsi teknologisten myös kulttuu-

risten, taloudellisten ja sosiaalisten asioiden on loksahdettava kohdalleen, jotta e-kirja menestyy. Pidän kuitenkin hyvin mahdollisena, että e-kirja yleistyy e-kirjaskenaariossa kuvatulla tavalla. Tutkielman suurimpana yllätyksenä pidin ehkä sitä, että asiantuntijapaneeli näkee painetun kirjan edelleen keskeisenä opetuksessa vuonna 2015. Se tarkoittaa luottamusta painetun kirjan ominaisuuksiin.

Jatkotutkimuksessa olisi mielenkiintoista selvittää hybridimuotojen toimivuutta ja kehitysmahdollisuuksia; esimerkiksi sitä, missä määrin verkossa on oltava informaatiota kirjasta, jotta kiinnostus sen hankkimiseen kirjaston tai kirjakaupan kautta herää ja voidaanko verkkoinformaatiolla lisätä kirjojen houkuttelevuutta. Kiinnostavaa olisi myös tutkia, millaisia lukijayhteisöjä kirjojen lukijat muodostavat verkossa ja muokkaantuu ko kirja niissä edelleen.

Tätä tutkielmaa on reaalisesti tehty digitaalisen ja painetun rajalla, painettuja ja digitaalisia lähteitä vuorotellen käyttäen. Pitkät tekstit ovat säännönmukaisesti olleet painettuja, lyhyet usein digitaalisia. Rajaseudun olosuhteille ehkä tyypillisesti olen yleensä tulostanut digitaalisessa muodossa olevat tekstit. Painetut lähdeaineistot olen etsinyt lähinnä tieteellisistä kirjastoista eri puolelta Suomea. Digitaaliset aineistot ovat löytyneet FinELibin eli Kansallisen elektronisen kirjaston tietokantojen tai Internetin avoimien hakupalvelujen (esim. Google Scholar) kautta. Aihepiiriin perehtyminen on ollut antoisaa. Työssäni kirjastossa painetun ja digitaalisen suhde vaikuttaa paitsi käytännön ratkaisuihin tässä hetkessä, myös toiminnan suunnitteluun pitkällä aikavälillä.

Tutkielmaa tehdessäni tuli kouriintuntuvasti esille, miten paljon tutkimuskirjallisuuden nykyistä oleellisesti laajempi digitaalinen levitys, kehittyneet hakumahdollisuudet sekä tiedon luonteva tallentaminen ja käsittely näytöllä helpottaisivat tutkielman rakentamista. Toisaalta tutkielman tekoon liittyvät viiveet kaukolainan odotuksineen ja eri tietokannoissa ja kirjastoissa vierailuineen tuovat tutkielman tekoon konkretiaa ja luonnollista kypsyttelyaikaa. Jos kaikki kirjat olisivat saatavilla heti, tässä ja nyt, tutkielman tekoon liittyvä ajatusten kehittäminen tapahtuisi ehkä oleellisesti toisin.

Remediaation ja mediaevoluution näkökulmat ovat tuoneet esiin, miten mediumien muotoja ja vaiheita voidaan nähdä toistuvina eri aikoina, eri tilanteissa. Se ei kuitenkaan tee näistä tilanteista tai aikakausista identtisiä, mutta ehkä sen avulla voimme pa-

remmin ymmärtää omaa aikaamme. Kirja keskiajan luostarikirjastossa on perustavanlaatuisesti erilainen medium kuin rautatieasemalta kiireessä ostettu pötkö, vaikka niitä molempia kutsutaan kirjoiksi. Jossain vaiheessa voimme ladata rautatieasemalla lukijaan e-kirjan. Digitaalinen kulttuuri etsii omaa kuvaansa kulttuurissa, joka on monin tavoin kirjapainokulttuurin kyllästävä. Digitalisoituminen on antanut painetulle kirjalle uusia muotoja ja painettu kirja on antanut digitaalisuudelle tekstin jäsentämisen malleja. Millaisia muotoja kirja tulee saamaan, vuorovaikutus kirjan eri olomuotojen välillä tulee jatkumaan.

LÄHTEET

Painetut lähteet

Aarseth, Espen J. (1997): *Cybertext. Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.

Arendt, Hannah (2002 [1958]): *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.

Barnes, Susan B. (2002): *Computer-Mediated Communication. Human-to-Human Communication Across the Internet*. Boston: Allyn and Bacon.

Benjamin, Walter (1989 [1936]): *Taideteos teknisen uusinnettavuutensa aikakaudella*. Teoksessa Benjamin, Walter (1989): *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta*. Helsinki: Kansan Sivistystyön liitto & Tutkijaliitto.

Bide, Mark (1998): *In Search of the Unicorn. The Digital Object Identifier from a User Perspective*. BNBRF Report, Feb.

Bolter, Jay David & Grusin, Richard (2000): *Remediation. Understanding New Media*. Cambridge: The MIT Press.

Bolter, Jay David (2001): *Writing Space. Computers, Hypertext and the Remediation of Print*. 2nd edition. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Brecht, Bertolt (1976): *Runoja 1914-1956*. Helsinki: Tammi.

Briggs, Asa & Burke, Peter (2002): *A Social History of the Media. From Gutenberg to the Internet*. Cambridge: Polity Press & Blackwell.

Bulliet, Richard W. (1994): *Determinism and Pre-Industrial Technology*. Teoksessa Smith, Merrill Roe & Marx, Leo (ed.) *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism*. Cambridge: The MIT Press.

Büchner, Curt (1960): *The Fifteenth-Century Book. The Scribes, The Printers, The Decorators*. Philadelphia.

Castells, Manuel (2000): *The Rise of Network Society. The Information Age. Economy, Society and Culture*, 1. 2nd edition. Oxford: Blackwell.

Chartier, Roger (1995): *Forms and Meanings. Texts, Performances and Audiences from Codex to Computer*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Cornish, Edward (2004): *Futuring. The Exploration of the Future*. Bethesda: World Future Society.

Cortázar, Julio (2005 [1963]): *Ruutuhypelyä*. Helsinki: Loki-kirjat.

de Sola Pool, I. (1983): *Technologies of Freedom*. Cambridge: Harvard University Press.

Droit, Roger-Pol (2005 [2003]): *Esineiden luonto. Filosofisia kokemuksia*. Helsinki: Tammi.

Eisenstein, Elizabeth L. (1979): *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe. Volume 1-2.* Cambridge: Cambridge University Press.

Eisenstein, Elizabeth L. (1983): *The Printing Revolution in Early Modern Europe.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ekholm, Kai & Oesch, Klaus (1993): *Hypermedia. Opas hypertekstin ja hypermedian käyttäjälle.* Helsinki: Otava.

Ellul, Jacques (1964): *The Technological Society.* New York: Vintage.

Engelsing, Rolf (1974): *Der Bürger als Leser. Lesergasichte in Deutschland, 1500-1800.* Stuttgart.

Enzensberger, Hans-Magnus (1992): *Literature as Institution.* Teoksessa Enzensberger, Hans-Magnus (1997): *Zig Zag. The Politics of Culture and Vice Versa.* New York: The New Press.

Eskelinen, Markku & Koskimaa, Raine (2002): *Introduction. Towards a Functional Theory of Media.* Teoksessa Eskelinen, Markku & Koskimaa, Raine (ed.): *Cypertext Yearbook 2001.* Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 72. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Fidler, Roger (1997): *Mediamorphosis. Understanding New Media.* Thousands Oaks: Pine Forge Press.

Gass, William H. (1999): "In Defence of the Book." *Harper's Magazine*, November.

Gedin, Per (1997): *Litteratur I verkligheten. Om bokmarknadens historia och framtid.* Andra bearbetade och utökade upplaga. Stockholm: Rabén Prisma.

Gordon, J. (1994): *The Delphi Method. United Nations University's Millenium Project Feasibility Study. Futures Research Methodology – V2.0.*

Hellaakoski, Aaro (1993 [1952]): Runot. 7. painos. Helsinki: WSOY.

Herkman, Juha (2005): Kaupallisen television ja iltapäivälehtien avioliitto. Median markkinoituminen ja televisioituminen. Tampere: Vastapaino.

Hietanen, Olli (2005): Wanhasta taloudesta uuteen – ja uudesta digitaaliseen talouteen. Teoksessa Kasvio, Antti - Inkinen, Tommi - Liikala, Hanna (toim.): Tietoyhteiskunta. Myytit ja todellisuus. Tampere: Tampere University Press.

Hirsjärvi, Sirkka – Remes, Pirkko – Sajavaara, Paula (2005): Tutki ja kirjoita. 11. painos. Helsinki: Tammi.

Horkheimer, Max & Adorno, Theodor (2004 [1933]): Kulttuuriteollisuus. Valistus joukkohujauksena. Tiedotustutkimus, 27, 4-5, 9-37.

Hosiaislouma, Yrjö (2003): Kirjallisuuden sanakirja. Helsinki: WSOY.

Huhtamo, Erkki (2002): Vastakoneen vaiheet. Elektronisen pelikulttuurin arkeologiaa. Teoksessa Huhtamo, Erkki & Kangas, Sonja (toim.): Mariosofia. Elektronisten pelien kulttuuri. Helsinki: Gaudeamus.

Kaimio, Jorma (2001): Fatum libri. Teoksessa Tieto ja kirja. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.

Karvonen, Erkki (2004): Mediumina antiikin agora. Tiedotustutkimus 2004, 27, 3, 84-88.

Karvonen, Erkki (2005): Tietoyhteiskunnan mielikuvat ja todellisuus. Teoksessa Kasvio, Antti – Inkinen, Tommi Liikala, Hanna (toim.): Tietoyhteiskunta. Myytit ja todellisuus. Tampere: Tampere University Press.

Kilgour, Frederick G. (1998): The Evolution of the Book. New York: Oxford University Press.

Koskimaa, Raine (1999): Digitaaliset tekstit ja kirjallisuus. Teoksessa Järvinen, Aki & Mäyrä, Ilkka (toim.): Johdatus digitaaliseen kulttuuriin. Tampere: Vastapaino & Tampereen ammattikorkeakoulu.

Koskimaa, Raine (2001): Kotikirjastojen uudet vaatteet. Teoksessa Tieto ja kirja. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.

Kress, Gunther (1998): Visual and Verbal Modes of Representation in Electronically Mediated Communication. The Potentials of the New Forms of Text. Teoksessa Snyder, Ilana (ed.): Page to Screen. Taking Literacy into the Electronic Era. London: Routledge.

Kress, Gunther (2003): Literacy in the New Media Age. London: Routledge.

Krohn, Leena (2003): 3 sokeaa miestä ja yksi näkevä. Nähdystä ja näkymättömästä, sanotusta ja sanomattomasta. Helsinki: WSOY.

Krug, Steve (2000): Don't Make Me Think. A Common Approach to Web Usability. USA: Que.

Kupiainen, Jari (2004): Kulttuurinen sisältötuotanto digitaalisen median aikakaudella. Teoksessa Kupiainen, Jari & Laitinen, Katja (toim.): Kulttuurinen sisältötuotanto? Helsinki: Edita.

Kurzweil, Ray (1999): The Age of Spritual Machines. When Computers Exceed Human Intelligence. New York: Macmillan.

Kuusi, Osmo (2002): Delfoi-menetelmä. Teoksessa Kamppinen, Matti – Kuusi, Osmo – Söderlund, Sari (toim.) Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovellutuksia. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Landow, Georg (2001): Hypertext and Critical Theory. Teoksessa Trend, David (ed.) Reading Digital Culture. Malden: Blackwell.

- Lehtonen, Mikko (1996): Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Mikko (2001): Post scriptum. Kirja medioitumisen aikakaudella. Tampere: Vastapaino.
- Levinson, Paul (1997): *The Soft Edge. A Natural History and Future of the Information Revolution*. London: Routledge.
- Liikkanen, Mirja (2005) Yleisönä – kodin ulkopuolella ja kotona. Teoksessa Liikkanen, Mirja – Hanifi, Riitta – Hannula, Ulla (toim.): *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-ajan muutokset 1981–2002*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Lintinen, Jaakko (1988): *Taiteilijakirjoja. Lyhyt katsaus*. [Kustannustiedot puuttuvat].
- McLuhan, Marshall (1984 [1964]): *Ihmisen uudet ulottuvuudet*. Porvoo: WSOY.
- Makkonen, Teijo (2004): *Kirja painossa*. Teoksessa Makkonen, Teijo (toim.): *Kustannustoimittajan käsikirja*. Tampere: Suomen kustannusyhdistys & Vastapaino.
- Manguel, Alberto (1997): *A History of Reading*. London: HarperCollins Publishers.
- Mannermaa (1999): *Tulevaisuuden hallinta. Skenaariot strategiatyöskentelyssä*. Porvoo: WSOY.
- Mannermaa, Mika (2004): *Heikoista signaaleista vahva tulevaisuus*. Helsinki: WSOY.
- Markley, Robert (2001): *History, Theory and Virtual Reality*. Teoksessa Trend, David (ed.): *Reading Digital Culture*. Malden, Blackwell.
- Marshall, C.C. & Rutolo, C. (2002): *Reading-in-the-small. A Study of Reading on Small Form Factor Devices*. Teoksessa Marchionini, G. & Hersh, E. (ed.) *Proceedings of the Second ACM/IEEE-CS Joint Conference on Digital Libraries*. New York: ACM.

May, Graham H. (1996): *The Future is Ours. Foreseeing, Managing and Creating the Future*. Westport: Praeger.

Michelsen, Karl-Erik (2000): *Onko teknologialla menneisyyttä? Pohdintoja teknologian historiasta ja sen tutkimuksesta*. Teoksessa Lemola, Tarmo (toim.): *Näkökulmia teknologiaan*. Helsinki: Gaudeamus.

Modis, Theodore (1999): *An S-Shaped Trail to Wall Street. Survival on the Fittest Reigns at the Stock Market*. Geneva: Growth Dynamics.

Mäenpää, Pasi (2005): *Narkissos kaupungissa. Tutkimus kuluttaja-kaupunkilaisesta ja julkisesta tilasta*. Helsinki: Tammi.

Mäkinen, Ilkka (1999): *Elettiinpä ennenkin. Informaatiohistoriaa*. Teoksessa Mäkinen, Ilkka (toim.): *Tiedon tie. Johdatus informaatiotutkimukseen*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy.

Mäkinen, Outi (2004): *Taskukirjat*. Teoksessa Makkonen, Teijo (toim.): *Kustannustoimittajan käsikirja*. Tampere: Suomen kustannusyhdistys & Vastapaino.

Naughton, John (2000): *A Brief History of the Future. The Origins of the Internet*. London: Phoenix.

Nielsen, Jacob (2000): *Designing Web Usability*. USA: New Riders.

Nordenstreng, Kaarle & Starck, Margaretha (2002): *Tiedonvälityksen varhaiskehitys*. Teoksessa Ruusunen, Aimo (toim.): *Media muuttuu. Viestintä savitauluista kotisivuihin*. Helsinki: Gaudeamus.

Ollikainen Ville ym. (2000) *Tiedon esittäminen uusilla julkaisualustoilla*. VTT tiedotteita, 2032. Espoo: Valtion teknillinen tutkimuskeskus..

Pantzar, Mika (1996): Kuinka teknologia kesytetään. Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen. Helsinki: Tammi & Hanki ja Jää.

Pantzar, Mika (2000): Tulevaisuuden koti. Arjen tarpeita keksimässä. Helsinki: Otava.

Pietilä, Veikko (2004): Kaiken takana on teknologia. Harold Innes ja Marshall McLuhan tekivät välineistä viestintäteoriaa. Teoksessa Mörä, Tuomo – Salovaara-Moring, Inka – Valtonen, Sanna (toim.): Mediatutkimuksen vaeltava teoria. Helsinki: Gaudeamus.

Poster, Mark (1995): The Second Media Age. Cambridge: Polity Press.

Postman, Neil (1985): Amusing Ourselves to Death. New York: Penguin Books.

Postman, Neil (1987 [1985]): Huvitamme itsemme hengiltä. Julkinen keskustelu viihteen valtakaudella. Porvoo: WSOY.

Postman, Neil (1993): Technopoly. The Surrender of Culture to Technology. New York: Vintage Books.

Pulkinen, Matti (1985): Romaaninhenkilön kuolema. Tarua ja totta eli ihmisen kuvaus. Jyväskylä: Gummerus.

Rogers, Everett M. (2003 [1995]): Diffusion of Innovations. 5th edition. New York: Free Press.

Rubin, Anita (2002): Tulevaisuustutkimuksen käsitteitä. Teoksessa Kamppinen, Matti – Kuusi, Osmo – Söderlund, Sari (toim.) Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovelluksia. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Saarinen, Lauri, Joensuu, Jyri & Koskimaa, Raine (toim.) (2001): Kirja 2010. Kirjallisuuden kehitystrendit. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja, 70. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Saenger, Paul (1998): *Space Between Words. The Origins of Silent Reading*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Salmi, Hannu (1996): "Atoomipommilla kuuhun". *Tekniikan mentaalihistoria*. Helsinki: Edita.
- Sauri, Tuomo (2005): *Lukeminen*. Teoksessa Liikkanen, Mirja – Hanifi, Riitta – Hannula, Ulla (toim.): *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-ajan muutokset 1981–2002*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Schiffirin, André (2000): *The Business of Books. How International Conglomerates Took Over Publishing and Changed the Way We Read*. New York: Verso.
- Sterne, Laurence (1998 [1759]): *Tristram Shandy. Elämä ja mielipiteet*. Helsinki: WSOY.
- Suoranta, Juha (1999): *Sivistyksellisen aikuiskasvatuksen mahdollisuudet eilen, tänään ja huomenna*. Teoksessa Sallila, Pekka & Niemelä, Seppo (toim.): *Sivistystyö osamisyhteiskunnassa. Aikuiskasvatuksen 40. vuosikirja*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy.
- Susiluoto, Tapani (2001): *Kirjan ja tiedon tulevaisuus. Rakenteellisia ja oikeudellisia ajatuksia*. Teoksessa *Tieto ja kirja*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.
- Svedjedal, Johan (2000): *The Literary Web. Literature and Publishing in the Age of Digital Production*. Stockholm: Kungl. Biblioteket.
- Tuomi, Ilkka (2005): *Tekijänoikeudessa kyse sivistyksestä*. *Helsingin Sanomat* 23.9.2005, A5.
- Turkki, Teppo (2005a): *Kahdeksan pilven takaa. Japanin murros ja uusi nousu*. *Sitran julkaisuja*, 272. Helsinki: Edita.

Vapaavuori, Matti (toim.) (1993): Miten tutkimme tulevaisuutta? Kommunikatiivinen tulevaisuudentutkimus Suomessa. Acta Futura Fennica no 5. Helsinki: Tulevaisuudentutkimuksen Seura & Painatuskeskus..

Weber, J. A. & Utpal, D. (1998): Planning Market Share Growth in Mature Industrial Markets. *Industrial Marketing Management*, 27, 401-428.

Weber, Max (1988): *Gesammelte politische Schriften*, 5th edn. Tübingen: JCB Mohr.

Webster, Frank (2002): *Theories of the Information Society*, second edition. London: Routledge.

Weitzmann, Kurt (1970): *Illustrations in Roll and Codex*. Princeton: Princeton University Press.

Williams, Raymond (1975): *Television. Technology and Cultural Forum*. New York: Schocken Books.

Sähköiset lähteet

Brown, Gary J. (2001): Beyond Print. Reading Digitally [sähköinen versio]. *Library Hi Tech*, vol. 19, 4, 390-399.

Bush, Vannevar (1945): As We May Think. *The Atlantic Monthly*, July.
<http://www.theatlantic.com/doc/194507/bush>. Luettu 24.11.2005.

Chandler, Daniel (1995): Technological or Media Determinism.
<http://www.aber.ac.uk/media/Documents/tecdet/tdet02.html>. Luettu 15.10.2005.

Chandler, Daniel (1996): Engagement with Media. Shaping and Being Shaped. An Article for Computer-Mediated Communication Magazine, February.

<http://www.aber.ac.uk/media/Documents/short/determ.html>. Luettu 15.10.2005.

Chartier, Roger (2000): Death of the Reader? <http://www.honco.net/100day/02/2000-0531-chartier.html>. Luettu 25.10.2005.

Chen, Ya-ning (2003): Application and Development of Electronic Books in an e-Gutenberg Age. Online Information Review, vol. 27,1, 8-16.

<http://www.emeraldinsight.com/1468-4527.htm>. Luettu 11.5.2005.

Chu, Yi-Chun – Bainbridge, David – Jones, Matt - Witten, Ian H. (2004): Realistic Books. A Bizarre Homage to an Obsolete Medium? Teoksessa International Conference on Digital Libraries. Proceedings of the 4th ACM/IEEE-CS joint conference on Digital libraries [sähköinen versio]. New York: ACM Press.

<http://portal.acm.org/citation.cfm?id=996372>. Luettu 11.5.2005.

Davidson, Cathy N. (1988): Towards a History of Books and Readers [sähköinen versio]. American Quarterly, vol. 40, 1, 7-17. Luettu 25.10.2005.

EDSF (2001): Printing in the Age of the Web & Beyond. How Society will Communicate in the 21st Century. Research Report Overview.

<http://www.edsf.org/image/overview.pdf>. Luettu 11.11.2005.

E-Ink (2004): Press Release.

<http://www.e-ink.com/press/releases/pr70.html>. Luettu 30.12.2004

FinELib (2005): Kansallinen elektroninen kirjasto. FinELib. Katsaus vuoden 2004 toimintaan. <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/raportit/raportti04/index.html#taulukko1>.

Luettu 19.10.2005.

Fitzhugh, Bill (2000): To Sell Out Takes a Lot of Bottle. The Guardian , November 6.

http://www.absolutewrite.com/novels/product_placement.htm. Luettu 1.11.2005

Gunaratne, Shelton A. (2001): Paper, Printing and the Printing Press. A Horizontally Integrative Macrohistory Analysis [sähköinen versio]. Gazette vol. 63, 6, 459-479.

Hakala, Juha & Stenvall, Jani (1998): Dublin Core -formaatin käyttöopas. Helsinki, Helsingin yliopiston kirjasto. <http://www.lib.helsinki.fi/meta/dc-opas.html> Luettu 12.5.2005.

Hillesund, Terje (2001): Will E-books Change the World? First Monday – Peer-reviewed Journal on the Internet, vol. 6, 10.
http://www.firstmonday.dk/issues/issue6_10/hillesund. Luettu 15.12.2004.

Holmes (2005): Wikipedia May Go to Print, Says Founder. Reuters 31.10.2005.
http://news.yahoo.com/s/nm/20051101/wr_nm/wikipedia_dc. Luettu 13.11.2005.

Hyatt, Shirley (2002): Judging a Book by Its Cover. E-books, Digization and Print On Demand. Teoksessa International Yearbook of Library and Information Management 2002/2003. <http://www.facetpublishing.co.uk/395.pdf>. Luettu 19.12.2004.

IDPF (2005): International Digital Publishing Forum's eBook Bestseller List.
<http://www.idpf.org/bestseller/bestsellers.htm>. Luettu 18.10.2005.

INTERQUEST & The University of Virginia (1997): Network, Screen and Page. The Future of Reading in a Digital Age. Executive Summary.
<http://www.edsf.org/images/future.pdf>. Luettu 13.11.2005.

Juhola, Helene – Bäck, Asta – Siivonen, Timo – Lindberg, Tatu – Pitkänen, Mikko – Södergård, Caj – Nurmi, Olli (1998): Digitaalinen painaminen osana toimintoketjua. VTT tiedotteita 1901. Espoo: Valtion teknillinen tutkimuskeskus.
<http://www.inf.vtt.pdf/tiedotteet/1998/T1901.pdf>. Luettu 30.12.2004.

Karvonen, Erkki (1999): Teknologinen determinismi. Artikkelijulkaistu myös Tiedotustutkimus-lehdessä 4/1999. <http://www.uta.fi/~tierka/Teknodeterminismi.pdf>. Luettu 11.1.2005.

Karvonen, Erkki (2000): Kirjapainon kulttuuri. Opetusaineisto.

<http://www.internetix.fi/opinnot/opintojaksot/0viestintä/tiedotusoppi>. Luettu 15.12.2004.

Lehman-Wilzig, Sam & Cohen-Avigdor, Nava (2004): The Natural Life Circle of New Media Evolution. Inter-media Struggle for Survival in the Internet Age [sähköinen versio]. *New Media & Society*, vol. 6, 6, 707-730.

Lindqvist, Ulf – Siivonen, Timo – Juhola, Helene (2005): Mediaveturi. Mediateollisuus Suomen uudeksi veturiksi. Versio 1.0. 28.2.2005. VTT Tietotekniikka. Tutkimusraportti TTE4-2004-18. http://www.vtt.fi/tte/proj/mediaveturi_loppuraportti.pdf. Luettu 3.10.2005.

Linturi, Hannu (2003): Delfoi-metodi.

<http://nexusdelfix.internetix.fi>. Luettu 15.5.2005.

Luther, Mathias (2005): Wikipedia ger fri kunskap. Internetbläddare det enda som behövs. *Huvudstadsbladet* 15.8.2005. <http://195.255.83.67/cgi-bin/mediaweb?Newsp=hbl&Date=050815&Depa=ekonomi&Story=00001403.txt&Model=juttu.html>. Luettu 11.11.2005.

Lynch, Clifford (2001): The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World. *First Monday – Peer-reviewed Journal on the Internet*, vol. 6, 6. http://www.firstmonday.dk/issues/issue6_6/lynch. Luettu 15.12.2004.

Lyons, Martyn (1999): The History of Reading from Gutenberg to Gates [sähköinen versio]. *The European Legacy*, vol. 4, 5, 50-57.

Marshall, Catherine C. (2003): Reading and Interactivity in the Digital Library. Creating an experience that transcends paper. <http://bush.cs.tamu.edu/~marshall/kit-clir-revised.pdf>. Luettu 28.12.2004.

Mercieca, Paul (2004): E-book. What Will Make Users Read on Screen? RMIT University. <http://www.vala.org.au/vala2004/2004pdfs/32merci.pdf>. Luettu 15.12.2004.

Morineau, Thierry – Blanche, Caroline – Tobin, Laurence – Guéguen, Nicolas (2005): The Emergence of the Contextual Role of the E-book in Cognitive Processes Through an Ecological and Functional Analysis [sähköinen versio]. *International Journal of Human-Computer Studies*, vol. 62, 3, 329-348.

MyWiseOwl.com (2004): Ecological Psychology.
http://www.mywiseowl.com/articles/Ecological_psychology. Luettu 1.11.2005.

Nationmaster.com Encyclopedia (2005): Codex.
<http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Codex>. Luettu 16.7.2005.

Nygård, Antti-Jussi (2005): Googlen kunnianhimoinen kirjahaku herättää kritiikkiä. *Agricolan Tietosanomat*, 2. <http://agricola.utu.fi/tietosanomat/numero2-05/google.html>.
Luettu 22.10.2005

Oesch, Klaus (2005): Hybridmedia in Japan 2005. Matkaraportti.
<http://www.tekes.fi/ohjelmat/fenix/>. Luettu 20.10.2005.

Opetushallitus (2004): Menetelmät. Delfoi.
<http://www.oph.fi/SubPage.asp?path=1,443,3086,3987,28363,28408,28409>. Luettu 24.11.2005

Opetusministeriö (2003a): Kulttuuri tietoyhteiskunnassa. Strategia 2010 ja toimintaohjelma. Ehdotus. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2003:22.
<http://www.minedu.fi/julkaisut/kulttuuri/2003/tr22/tr22.pdf>. Luettu 22.10.2005.

Opetusministeriö (2003b): OECD:n PISA-tutkimus. PISA 2003 tuloksia.
<http://www.minedu.fi/opm/koulutus/yleisivistava/pisa/tuloksia2003.html>. Luettu 11.11.2005.

Opetusministeriö (2005a): Digitaalisen aineiston hankinta ja käyttö vuonna 2004. [sähköinen versio]. Helsinki, Opetusministeriö. Opetusministeriön julkaisuja 2005. Luettu 20.10.2005.

Opetusministeriö (2005b): Suomen yleisten kirjastojen tilastot.

<http://tilastot.kirjastot.fi/>. Luettu 13.10.2005.

Opetusministeriö (2005c): Tekijänoikeuslain muutokset voimaan vuodenvaihteessa.

Uutiset 13.10.2005. http://www.minedu.fi/opm/uutiset/archive/2005/10/13_3.html.

Luettu 18.10.2005.

Porin kirjasto (2002) Sähkökirjan käyttötutkimus. [http://www.pori.fi/julkaisut/e-](http://www.pori.fi/julkaisut/e-kirja.pdf)

[kirja.pdf](http://www.pori.fi/julkaisut/e-kirja.pdf). Luettu 26.12.2004.

Poynter Institute (2000): Eye-Tracking Study Conducted by the Poynter Institute and

Stanford University. May 2000. <http://www.poynter.org/eyetrack2000>. Luettu

4.11.2005.

Rao, Siriginidi Subba (2003): Electronic Books. A New Genre of Content Management.

<http://www.saoug.org.za/archive/2003/0306.pdf>. Luettu 10.12.2004.

Rao, Siriginidi Subba (2004): Electronic Book Technologies. An Overview of the Present Situation [sähköinen versio]. *Library Review*, vol. 53, 7, 363-371.

Reiss, Markku (2005): Google keskeytti skannausurakkansa kirjastoissa. *Digitoday*, Uutiskirje 15.8.2005.

http://www.digitoday.fi/showPage.php?page_id=11&news_id=46996. Luettu 15.8.2005.

Reitz, Joan M. (2005): ODLIS – Online Dictionary for Library and Information Science. <http://lu.com/odlis/index.cfm>. Luettu 13.5.2005.

Ross, Catherine Sheldrick (2002): Reading in a Digital Age.

<http://www.calm/s.org/ce/ross.pdf>. Luettu 10.12.2004.

Scholnik, Miriam (2001): A Study of Reading with Dedicated e-Readers. Unpublished dissertation. Fort Lauderdale: Nova Southeastern University.

<http://www.planetebook.com/downloads/scholnik.pdf>. Luettu 12.9.2005

Simon, Eric J. (2001): Electronic Textbooks. A Pilot Study of Student e-Reading Habits. *Future of Print Media Journal*.

<http://www.futureprint.kent.edu/artickles/simon01.pdf>. Luettu 13.11.2005.

Soojung-Kim Pang, Alex (1998): Hypertext, the Next Generation. A Review and Research Agenda. *First Monday – peer-reviewed journal on the internet*, vol. 3, 11.

http://www.firstmonday.dk/issues/issue3_11/pang/index.html. Luettu 20.12.2004.

Stöber, Rudolf (2004): What Media Evolution Is. A Theoretical Approach to the History of New Media [sähköinen versio]. *European Journal of Communication*, vol. 19, 4, 483-505.

Suomen eOppimiskeskus (2004): Tietokonepelit eivät paranna lukutaitoa. *Uutisarkisto* 8.12.2004. <http://www.eoppimiskeskus.net/uutisarkisto>. Luettu 30.12.2004.

Tekes (2004): Selvitys hybridimedia-aihealueen käynnistämisestä Suomessa. Loppuraportti. Jaakko Pöyry Infra/JP-Epstar.

http://www.media.hut.fi/hybridimedia/materiaali/hybridimediaraaportti_v1_02.pdf. Luettu 20.12.2004.

Thuresson, Michael (2004) Publishers Push Return of the E-Book. *Japan Media Review* 16.4.2004. <http://japanmediareview.com/japan/media/1082135229.php>. Luettu 22.12.2004.

Vara, Vauhini (2005): Using Fiction to Sell Fiction. Book Publishers Create Fake Web Sites, Offer Free Downloads to Promote Titles. *The Wall Street Journal Online*, July 15.

<http://online.wsj.com/public/article>. Luettu 20.7.2005.

Wearden, Stanley (1998): Landscape vs. Potrait Formats. Assessing Consumer Preferences. Future of Print Media. <http://www.futureprint.kent.edu/articles/wearden01.pdf>.
Luettu 15.5.2005.

Sähköpostiviestit:

Hunt-Boës, Yolanda (2004): Re: LIBRIé e-book. Sähköpostiviesti tekijälle 14.12.2004
Sonylle tehtyyn sähköpostitiedusteluun.

Niemi, Raisa & Kontio, Anu (2005): Re: Graduhaastattelu. Sähköpostiviesti tekijälle
10.10.2005.

Turkki, Teppo (2005b): Re: Tiedustelu. Sähköpostiviesti tekijälle 24.10.2005.

Turppa, Anne-Marie (2005): VS: Puhelinkeskustelu. Sähköpostiviesti tekijälle
19.10.2005.

Esitelmät

Kuula, Timo (2005): Media Use of Young University Students in Helsinki area. Esitelmä. IARIGAI 2005 Conference 4.-6.9.2005. Porvoo.

Pietilä, Katri (2005): Reading with eBooks. Esitelmä. IARIGAI 2005 Conference 4.-6.9.2005. Porvoo.

Liite 1

Hyvä vastaanottaja

lähestyn Sinua kirja-alan/viestinnän asiantuntijana. Olen pro gradu –tutkielmassani kiinnostunut kirjan muovautumisesta digitaalisessa kulttuurissa. Digitaalisen kulttuurin syntyä on verrattu kirjapainotaidon syntyyn, ja mielestäni on kiinnostavaa ja tärkeää tutkia, millaisessa vuorovaikutuksessa nämä informaatiomuodot ovat. Olen kiinnostunut juuri digitaalisen ja painetun rajapinnasta, siitä mitä tapahtuu, kun siirrytään painetusta digitaaliseen ja päinvastoin. **Pyydän, että osallistuisit tutkielmaani liittyvään asiantuntijapaneeliin.** Vastaaminen kyselyyn kestää ehkä noin 30 min.

Opiskelen verkkoviestintää Helsingin yliopiston viestinnän laitoksen toteuttamassa ja Helsingin yliopiston koulutus- ja tutkimuskeskus Palmenian hallinnoimassa verkkoviestinnän muuntokoulutuksessa (Wermu). Verkkoviestinnän professorina toimii VTT Pekka Aula ja pro graduni ohjaajana yliopistonlehtori, VTT Janne Matikainen. Taustaltani olen kirjastoammattilainen: toimin Orimattilan kirjastonjohtajana ja olen aikaisemmin työskennellyt päätyön ohella myös Kirjastolehden päätoimittajana.

Pro gradu –tutkielmani työnimi on ”Digitaalisen ja painetun rajalla – kirjan olomuotojen tarkastelua”. Tutkielmani tulevaisuusosion toteutan Delfoi-menetelmällä, johon liittyy tämä asiantuntijapaneelille tehtävä sähköpostikysely. Tämän kutsun asiantuntijapaneeliin olen lähettänyt 40 henkilölle, jotka edustavat alan eturivin asiantuntemusta Suomessa. Kyselystä koostan kirjan/e-kirjan tulevaisuusskenaarioita, jotka lähetän asiantuntijoille edelleen kommentoitavaksi. Asiantuntijoiden argumentointi esitetään tutkielmassa anonyymina, joten yksittäisiä vastauksia ei yhdistetä vastaajaan. Vastaajien sanomisia ei myöskään tulla käyttämään muualla. Paneelin osallistujalistan liitän tutkielman liiteosaan.

Kysely on seuraava:

Kuvittele, että on vuosi 2015. Kerro vapaamuotoisesti, miten arvioit e-kirjan ja painetun kirjan kehittyneen kymmenessä vuodessa. Esimerkiksi joitakin seuraavista asioista voit huomioida vastauksessasi: e-kirjan/painetun kirjan arvostus, e-kirjan/painetun kirjan käyttötavat ja ominaisuudet, e-kirjan/painetun kirjan suhde muihin mediuimeihin, painetun kirjan painosmäärien kehittyminen, e-kirjan tekijänoikeu-

det/piratismi, e-kirjojen osuus ilmestyneistä nimekkeistä, e-kirjojen yleisyys eri kirjallisuuden muodoissa (kaunokirjallisuus, tietokirjallisuus, lastenkirjallisuus), e-kirjan käyttöliittymä, e-kirjan/painetun kirjan lukemisen mukavuus ja e-kirjan/painetun kirjan hintojen kehittyminen. **Vastauksen muoto on siis täysin vapaa, sen voi antaa myös ranskalaisilla viivoilla tai se voi olla lennokas mielikuvitustarina.**

Vastausta kyselyyn odotan 27.5.2005 mennessä. Skenaariot toimitan paneelin jäsenille 12.8. mennessä ja mahdolliset kommentit skenaarioihin pyydän 31.8.2005 mennessä.

Kiitos etukäteen vastauksestasi!

Jari Paavonheimo
puh. 040-7778565
sähköposti: jari.paavonheimo@phnet.fi